

CLOTHO

letnik 4 · številka 1 · 2022

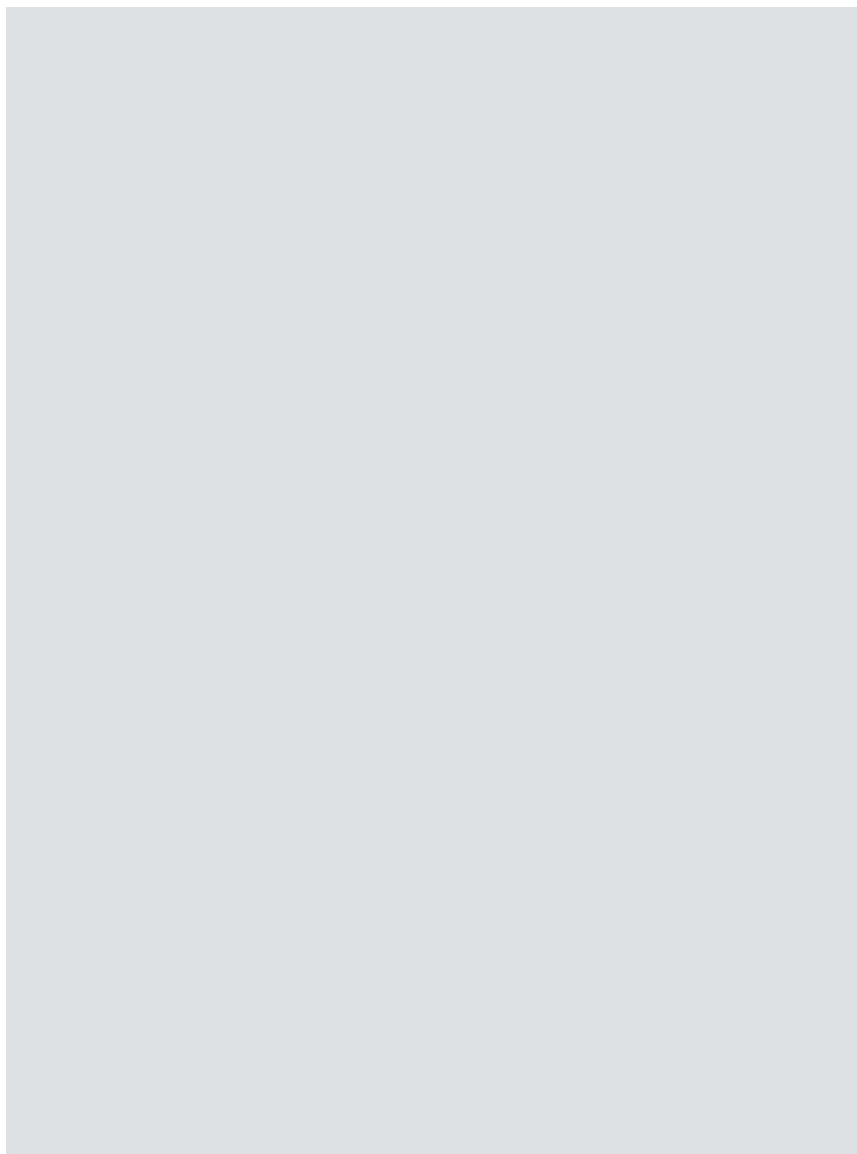
Univerza v Ljubljani
FILOZOFSKA
FAKULTETA

Brane Senegačnik in Sergej Valijev Eksistenca literarnih likov in neverbalna motivacija v Sofoklovi tragediji **Aleš Maver** in **Nik Zabukovšek** Salustijeva razlaga za izvor državljanskih vojn **Matej Hriberšek** Delo Josipa Pipenbacherja **Lucija Čakš Orač** in **Jan Ciglencečki** Predmeti antičnih kultur Bližnjega vzhoda v zbirkah dvorca Jelšingrad

CLOTHO

letnik 4 • številka 1 • 2022

CLOTHO letnik 4, številka 1 / volume 4, issue 1, 2022

ISSN: 2670-6210 (tisk / print), 2670-6229 (splet / online)

Odgovorni urednik / Editor-in-chief: David Movrin

Pomočniki odgovornega urednika / Associate Editors:

Anja Božič, Zala Mele, Jonathan Rebetz, Meta Skubic, Tjaša Šimunič

Uredniški odbor / Editorial Board:

Andrea Balbo, Università degli Studi di Torino; Alenka Cedilnik, Univerza v Ljubljani;
Jan Ciglencič, Univerza v Ljubljani; James J. Clauss, University of Washington; Péter
Hajdu, Shēnzhèn Dàxué; Elizabeth Hale, University of New England; Stanko Kokole,
Univerza v Ljubljani; Christian Laes, Antwerpen Universiteit; Katarzyna Marciniak,
Uniwersytet Warszawski; Petra Matović, Sveučilište u Zagrebu; Aleš Maver, Univerza
v Mariboru; Tina Milavec, Univerza v Ljubljani; Gregor Pobežin, Univerza na Primorskem,
Koper; Sonja Schreiner, Universität Wien; Henry Stead, University of St Andrews; Katalin
Szende, Central European University, Wien; Yasunari Takada, Tōkyō daigaku; Daniela
Urbanová, Masarykova univerzita, Brno; Andrii Yasinovskiy, Ukrain's'ky Katolyts'ky
Universytet, Lviv

Naslov / Address: Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana

Založila / Published by: Založba Univerze v Ljubljani / University of Ljubljana Press

Izdala / Issued by: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani /
University of Ljubljana Press, Faculty of Arts

Za založbo / For the publisher: Gregor Majdič, rektor Univerze /
Rector of the University

Univerza v Ljubljani

Za izdajatelja / For the issuer: Mojca Schlamberger Brezar,
dekanja Filozofske fakultete / Dean of the Faculty of Arts

Oblikovanje in prelom / design and typesetting: Nika Bronič

Jezikovni pregled / Language Advisor:

Anja Božič (slovenščina / Slovenian), Jonathan Rebetz (angleščina / English)

Spletna stran / Website: journals.ff.uni-lj.si/clotho

E-pošta / Email: clotho@uni-lj.si

Tisk / Printing: Birografika Bori d.o.o., Ljubljana

Cena / Price: 7 €

Izvedba tega projekta je financirana s strani Evropske komisije. Vsebinska publikacije je izključno odgovornost avtorja in v nobenem primeru ne predstavlja stališča Evropske komisije. / This project has received funding from the European Commission. The action reflects only the author's view. The Agency and the Commission are not responsible for any use that may be made of the information it contains. /// Ta projekt Evropske noči raziskovalcev je financiran s strani Evropske komisije, Marie Skłodowska-Curie Actions. Projekt je prejel sredstva okvirnega programa Evropske unije za raziskave in inovacije Obzorje 2020, št. pogodbe 954337. / This European Researchers' Night project is funded by the European Commission under the Marie Skłodowska-Curie Actions. The project has received funding from the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme under grant agreement No 954337.

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva - deljenje pod enakimi pogoji 4.0, mednarodna licenca. / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.

Naslovnica / Front page: »Parisova sodba«, Mojster Eneide, ok. 1530; Rijksmuseum, Amsterdam
// "The Judgment of Paris," Master of the Aeneid, c. 1530; Rijksmuseum, Amsterdam

Foto esej / Photo essay: Antični predmeti z dvorca Jelšingrad // Artifacts from Jelšingrad Manor

KAZALO

ČLANKI

- 05 Brane Senegačnik in Sergej Valijev**
Eksistenca literarnih likov in neverbalna motivacija v Sofoklovi tragediji
- 29 Aleš Maver in Nik Zabukovšek**
Salustijeva razlaga za izvor državljskih vojn v zadnjih desetletjih republike
- 45 Matej Hriberšek**
Filološko in prosvetno delo Josipa Pipenbacherja
- 89 Lucija Čakš Orač in Jan Ciglenečki**
Predmeti antičnih kultur Bližnjega vzhoda v starinoslovnih zbirkah dvorca Jelšingrad

PREVODI

- 119 Primož Simoniti**
Tit Livij:
Od ustanovitve mesta
- 129 Anja Božič**
Francesco Petrarca:
Pisma prijateljem

LATINŠČINA V ŠOLI

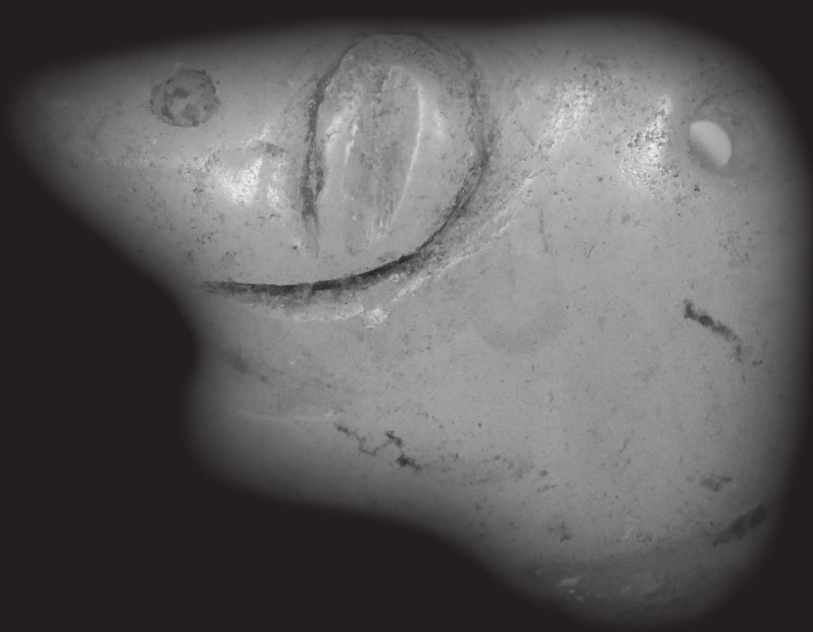
- 143 Aleksandra Pirkmajer Slokan**
Pouk latinščine v javni osnovni šoli v letih 1958–2022 in kako naprej

INTERVJU

- 163 David Movrin**
Filologija ne gradi samo na logiki (pogovor s Kajetanom Gantarjem)

RECENZIJ

- 179 Domen Iljaš**
Sv. Bonaventura, Kako se različne umetnosti zvajajo na teologijo; O trojni poti
- 182 Jonathan Rebetz**
Matej Hriberšek, Slovenski doktorji klasične filologije na dunajski univerzi v obdobju 1872–1918

Nekdanja zbirka v dvorcu Jelšingrad
(živalski amulet, kamen, RŠ 100695)

Eksistenca literarnih likov in neverbalna motivacija v Sofoklovi tragediji

Brane Senegačnik* in Sergej Valijev**

UVOD

Svet vsakega literarnega dela je konstituiran jezikovno. To velja tudi za dramske like, kolikor so literarni liki, torej kolikor dramska dela obravnavamo kot literaturo, ne pa kot uprizoritvena dela. V tem smislu dramski liki obstajajo na enak način kot literarni: so jezikovno konstituirani in takšno je tudi vse, kar (lahko) vemo o njih, pa tudi o resničnosti, katere del so. Ta resničnost znotraj literarno konstituiranega sveta, se pravi tisti literarno konstituirani svet, ki ni realen na isti način kot svet, v katerem živimo, in ki ga zato fenomenološka teorija imenuje kvazirealnost,¹ pa je tako jezikovna kot tudi nejezikovna. Medtem ko je njena jezikovna razsežnost neposredno dostopna v izjavah dramskih likov, je nejezikovna razsežnost težje izsledljiva in zaznavna. Slednje velja zlasti zato, ker v dramskih besedilih ni nevtralnih avtorskih opisov, ki bi soizgrajevali literarno realnost, ampak je vsa jezikovna raba zaupana izključno dramskim osebam v njihovih neposrednih monoloških ali dialoških izrazih. V teh neposrednih jezikovnih izjavah se kljub temu odraža tudi nejezikovna razsežnost

* Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, brane.senegacnik@ff-lj.si.

** Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, sergej.valijev@zrc-sazu.si.

1 Izraz »kvazirealnost«, ki ga uporablja zaradi večje natančnosti, je oblikovan po zgledu Ingardnovih pojmov »quasi-realni predmet« in »kvazi-sodba« (prim. *Literarna umetnina*, 317 oziroma 204–29) in označuje znotrajdramsko realnost. Ker se ta realnost na podlagi izjav likov (in didaskalij, ki pa jih v primeru antičnih besedil ni) konstituira oziroma pojavlja v bralčevi zavesti, jo je mogoče imenovati tudi kvazi-fenomenalna; prim. Kos, *Literatura*, 67 in nasl.

realnosti v tem smislu, da iz besed likov bralec dobiva predstavo o psihični in materialni kvazirealnosti dramskega sveta oziroma si jo lahko oblikuje na njihovi podlagi.

Pomembno metodološko izhodišče pričujoče razprave je fenomenološka interpretacija (zlasti Ingardnova), po kateri ima bralec zelo važno, tako rekoč soustvarjalno vlogo pri rekonstituiranju literarnega dela v njegovi sekundarni eksistenci. Bralec drame je namreč s specifično zgradbo besedila, ki določene vidike kvazirealnosti zgolj nakazuje,² sam primoran oziroma spodbujen k temu, da si med branjem ustvarja hipoteze o dramski kvazirealnosti, in tako torej tudi o tem, kar je tema pričujoče razprave: kaj je neki lik napeljalo k temu, da je spremenil svojo sodbo, odločitev ali ravnanje v primerih, ko ta sprememba ni jasno eksplicirana v izjavah dramskega lika. Razmišljanje slednjega namreč usmerjajo kvazirealne danosti, ki jih (pravilno ali nepravilno) reflektira, pa tudi tiste, ki se izmikajo njegovi refleksiji in jo usmerjajo tako rekoč »od zunaj«. Bralčevo postavljanje hipotez kaže na nepogrešljivo vlogo bralne oziroma bralske domišljije, kar pa nikakor ne pomeni, da gre pri tem za povsem »svobodno«, od besedila neodvisno domišljijско dopolnjevanje dramskega dogajanja, ampak nasprotno, za zapolnjevanje »nedoločenih mest«, ki so integralni del zgradbe literarnega besedila in potemtakem tudi dogajanja v bralno recipirani drami. Igrišče domišljije in pravila njene igre, če se sme tako reči, so določena z zgradbo besedila in z oblikami »nedoločenih mest«. Na ta način so določeni oziroma zamejeni tudi načini, oblike in stopnje, v katerih se resničnost literarnega (dramskega) besedila v njegovi sekundarni eksistenci povezuje z zunajbesedilnim (zunajdramskim) prostorom: namreč skozi ustvarjalni moment bralčeve domišljije, ki je sicer neločljivo povezana z družbenozgodovinskim okoljem njegove realne eksistence in z izkušnjami, pridobljenimi v le-tem, a jo vendarle odločilno zaznamuje svobodna iniciativa. Ta domišljijška dejavnost bralca pri konstituiranju literarnega dela, ki jo je posebej natančno tematiziral Roman Ingarden, je ena najpomembnejših in obenem najbolj spornih točk fenomenološke ontološke analize, vendar je kljub vsem problematičnim vidikom pri relevantni ontološki analizi – a tudi pri problemih interpretacije – ni mogoče povsem ignorirati.

Takšna so zelo v grobem metodološka izhodišča pričujoče razprave. Preden pa preidemo k njeni osrednji temi, bodo še obširneje predstavljena. Za to sta dva glavna razloga. Od časa, ko je bila zasnovana Ingardnova

2 Ingarden, *Literarna umetnina*, 317–18, ta strukturni moment literarnega jezika opredeljuje kot nedoločena mesta predstavljenih predmetov in neizpolnjene kvalitete shematičnih videzov.

interpretacija ontologije literarnega dela, se je razumevanje literature močno spremenilo; različni vidiki njegove teorije so bili izpostavljeni ostri, včasih tudi zavračajoči kritiki. Namen naslednjega poglavja ni braniti Ingardna, temveč dodatno osvetliti pomen individualne bralske dejavnosti v načinu obstoja in spoznavanju literarnega dela, kot so ga pionirsko tematizirale in nadrobno in prodorno raziskale njegove študije. Tu obravnavane kritike so, mimogrede, tudi priložnost za ponoven premislek, revizijo in dopolnitve njegovih (pogosto izrecno odprtih) razlag.

Drugi razlog pa je, da najvplivnejše sodobne študije o psihologiji dramskih likov v grški dramatiki izhajajo iz povsem drugačnih epistemoloških osnov. Zanje je značilna objektivistična naravnost; najpomembnejši raziskovalec tega področja, Christopher Gill (ob njem velja omeniti tudi Stephena Halliwell³ in Patricio Easterling), sprejema celo predpostavko o možni heterofenomenološki interpretaciji tako v splošni psihologiji kot v psihologiji dramskih (in drugih literarnih) likov.⁴ Njihovo obzorje razumevanja tematike se ne ujema s fenomenološkim, zato tudi ni presenetljivo, če so njihove perspektive in žarišče njihovega raziskovalnega interesa večinoma drugačni. Teh obsežnih in detajlno razdelanih študij tu ni mogoče zadovoljivo predstaviti, zdi pa se primerno opozoriti na dve. Ne ukvarjajo se z zgradbo in načinom obstoja literarnega dela (zelo skrbno pa upoštevajo naratološke in žanrske vidike in problematiko recepcijskega odziva),⁵ zato razumljivo ne operirajo s kategorijo »nedoločenih mest«, ki igra pomembno vlogo v fenomenoloških interpretacijah psihologije literarnih likov. Dokaj razumljivo je tudi, da v njih skorajda niso obravnavani primeri, kakršnim je posvečena ta razprava, kadar pa so, so v žarišču pozornosti drugi vidiki; vendar to ne pomeni, da je drugačna tudi interpretacija osnovnih motivov določenega lika.⁶ Včasih

3 Halliwell, »Traditional Greek Conception of Character«, 32–59.

4 Glej Gill, *Personality in Greek Epic, Tragedy, and Philosophy: The Self in Dialogue*, 6–7. Tega sicer ne stori izrecno, temveč tako, da pripisuje takšnim modelom razlage izredno relevantnost in jih v ničemer ne problematizira. Tudi sicer opisuje svoja metodološka izhodišča zadržano, vendar pa jasno poudarja svoje nasprotovanje subjektivističnemu in individualističnemu (oziroma postkartezijanskemu in kantovskemu, kot pravi sam) razumevanju osebe in osebnosti v grški kulturi; prav tam, 9–10.

5 Gill, »The Character–Personality Distinction«, 7–9.

6 To je še zlasti vidno v primerih, ko obstajajo glede motivov različne interpretacije: tako v razlagi uvodnega prizora Sofoklovega *Ajanta* Gill (20–21) izrazito poudari, da je Odisejeva reakcija izraz njegovega tovariškega sočutja z vsakomer (pa četudi sovražnikom), ki je v oblasti usode, se pravi z vsakim človekom

se celo osnovna izhodišča ne zdijo neprekoračljivo oddaljena. »Želja po konstruiranju hipotez o notranjem življenju je povsem kompatibilna z zavestjo, da za temi liki ni ničesar realnega: prav izmuzljivost ›notranjosti‹ drugih ljudi, resničnih ali fiktivnih, je tisto, kar dela dramo tako izredno privlačno.«⁷ Takšno lucidno opažanje Patricie Easterling je najverjetneje zraslo iz interpretativne prakse; ne da bi to kakorkoli omenila, pa kaže podobnost z Ingardnovo fenomenološko teorijo literarnega dela. Ta podobnost dveh neodvisno oblikovanih pogledov je morda dodaten argument za njuno relevantnost. Namen naslednjih poglavij pa je prikazati nekaj argumentov za relevantnost teh pogledov v soočenju z njihovimi kritikami. Zasnovo je kot »kritika kritike«: pretres nekaterih kritik, namenjenih ključnim vidikom Ingardnove teorije, naj bi predvsem upravičil izhodiščno prepričanje te razprave, namreč da literarna izoblikovanost Sofoklovih likov – in seveda na svoj način tudi likov drugih grških dramatikov – vabi k oblikovanju hipotez o njihovem psihološkem življenju, ki se izraža v njihovih izjavah, sodbah in dejanjih.

KRIKTIKE INGARDNA

Kos: bralčevo dopolnjevanje nedoločenih mest, pojmovne predstave

Eden od ugovorov proti teoriji o »nedoločenih mestih« in heteronomni eksistenci literarnega dela (se pravi: o izredno veliki vlogi bralca pri konstruiranju konkretizacije in o subjektivni obarvanosti slednje) je, da v literarnem besedilu ne gre za predstavljane v navadnem pomenu, saj da »so predstave, s katerimi učinkuje literatura, sestavljene iz pojmov in jih bralec realizira prek pojmovnih shem, ki jih je mogoče imenovati pojmovne predstave«. Takšne predstave naj bi bile »brez vsake nazornosti«, tradicionalno razumevanje, po katerem naj bi si bralec ob branju literature ustvarjal čutnonazorne predstave, pa naj bi bilo že opuščeno.⁸ Ta ugovor nikakor ni neproblematičen, iz več razlogov. V sodobnem, kognitivnem raziskovanju reprezenta-

(podobno velja za njegovo zavzemanje za Ajantov pogreb ob koncu drame). Takšno je tudi izhodišče tukajšnje obravnave, medtem ko denimo Rosivach interpretira Odisejeve motive bistveno ožje; prim. »On Creon, *Antigone* and not Burying the Dead«, 205.

7 Easterling, »Constructing Character in Greek Tragedy«, 99.

8 Kos, *Literatura*, 49.

cij so nepojmovne predstave pomembna tema;⁹ in čeprav se zaradi naravoslovne usmerjenosti to raziskovanje v glavnem ne posveča umetnostnim predstavam (ki so posebej kompleksen problem), na ta način vendarle legitimira tudi za literaturo izredno pomembno obliko domišljijjskih predstav, v katerih ima nepojmovnost veliko vlogo. V tem kontekstu je najpomembnejše kognitivno preučevanje zaznavnih izkušenj in predstav nemogočih ali protislovnih stanj stvari,¹⁰ iluzij, analognega značaja – odprtosti predstavljenega sveta,¹¹ detajliranosti, ki presega kapacitete pojmovnega zajema,¹² »neprevedljivosti« teh predstav v strogo pojmovno (propozicionalno) mišljenje, ki operira z enotami.¹³ Vse te poteze so značilne za predstave, ki nastajajo ob branju (tradicionalnih) literarnih svetov. Zelo malo verjetno je torej, da bi literatura učinkovala izključno s pojmovnimi predstavami (*mental representation*), torej z mislimi, sestavljenimi iz pojmov brez kakršnihkoli fenomenalnih potez (*qualia*), ki torej niso v ničemer podobne materialni in psihični realnosti. Čeprav je seveda mogoče literaturo brati tudi tako – in prav v načinu branja je eno od osrednjih vprašanj sodobnega pojmovanja literature in njene »usode« – pa to nikakor ni nujno. Še več: tak način branja pravzaprav ignorira izzive, ki jih bralcu zastavlja ogromen del (tradicionalne) literature, in s tem njene doživljajske, a tudi pomenske, »sporočilne« potenciale. Literarno delo namreč ni poročilo o realnem svetu; kot celota torej ne prinaša podatkov, katerih resničnost bi lahko preverjali (seveda lahko vsebuje tudi takšne podatke, a dobijo ti v kontekstu fiktivne celote drugačen značaj in smisel), in zato ne deluje zgolj semantično, pojmovno, temveč s svojo shematično strukturo sugerira bralske dopolnitve. Materialni in psihični svet literarnega dela lahko bralec na tej podlagi šele konstituira, ko z domišljijjskimi močmi ustvarjalno uporablja svoje izkušnje, vedenje in spomin. Kljub kvazirealnemu značaju ta svet ni oziroma sploh ne more biti povsem brez nazornosti – ali pa ga pač preprosto sploh ni, v bralnem dejanju ne nastane, a se potem zastavi vprašanje o ustreznosti načina branja.¹⁴

9 Bermúdez in Cahen, »Nonconceptual Mental Content«.

10 Crane, »Waterfall Illusion«, 142–47.

11 Prim. Dretske, *Knowledge and the Flow of Information*, 135–68.

12 Evans, *Varieties of Reference*, 229; Heck, »Nonconceptual Content«, 483–523.

13 Peacocke, »Analogue Content«, 1–17.

14 Prim. formulacijo Oliverja Taplina, »Significant Actions in Sophocles' *Philoctetes*«, 44, ki brez posebne teoretične argumentacije predpostavlja, da so za bralno recepcijo dramskega dela kvazifenomenalne predstave nepogrešljive (pri tem misli sicer na neločljivo povezanost učinkov teksta z dramaturškimi prijemi, predvsem z gibanjem in položajem likov, ki jih imenuje »structural techniques«):

V tem smislu je neosnovan argument o historični preseženosti branja, v katerem se oblikujejo nazorne predstave: le-to je ustrezen odziv na inherentne lastnosti literarnega dela in ne zgolj zastarela teorija. In še več: teorija literature kot »mišljenja v podobah« je nastala na podlagi takšnega načina branja, ker se je očitno zgodovinsko prakticiral in po vsej verjetnosti tudi ni bil brez vpliva na pisanje. Potemtakem je tak način branja relevanten že iz povsem zgodovinskih razlogov. In končno: »nedoločena mesta« v literaturi bralca ne izzivajo le k »mišljenju v podobah«, dopolnjevanju čutnih razsežnosti predstavljene realnosti, temveč tudi k postavljanju hipotez o intelektualnem in psihičnem stanju likov (prim. poglavje o »notranjih videzih«).¹⁵ Omenjena kritika ustvarjalne vloge bralca je torej relevantna zgolj ob predpostavki radikalno intelektualiziranega branja, branja, reduciranega na miselne procese, ki potekajo v okviru pojmovnosti.

Nejasnosti glede »nedoločenih mest« in zgodovinska dekontekstualiziranost Ingardnovega idealnega bralca

Robert Holub je opozoril, da »nedoločena mesta« v besedilu niso povsem zanesljivo določljiva niti z distanciranim, analitičnim (torej ne-estetskim, nedoživljajskim) branjem in niso imuna na vpliv bralčeve subjektivnosti.¹⁶ Temu je dodal trditev, da gre pri tem za odklone istega tipa kot pri konkretizacijah in da si je težko zamisliti celo teoretično soglasje glede njih, če je število nedoločenih mest v tekstu neskončno.

Ta kritika zbuja vprašanja o natančnosti branja in celo o pravilnem razumevanju pojma »nedoločeno mesto«, kot ga opredeli Ingarden.¹⁷ Realno obstoječi individualni predmet zavesti (denimo človek) je vsestransko enopomensko določen; vsa njegova določila skupaj tvorijo izvirno konkretno enotnost. Šele ko v spoznavanju ta določila (lastnosti) začnemo razločevati in jih dojemati posamič, so vzeta iz svoje prvotne skupne zraščенosti in sestavljajo neskončno množico. V literarni umetnini predstavljeni individualni predmet (denimo človek) je po svoji formi prav takšna konkretna enota, ki

»These techniques do not work on the printed page; it is only in performance or in the theatre of the mind's eye that they come to life« [kurziva dodana].

15 Ingarden, *Literarna umetnina*, 318–23.

16 Holub, *Reception Theory*, 27.

17 Ingarden, *Literarna umetnina*, 293–301: opredelitve s teh strani so povzete v naslednjih stavkih.

potencialno vsebuje neskončno množico določil, vendar pa je ta forma zgolj shema: zato tak predmet sicer ustvarja videz popolnoma določenega individuuma, a je shematizirana tvorba z različnimi nedoločenimi mesti in s končnim številom pozitivno mu pripisanih določil. Zaradi videza konkretne enote ima torej tudi predstavljeni predmet neomejeno število lastnosti, ki pa – drugače kot pri realnem predmetu, kjer jih v spoznavanju razločujemo – zaradi njegove shematične forme niso določene – in to so nedoločena mesta. Tega shematičnega bistva predstavljenega predmeta ni mogoče odstraniti, čeprav se ga v estetskem branju ne zavedamo, ker se nam tam kaže kot popolnoma določen realni predmet in smo osredotočeni na tisto, kar je predstavljeno, poleg tega pa shemo oziroma vrzeli v njem v različnih pogledih dopolnjujemo. Nekatera (manj) nedoločena mesta lahko dopolnjujemo zgolj na podlagi besedila, druga pa zahtevajo še več naše domišljajske dejavnosti; v vsakem primeru pa je dodatna določitev odvisna od bralčeve volje, občutljivosti, vedenja, izkušenj, domišljajskih moči itd.

Iz zgornjih Ingardnovih izpeljav se zdi jasno, da je z analitičnim branjem mogoče bolj ali manj zanesljivo in objektivno določiti shematično zgradbo besedila (sheme predmetov in videzov). Ta postopek obravnava literarno besedilo predvsem, če ne celo izključno, kot semantično realnost. Šele znotraj teh shematičnih tvorb pa se odpirajo nedoločena mesta – in to v neomejenem številu (seveda pa nikakor niso vsa relevantna).¹⁸ Nedoločena mesta v literarni umetnini in njihovo dopolnjevanje, ki je neogiben in »legitimen« subjektivni delež bralca v procesu konkretizacije, je torej mogoče relativno jasno razmejiti od postopka njihovega »lociranja« v tekstu.

Glavno ost svoje kritike pa je Holub uperil v to, da Ingarden – domnevno – predpostavlja idealiziranega bralca, ki je neodvisen in ločen od vsakršnega širšega kolektiva, skratka odtrgan od zgodovinske realnosti in s tem nedovzeten za družbene razsežnosti literature.¹⁹ Čeprav Ingarden zgodovinski pogojenosti recepcije res ne posveča

18 Npr. Antiona v Kreontu sta (v lastnih in tujih replikah) shematično naznačena človeška lika, ki si ju lahko polneje predstavljamo z raznimi dopolnitvami. Toda medtem ko je za doživljanje drame zanimivo, denimo, vprašanje, s kakšnim odtenkom glasu govorita v medsebojnem spopadu ali v kakšnem tonu Antiona Ismeni pove, da jo boli, ko jo žali, pa ni pomembno, denimo, kakšne barve lase si predstavljamo, da imata sestrji, ali če si predstavljamo Kreonta plešastega. V klasični filologiji pa je včasih celo konstituiranje teksta povezano tudi s čustvenim tonom (in ne samo z golo semantiko) besed: tak primer je znano vprašanje, komu v *Antigoni* pripisati verz 572: »Kako te oče žali, o preljudi Hajmon!«

19 *Reception*, 29.

pozornosti, to očitno ni inherentna težava njegove teorije: med vzroki za neskončno različnost bralskih konkretizacij literarnega lahko vidimo (ali celo moramo videti) tudi različne družbene in zgodovinske bralske položaje – vendar ne kot edini vzrok. V tem smislu pa je vloga ustvarjalne, torej svobodne domišljije tudi inherentni element svobode umetnosti, ki jo štiti pred ideologizacijo.

Podobno velja tudi za Holubovo kritiko Ingardnove uporabe pojmov »harmonija«, »polifonija«, »kristalizacijsko središče« in tega, da vidi vrhunec literarne umetnine v razodevanju metafizičnih vrednot, kar naj bi oboje izključevalo vso nemimetično in eksperimentalno literaturo.²⁰ Če Ingardnovih analiz ne beremo naivno normativno, so v veliki meri relevantne za ontologijo vsakovrstnih literarnih del, vsaj kot analitično izhodišče, zlasti če upoštevamo, da je kljub vsej znanstveni ambicioznosti in nadrobosti Ingardnova misel bistveno bolj odprta in iščoča, kot ji pripisujejo kritiki – kar je v resnici razvidno iz številnih mest, na katerih se jasno samoomejuje.²¹ Se pa ob tem znova zastavlja težko vprašanje literarnosti – razumevanje zgradbe literarnega dela je odvisno tudi od razumevanja smisla, oblike in funkcije literature. Ali drugače povedano: v poudarjeno zgodovinski in kulturološki perspektivi lahko socialni kriteriji literature bistveno vplivajo na ustreznost ontoloških teorij.

*Notranja protislovja v pojmovanju razmerja
med delom samim, konkretizacijo in rekonstrukcijo*

Najpogostejša, pa tudi najbolj tehtna je prav kritika bralčeve vloge v Ingardnovi teoriji obstoja literarnega dela, ki je težko uskladjiva z njegovim konceptom strogo objektivne fenomenološke analize. Če je izhodišče raziskovanja zgradbe tega dela in odkrivanja vrzeli v njem *konkretizacija* (z njo se delo šele konstituira kot estetski objekt), je jasno, da ima bralska dejavnost (h kateri sodi tudi domišljija) v tej teoriji veliko vlogo. Konkretizacija namreč nastane tako, da bralec s številnimi subjektivnimi operacijami zapolni vrzeli in nedoločena mesta v literarnem delu oziroma aktualizira potenciale, ki obstajajo v njem v stanju pripravljenosti. William E. Ray meni, da je na ta način bralcem prepuščena odločno prevelika vloga, saj sta konkretizacija in pojav estetskih vrednot v njej preveč povezana z bralčevimi izkušnjami in vedenjem in ju je mogoče pripisati tako delu kot bralcu.²² Še več, ker

20 Ibid., 28.

21 Prim. Smith, »A Theory of Drama and Theatre«, 3–62.

22 Ray, *Literary Meaning*, 43–50.

obstaja toliko konkretizacij kot branj, so trdne ugotovitve o estetski vrednosti dela nemogoče. Poleg tega v konkretizaciji ne zaznavamo vrzeli oziroma nedoločenih mest, ki so po Ingardnu inherentna značilnost literarnega dela samega. Torej ni jasno, kako naj bi skozi »polno kvazirealnost«, ki jo predstavlja konkretizacija, sploh lahko uzrli shematično obliko in vrzeli dela samega, pa tudi kako bi lahko konkretizacijo strogo pojmovno analizirali, saj je estetska vrednota konkretiziranega dela dana v intuiciji, v doživljanju, kot prisotnost, ki presega pojmovni jezik (takšne analize ni mogoče izvajati sočasno z estetskim doživljanjem, v retrospektivi pa je nemogoče zvesto obnoviti vso doživeto kvazirealnost). Te težave s subjektivnostjo in raziskovanjem dela samega je po Rayevi interpretaciji Ingarden skušal odpraviti s tem, da je v delu *O spoznanju literarne umetnine* uvedel pojem *rekonstrukcija*. Opredelil jo je kot skrbno obnovo shematične organizacije literarnega dela. Pri rekonstrukciji ne gre za estetsko (doživljajsko) branje dela, temveč za distancirano analitično branje, za skoraj znanstveno natančno in korektno obnovo avtorsko zasnovanih shematiziranih videzov in določanje nedoločenih mest, ugotavljanje njihove relevantnosti in povezanosti s posameznimi estetskimi kvalitetai v konkretizaciji.²³ Tako naj bi poskusil nadomestiti imaginacijski model branja, ki ga predstavlja konkretizacija, z analitičnim postopkom rekonstrukcije,²⁴ v katerem je »osebni prispevek bralca« zmanjšan na minimum, da bi bila tako dosežena čim večja zvestoba objektivni zgradbi literarnega dela samega.²⁵ Vendar Ray meni, da se s tem zasukom k analitičnemu branju ni izmotal iz težav, saj je tudi rekonstrukcija odvisna od konkretizacije oziroma je, kot priznava Ingarden sam, zgolj »pravilni tip konkretizacije«.²⁶ To se pokaže na primer pri izbiri relevantnih nedoločenih mest, ki naj jih bralec zapolni; pri tem se ozira na kontekst, ta kontekst pa ni delo samo, temveč konkretizacija – ta je tista celota, ki vodi bralca pri zapolnjevanju. Med raziskovalcem (kritikom) in delom samim tako torej še vedno leži konkretizacija, ki je v znatni meri njegovo lastno delo. To kritiko v zaostreni obliki ponovi Matei Calinescu v izredno zanimivi študiji o vplivu ponovnega branja na interpretacijo.²⁷ Skratka, tudi znanstveno »discipliniranje« bralčeve dejavnosti (omejevanje

23 Ingarden, *The Cognition of the Literary Work of Art*, 289–92. Postopek rekonstrukcije, »hladne, analitične procedure«, opredeli poglavje pred tem.

24 Ray, *Literary Meaning*, 46.

25 Ingarden, *Cognition*, 336–58.

26 Ibid., 337.

27 Calinescu, *Rereading*, 286, op. 6.

lastne imaginacijske in doživljajske dejavnosti in osredotočanje na zapolnjevanje zares relevantnih nedoločenih mest) privede le do strukturno stabilne in trajne *konkretizacije*, ne do dela samega.²⁸

Poskus strogo objektivne, tako rekoč znanstvene analize literarnega dela, še zlasti pa določanja njegovih estetskih vrednot, se res zdi iluzoren. Vendar pa Ingardnova interpretacija le ni tako naivna, kot mu pripisujejo navedene kritike. Ingarden se je teh težav jasno zavedal. Ugotavljanje estetskih kvalitete dela po njem namreč temelji na spominskem primerjanju več lastnih estetskih konkretizacij istega dela, ki smo jih konstituirali ob različnih priložnostih; na tej podlagi poskušamo odkriti, kaj je v njih konstantnega, se pravi, skušamo minimizirati vpliv »zunanjih okoliščin«, ki individualizirajo vsakokratno konkretizacijo (te okoliščine imenuje Ingarden temporalni *quale*) do te mere, da jo lahko samo neposredno dojamemo, ne moremo pa je zajeti v pojme in jezikovno posredovati. Te konstantne poteze, ki so odporne na delovanje spreminjajočih se okoliščin (slednje poleg zunanjih, družbenozgodovinskih dejavnikov zajemajo tudi subjektive spremenljive osebne dispozicije – denimo znanje, življenjske izkušnje, razpoloženje, motivacijo), so sicer lahko povezane tudi s subjektivimi trajnimi dispozicijami (na primer s prirojeno estetsko občutljivostjo in sposobnostjo imaginativnega življenja) in metodami branja oziroma interpretacije, nikakor pa ne smemo povsem odpisati *možnih* vplivov zgradbe dela samega nanje. Prav nasprotno: skrbno in pozorno raziskovanje te zgradbe, kakršnega primer so prav Ingardnove analize, vsekakor sugerira veliko razlogov za to, da v potezah dela samega vidimo pomembne dejavnike konkretizacije, zlasti tistih vidikov, ki ostajajo identični v vseh individualnih konkretizacijah, ne glede na *temporalni quale*. Vsekakor pa Ingarden opozarja, da je ta metoda zahtevna, izpostavljena zmotam, in ne vodi preprosto in zanesljivo k objektivnosti: zato v resnici zadržano pravi zgolj to, da permanentne poteze, ki jih na opisani način odkrivamo, »niso več tako strogo individualne«, in jih previdno imenuje »skupni vidik več konkretizacij«.²⁹

V zvezi z Rayevo kritiko nemožnosti sočasne intuicije (doživljaja) in analiziranja konkretizacije je treba še poudariti, da Ingarden izredno prefinjeno razlikuje *spoznavne* akte, ki potekajo med samo estetsko izkušnjo, zlasti tiste, ki zadevajo vrednote estetskega objekta, od *zaznavnih* aktov estetske izkušnje. Opiše jih kot bliskovite iluminacije, posebne vrste intuicije, ki omogočajo *določeno* distanco od konstitu-

28 Ray, *Literary Meaning*, 49.

29 Ingarden, *Cognition*, 403.

iranega estetskega objekta, obenem pa ne motijo hkrati potekajoče estetske izkušnje. Ta izkušnja jih sicer sploh omogoča, s tem da – to se seveda ne zgodi nujno – izzove spremembo v subjektu izkušnje. Na ta način nastajajo trajne spoznavne pridobitve, ki pa lahko rabijo za *izhodišče* nadaljnje, čisto intelektualne raziskave.³⁰ Kar težko je dovolj poudariti, kako zelo Ingarden opozarja na izredno težavnost opredeljevanja tega spoznavnega procesa in provizoričnost pojmov, na katerih temelji. Na kratko, z njegovimi besedami: »Kar smo povedali tu, vzpostavlja le goli in nezadostni začetek«.³¹

V delu *Erlebnis, Kunstwerk und Wert: Vorträge zur Ästhetik 1937–1967*³² ki ga navedene kritike ne omenjajo, Ingarden jasno spregovori tako o odprtosti umetniškega (literarnega) dela kot o mejah estetskih dopolnitev, ki so načrtane v njem. Momenti in elementi literarnega dela ne določajo nedvoumno, kakšne naj bi bile bralske dopolnitve nedoločenih mest: »nevtralni skelet dela«, kot se izrazi, dopušča možnosti različnih estetskih konkretizacij, v tem je celo njegova posebna odlika.³³ Vendar pa je delo samo tisto, v katerem so konkretizaciji »objektivno« postavljene meje dopustnega: med delu inherentne dejavnike, ki načrtujejo te meje, šteje denimo slog umetnine in njene epohe (za ugotavljanje *zunanjeformalnih slogovnih značilnosti* ni potrebna prava, polna konkretizacija).³⁴ Najmanjšo oziroma najosnovnejšo zahtevo »objektivnosti« pa vidi v tem, da se ohrani celovito besedilo, denimo v primeru dramske uprizoritve.³⁵ Trganje ali kakršnokoli bistveno spreminjanje celote povzroči, da nimamo več opraviti z istim delom (tu verjetno nima v mislih manjših dramaturških sprememb, ki nastanejo v pripravah uprizoritve tako rekoč iz logike besedila samega): »V modernem gledališču gre to do popolne razpuščenosti. Današnji režiserji verjamejo, da so mnogo pomembnejši od avtorja. Besedilo dela se prikraja, zlasti kadar ne gre samo za nove umetniške efekte, temveč preprosto za politično propagando.«³⁶

V času postdramskega in avtorskega gledališča zveni to seveda anahronistično, vendar ontološki problem ni zato nič manjši, ravno nasprotno. Če je tako rekoč nezaznaven, je to zato, ker sta ga dominantna uprizoritvena praksa, potem pa tudi domnevni »duh časa«

30 Ibid., 401.

31 Ibid., 401, op. 44.

32 Objavljeno v Tübingenu, 1969.

33 Ingarden, *Erlebnis*, 257–58.

34 Ibid., 258.

35 Ibid., 259.

36 Ibid., 259 op. 21.

preprosto razglasila za preseženega in ga odrinila iz zavesti. Pričujoča razprava sicer obravnava Sofoklova dramska besedila kot literaturo in je zato spremenjeno pojmovanje gledališča načeloma ne zadeva. Vendar pa je stanje v interpretaciji literarnih del analogno, namreč v tem smislu, da različne kritične teorije prevzemajo vlogo »režiserjev« in reducirajo umetniška dela na področje ali celo na material lastnega interesa (denimo psihoanalitična, postkolonialna, feministična ipd. tematika).

Namen zgornjih vrstic, kot že rečeno, ni apologija Ingardnove teorije, temveč pokazati, da literarna besedila s svojo obliko izzivajo k drugačni (večplastni, intenzivnejši) bralski dejavnosti, k temu, da bralec v njihovem obstoju (lahko) legitimno igra zelo veliko vlogo. Ti izzivi, ki so inherentni zgradbi literarnega besedila, ne predstavljajo norme v tem smislu, kot jo recimo jezikovna pravila nekega jezika, literarno delo je mogoče brati tudi brez upoštevanja njegove »umetniške sintakse«, torej njegovih posebnih struktur, kvalitet in z njimi povezanih pomenskih in izraznih potencialov. Kako – če sploh – se bralec odzove na te izzive, je v veliki meri določeno družbeno in ideološko. K raznoliki zgodovini interpretacije pa niso prispevale le družbene premene in z njimi povezano vrednotenje umetnosti, temveč tudi inherentne lastnosti zgradbe literarnega dela in njegove odvisnosti od subjektivne bralske dejavnosti. Seveda se lahko interpretacije osredotočijo na bolj »stabilne«, objektivno določljive vidike literarnega dela, a s tem vloga bralske domišljije in problemi nestabilnosti literarnega dela ne izginejo, izgine samo razlika med literaturo in neliteraturo, med umetnostjo in teorijo, med poezijo in politiko.

Način konstituiranja literarnih (dramskih) likov in razumevanje njihove psihologije

Na podlagi takšnega razumevanja literarnega dela (oziroma drame) in načina njegovega obstoja je oblikovana sledeča interpretacija psihološke razsežnosti Sofoklovih likov in tistih dejavnikov njihove motivacije, ki niso eksplicitno izraženi. Neverbalni pa niso le v tem smislu, temveč tudi zato, ker niso neposredno izjavani, temveč jih lahko pripišemo »fizičnim« izkušnjam, vzdušju v drami ali neovedenim značajskim potezam. (Te jezikovno konstituirane neverbalnosti ne smemo zamenjati z neverbalnim jezikom dramske predstave: z njenimi vizualnimi in avditivnimi elementi, s scenografijo, kostumografijo, koreografijo in glasbo, z učinki gledaliških rekvizitov ipd. Ta jezik sicer ni izredno pomemben le za gledališko predstavo, temveč tudi za obliko dramskega teksta, vendar to predstavlja drugo

problemsko področje.)³⁷ Izjave likov predstavljajo racionalno strukturirano realnost, v kateri ti ne le delujejo, ampak jo tudi oblikujejo ali celo ustvarjajo,³⁸ včasih pa tudi realnost, ki je onstran njihovih racionalnih moči, realnost, na katero naletevajo in ki – to je vsekakor pomembno v svetu grške in s tem Sofoklove tragedije – njihovo eksistenco temeljno določa. Nekatere spremembe sodb, odločitev in ravnanj ne izhajajo logično iz prejšnjih besed lika in ne nastanejo kot neposredna reakcija na argumente, ki jih navedejo drugi liki, na njihove vzroke oziroma dejavnike pa lahko utemeljeno sklepamo iz dramske situacije: iz širše predstavljene kvazirealnosti dramskega sveta, vključno s psihičnim življenjem kvazirealnih likov. Pri tem pa ni nujno, da na posamezni lik v dani dramski situaciji vpliva le eden izmed teh dejavnikov, ampak jih lahko tudi več hkrati. Ti dejavniki ne povzročijo (vsaj ne nujno) povsem radikalnega preloma lika z dramsko resničnostjo ali neracionalnih izjav,³⁹ temveč vplivajo na spremembo predpostavk, na katerih lik potem sicer racionalno, silogistično, sklepa. Teh sprememb v svojem odnosu do resničnosti lik ne eksplicira in ne utemeljuje, vsaj ne podrobno, a so izražene tako, da jih je mogoče interpretirati kot posledico dogodkov v njegovih notranjosti, »izza besed«, ki so ohlapneje povezani z dogodki v

37 Heath, *The Poetics of Greek Tragedy*, 140–45, uporablja za ta jezik izraz »non-verbal text« in izredno prefinjeno raziskuje njegovo prepletenost z »verbalnim tekstom« ob izbranih primerih iz grške tragedije.

38 *Strogo* vzeto, oblikujejo dramsko realnost oziroma kvazirealnost pravzaprav vse izjave in dejanja dramskih likov, saj jo na neki način ustvarjajo ali množijo. Poseben pomen za »družbeno kvazirealnost« pa imajo izjave, ki razglašajo ključne družbene ukrepe ali izražajo javno nasprotovanje tem ukrepom, kakršna sta denimo Kreontova prepoved Polinejkovega pokopa (*Antigona* 21–36, 192–210 in *passim*) ter Antigonin dejavni upor zoper njo (*Antigona* 41, 43, 80–81, 450–70 in *passim*); Ojdipov razglas glede Lajevega morilca (*Kralj Ojdip* 222–75) in njegovo (tragičnoironično) vodenje preiskave.

39 Primerov takšne radikalnosti je v grški tragediji res veliko, kar priča o tem, da se dejanje tako rekoč ves čas giblje na meji življenja. To so v paroksizmu telesnih ali psihičnih bolečin izrečene želje po smrti, po samomoru ali preprosto po izginotju s prizorišča, torej po radikalnem »izstopu iz igre«, po koraku izven celotne zemeljske (dramske) resničnosti. Takšne izjave dajejo tako liki (*Filoktet* 796–805, 999–1002; *Ojdip v Kralju Ojdipu* 1410–12; Evripid, *Heraklova blaznost*, 1146–52) kot zbori (Ajshil, *Pribežnice* 779–83; Sofokles, *Trahinke* 953–58). Primer neracionalnosti pa je denimo Filoktetovo bliskovito spreminjanje hotenja, tako rekoč dve nasprotujoči si želji, ki ju ima sočasno: da naj ga zbor zapusti (*Filoktet* 1077) oziroma naj ostane ob njem (*Filoktet* 1080 in *nasl.*).

drami in sodbami drugih likov,⁴⁰ kot posledico njegovih značajskih oziroma psihičnih potez ali pod vplivom izkušnje, ki spreverne okvir njegovega razumevanja realnosti.

Opazimo torej lahko zlasti tri vrste nejezikovnih dejavnikov motivacije za spremembe sodb, odločitev in ravnanj – in sicer značajske poteze, dramsko klimo in neverbalne (vizualne, avditivne, olfaktivne) izkušnje. Nadrobneje bodo prikazani v izbranih primerih iz *Kralja Ojdipa*, *Trahink*, *Antigone* in *Filokteta* v razpravi »Neverbalni dejavniki motivacije v Sofoklovi dramatiki«, ki se neposredno navezuje na pričujoče besedilo in je tako rekoč njegov praktični korolarij.⁴¹ Tu pa si bomo v sklepnem poglavju ogledali Odisejev primer iz tragedije *Ajant*, poseben v tem, da se v njem kot neverbalni motivacijski dejavnik pojavi *tremendum*, doživetje božanske premoči.

PRIMER – AJANT

Prav na začetku te drame stoji prizor Ajantove blaznosti (*Ajant* 1–133), v katerem je pomembno spremenjeno junakovo zaznavanje realnosti. Ta Ajantova sprememba ne sodi med zgoraj orisane primere, ker je popolnoma očitno in izrecno Atenino delo; ker pride nad Ajanta »od zunaj« in je njegova vloga pri tem *povsem pasivna*; še bolj pa zato ker Ajant sploh ne spremeni svojega namena in meni, da ga udejanja (da mori in muči poveljnike grške vojske), »objektivne« pararealnosti svojega dojemanja in početja (v resnici je poklal in mučil črede živine in njihove pastirje) pa se sploh ne zaveda. Drugače je z Odisejem, ki je priča njegovega blaznenja: ob nemoči in nesreči svojega smrtnega sovražnika občuti do njega sočutje, v njegovi usodi vidi občečloveško in svojo lastno krhkost in prigradnost. Odisej bi se lahko odzval tudi drugače: to možnost sugerira že Atenino vprašanje, ali ni posmeh sovražniku nekaj najslajšega (v. 79). Celo če bi razumeli to vprašanje kot ironično-retorično in predpostavili, da Atena nekako že ve, kako se bo Odisej v resnici odzval (kar pa nikakor ni neproblematična domneva), to ne izključuje njegove miselne in psihične dejavnosti: še

40 Ta dejavnik vpliva označujemo z izrazom »dramska klima«; sem prištevamo poleg splošnih razmer in dogodkov tudi besede, sodbe in stališča drugih likov, ki jim lahko pripišemo *določen* vpliv na spremembo sodbe ali ravnanja nekega lika, vendar pa ne *odločilnih* argumentov, ki bi bili izraženi *neposredno* pred to spremembo; gre za različne (pretežno bolj oddaljene) izjave in dogodke, v katerih je mogoče videti psihološki vpliv nanj. Več o tem ob primerih iz *Antigone* na drugem mestu; glej naslednjo opombo.

41 Razprava bo predvidoma objavljena v prihodnji številki revije *Clotho*.

zmeraj je *on sam tisti, ki uzre* v usodi svojega sovražnika Ajanta svojo lastno. Podobno velja za enako vprašljivo domnevo, da mu je Atena s prizorom, v katerem se poigrava z Ajantom, pripravila lekcijo o moči bogov nad ljudmi: Atena je poslala blaznost nad Ajanta že prej, pred začetkom drame, da bi se mu maščevala za njegov brezbožni prezir (vv. 756–77), in ni mogoče zatrdno reči, da je v ta načrt vključila Odiseja. Skratka, Odisej mora to lekcijo usvojiti *sam*, tako da pričuje prizoru blaznosti, ki ga sicer ne želi in ga vztrajno zavrača (vv. 74, 76, 80, prim. tudi 88). Temu prizoru pa se ne želi izogniti iz strahu pred Ajantom, temveč iz strahu pred presežno božjo močjo: ne ker bi te moči sicer ne priznaval ali ne maral Atenine navzočnosti (prim. 14–17; 34–35), temveč ker v njem zasluти in potem tudi opazujoč izkusi pristni *tremendum* božanskega (86), nekaj za človeka komajda znosnega.

Nekateri kritiki v Odiseju vidijo utelešenje drugačne etike, etike nove dobe, ki jo prinaša demokratična polis, in je v ostrem nasprotju s herojsko logiko kompetitivnosti in sovraštva, poosebljeno v Ajantu.⁴² Za ene je Odisej tak že od začetka,⁴³ za druge postane šele po izkušnji v prvem prizoru.⁴⁴ V morda najpreciznejši analizi prologa je Malcolm Heath jasno pokazal, da nastopi Odisej kot Ajantov sovražnik (*Ajant* 18: ἐπ' ἀνδρὶ δυσμενεῖ / βάσιν κυκλοῦντ') in skuša odkriti čim več podatkov o njem s sovražnim namenom;⁴⁵ njegov pogled na Ajanta se ob koncu prizora torej očitno spremeni. Ta sprememba ni samo začasna in se še bolj očitno pokaže ob koncu drame (prim. 1376/77: τὰ πο τοῦδ' ἀγγέλλομαι, / ὅσον τότ' ἐχθρὸς ἦ, τοσόνδ' εἶναι φίλος). Drugo vprašanje pa je, za kakšno spremembo sploh gre. Heath zavrača tezo, da bi Odisej ob koncu prizora opustil herojski kodeks kompetitivnosti in sovraštva ter prešel k etiki človeške enakosti, ki temelji v spoznanju vsem skupne, občečloveške krhkosti, prigradnosti. Po njegovem je takšna Odisejeva reakcija v popolnem skladju z ideali tradicionalne – herojske, kompetitivne – etike.⁴⁶ Še več, takšna dvojnost je po njegovem vgrajena

42 Morwood, *Tragedies of Sophocles*, 16, pa zavrača interpretacijo, po kateri je Ajant »homerski dinozaver«, nesposoben življenja v novem svetu petega stoletja.

43 Burton, *Chorus in Sophocles' Tragedies*, 11; Winnington-Ingram, *Sophocles*, 62; Gardiner, *Sophoclean Chorus*, 50; Konstan, »Reciprocity and Friendship«, 279–301; podobno Segal, *Sophocles' Tragic World*, 17.

44 Knox, *Word and Action*, 130.

45 V tem pogledu upravičeno kritizira Stanfordovo interpretacijo (*Sophocles: Ajax*, komentar k v. 2), da Odisej zgolj zbira podatke brez sovražnega namena: glej Heath, *Poetics*, 167.

46 Podobno interpretira Odisejevo etično stališče Rosivach, 205: »Odysseus' arguments for Ajax' burial are thus an interesting attempt to link burial to the heroic

v tragični svet.⁴⁷ Patrick Finglass opozarja na homerski vzor trka dveh etičnih kodov v prizoru Priama in Ahila v 24. spevu *Iliade*,⁴⁸ navaja pa tudi nekaj tragiških paralel: Sofoklovega *Ojdipa v Kolonu* 560–68; in Evripidovo *Hekabo* 282–85, 340–41.⁴⁹ Odisejev primer se od navedenih paralel pomembno razlikuje v več ozirih. Sočutje do svojega nasprotnika občuti v trenutku, ko ta izraža svoje skrajno sovraštvo do njega,⁵⁰ ne pa, ker bi ga ta za to prosil; na skupno človeško usodo ga Ajant ne opominja intencionalno, temveč povsem nehote, ne z zavestnim sporočilom svojih besed, temveč z nehoteno in nezavedno pararealno vsebino svojih besed; ko blazni, se namreč svoje krhkosti niti najmanj ne zaveda, ravno nasprotno. Navsezadnje ta prizor izstopa zaradi Atenine navzočnosti in nenavadnih modifikacij v Ajantovem zaznavanju realnosti. A tudi če zanemarimo vse to in se osredotočimo samo na bistveno, na to, da je v herojskem svetu pač najti dvojne etični drž, je na dlani, da pogostnost takšne dvojnosti še ne pomeni njune *popolne skladnosti*.⁵¹ Ti etični drž sta namreč utemeljeni v različnih, celo izključujočih se predpostavkah. Ena, človeška enakost, sega globlje od druge, od nasprotij med tekmeči, kot ugotavlja Heath sam;⁵² dodati pa je treba, da jih tudi relativizira in v zadnji analizi celo odpravlja. Ali Sofokles z likom Odiseja res uvaja nov tip etike in zavrača stari herojski etični kod, ali pa morda zgolj prikazuje meje slednjega pod tragičnim nebom vsega človeškega, je drugo vprašanje, ki je izven okvira pričujočega razmišljanja.⁵³ Že samo dejstvo, da kritiki kot paralelo ali celo vzor navajajo Homerja, pa sugerira, da v

behavioral code which normally countenanced or even commended mutilation and non-burial.«

47 Heath, *Poetics*, 169

48 Finglass, *Sophocles: Ajax*, 45.

49 Ibid., 173.

50 Prim. Johnson in Clapp, »Athenian Tragedy«, 127–28.

51 »The fullest accord«; Heath, *Poetics*, 169.

52 Ibid.

53 To je tema, ki ima mnogo vidikov, saj zadeva etiko homerskega junaka in vprašanje »homerskega« značaja Sofoklovega Ajanta. Za prvo glej Rutherford, »Tragic Form and Feeling in the *Iliad*«, 145–60; Pelling, »Aeschylus' *Persae* and History«, 16–17 op. 70; isti, »Pity in Plutarch«, 292–93. Za drugo glej Goldhill, *Reading Greek Tragedy*, 156, in Minadeo, »Sophocles' *Ajax* and *kakia*«, 19–23. To vprašanje je seveda odvisno tudi od tega, kako razumemo Sofoklovo vrednotenje Ajantovega lika. Knox, *Word and Action*, March, »Sophocles' *Ajax*«, 1–36, in Garvie, *Sophocles: Ajax*, menijo, da je izrazito pozitivno; do tega pogleda je kritičen zlasti Scullion v recenziji Garviejeve izdaje *Ajanta*, 219–23, zadržan pa Finglass, *Sophocles: Ajax*, 43–44.

tem težko vidimo samo vpliv spremenjenih duhovnozgodovinskih in kulturnih razmer v Atenah v petem stoletju.⁵⁴

Odisejevo prepoznanje obče človeške, torej tudi svoje lastne usode v Ajantovi nemoči, je očitno prikazano kot posledica vtisa, ki ga nanj napravi prizor blaznosti. Čeprav je spodbuda za spremembo očitna, pa slednja ni nujna. Kar Odisej izkusi, ni, da je v kakorkoli podobnem aktualnem *družbenem* položaju ali v podobnem razmerju z Ateno (bogovi) kot Ajant; in prav tako ne doživlja neposredne »fizične« nevarnosti, ki bi mu v tistem trenutku pretila, temveč se mu razkrije uvid, da si z Ajantom deli skupno človeško nemoč pred bogovi – prehodnost, skorajda navideznost svoje biti. To spoznanje pa je, kot rečeno, tudi plod njegove dejavnosti. Kakšne natanko? Sklepanja po analogiji? Domišljije? Oziroma: ali je to sploh spoznanje v čisto intelektualnem smislu? Kakšen je sploh predmet tega spoznanja? To pomeni: ali Odisej pred tem prizorom ni vedel, da sta tako Ajant kot on sam človeka, vsi ljudje (ἄσσοι περ ὧμεν) pa nič drugega kot podobe in breztežne sence (vv. 125–26)?

Takšna vprašanja so seveda problematična, če ne celo absurda, saj literarni liki ne obstajajo izven literarnega dela. So samo to, kar je na tak ali drugačen način povedano o njih v literarnem delu – v primeru grške drame v njihovih replikah ali replikah drugih, v intertekstualnih namigih, mitoloških in morebitnih kulturnih in zgodovinskih referencah. Pa vendar so oblikovani tako, da si bralec skladno s svojimi predstavnimi zmožnostmi in kulturnozgodovinskimi določili tako svoje lastne pozicije kot tudi besedila izdeluje hipoteze o njihovem celovitem psihološkem življenju, ki se razteza onstran dramske resničnosti. Vsekakor je malo verjetna predpostavka, da v svetu grške tragedije liki na splošno ne vedo, da je človek omejen, minljiv, prigoden, saj gre za eno osnovnih modrosti grške kulture. Zdi se torej zelo verjetno, da je občinstvo takšno vedenje predpostavljalo pri Odiseju že pred prizorom Ajantove blaznosti; a Sofokles očitno namenoma prikaže, kako Odisej v tem pogledu doživi spremembo zaradi izkušnje. Ne glede na to, kaj je prej mislil o človeški moči, po tej izkušnji v njem ni le jasno in trdno spoznanje o njeni omejenosti, temveč ima spoznanje zanj tudi motivacijsko moč. Skratka, to spoznanje ni zgolj čisto miselno odkritje kategorije človeškosti, ki povezuje njega samega celo z lastnim smrtnim sovražnikom Ajantom povsem abstraktno, temveč je odkritje ali prepoznanje, ki dejansko *deluje v njem kot etični imperativ*, kar jasno pokaže s svojimi zavzemanjem za Ajantov pokop v sklepnem prizoru trage-

54 Scodel, »The Politics of Sophocles' *Ajax*«, 42; Finglass, *Sophocles: Ajax*, 45–46.

dije. To spoznanje ali uvid je izraženo z dvema glagoloma čutnega zaznavanja (σκοπῶν 124, ὁρῶ 125), ki sta nedvomno uporabljena v prenesenem pomenu besede. A kaj natanko označujeta? Kot rečeno, bržčas ne popolnoma intelektualnega uvida ali celo logičnega sklepa (boginja Atena lahko stori z Ajantom, kar hoče, ker je človek, torej lahko enako stori z Odisejem, ker je tudi on človek). Prav tako neverjetno je, da bi šlo za konkretno domišljijsko sliko, namreč da bi Odisej v domišljiji »videl« samega sebe v konkretnem položaju, podobnem Ajantovemu. Kar pa Odisej »vidi« v tem prizoru, je božja premoč na delu. Glagola opisujeta, kako Odisej izkusi *tremendum* kot božje pojavljanje in delovanje, ta izkušnja pa ni ne čisto fizična ne čisto intelektualna ne čisto domišljajska, ampak zadeva vse te vidike in jih obenem presega; na vseh teh ravneh se razodeva kot živa navzočnost presežne moči, ki načrtuje mejo človekovega spoznanja in obvladovanja. Atena govori človeško (grško), se pravi vstopa v svet komunikacije, ki ga ljudje načeloma obvladujejo, in posega v svet, po katerega zakonitostih se ravnaajo,⁵⁵ obenem pa s tem svetom suvereno manipulira – in to dobesedno pred Odisejevimi očmi. Če Ajantove blodnje nekoliko spominjajo na popačeno zaznavanje realnosti, povzročeno s halucinogenimi drogami, je bistvena razlika v tem, da se slednje povzroča z znanimi, »imanentno naravnimi« učinkovinami (kot je recimo LSD) in je v tem smislu njegovo pojavljanje mogoče obvladovati. Tudi, denimo, psihoze – s katerimi je analogija še šibkejša – sodobna medicina raziskuje v okviru bioloških in socialnih dejavnikov, ki so vsaj načeloma razumljivi in obvladljivi. Ajantova blaznost pa je povsem očitno inducirana z delovanjem antropomorfne, a obenem transcendentne, božanskega bitja. Če je znanje sodobne znanosti omejeno in v mnogih pogledih nezanesljivo, je to zaradi nezadostno razvitega spoznavnega aparata ali pomanjkljivih konceptov razumevanja; v tragiškem modelu, kot ga predstavlja *Ajant*, pa je takšno, ker resničnost oblikuje nedosegljiva premoč bogov. Zato moč bogov ni zares analogna, denimo, še neodkriti resničnosti, ki relativizira človeško znanje in obvladovanje. V scientističnih konceptih je izvor relativnosti znanja v človeku, v še ne dovoljšni razvitosti raziskovalnih tehnik – resničnost, razumljena kot objekt, pa se sama raziskovanju ne »upira«: množenje znanja, krčenje prostora neznanega, korigiranje resnične podobe sveta, kot jo riše znanost, je odvisno od znanosti same, torej od človeka. V

55 Ajant pod njenim vplivom dejansko ubija kot v svetu, katerega pozna in katerega zakonitosti pri tem početju upošteva (udarci in rezi z mečem), le da ne doseže svojega pravega namena, obenem pa misli, da ga dosega.

Ajantu pa so zaznava realnosti in njene podobe tako očitno odvisne od Atene, da je celo človekovo osnovno vedenje o tem, kaj je zares resnično, nezanesljivo. Edino zanesljivo se zdi Odisejevo spoznanje nezanesljivosti človeškega spoznanja, spoznanje njegove odvisnosti od bogov, česar ne izkusi le »negativno«, kot omejenost in nemoč spoznanja, ampak »pozitivno«, ko mu Atena demonstrira utvarnost Ajantovega prepričanja in dojemanja resničnosti. Takšna izkušnja »globoke resničnosti«, ki se razlikuje od »površinske resničnosti« (predstave o tej temeljijo na abstraktnih mislih in predvsem na prepričanju o človekovi lastni moči in zanesljivosti njegovih predstav), je za Sofoklov svet, a tudi za vso grško tragedijo, zelo pomembna, verjetno kar ključna.⁵⁶ Šele ko lik sam doživi »globoko resničnost« ali je, kot v primeru Odiseja, priča njenemu pojavljanju, se abstraktno vedenje spremeni v eksistencialno spoznanje in postane etični imperativ.⁵⁷ »Globoka resničnost«, ki jo izkusi, seveda ni njegova »subjektivna« zadeva, ampak je »objektivna«, v najširšem pomenu besede. Dostop do nje pa je vendarle sleherniku omogočen samo neposredno, »z dotikom«, v izkušnji. Zato lik svoja spoznanja lahko jezikovno posreduje drugim likom, toda veljavnost njegovih besed lahko naslovniki potrdijo samo z lastnimi izkušnjami.

56 Pomembnost izkušnje za spoznanje resnice se ne kaže le v eksplicitnih izjavah (npr. Sofokles, *Trahinke* 592–93; Ajshil, *Agamemnon* 177–78), temveč tudi in še zlasti na ravni dramaturgije: šele razplet dramskih dogodkov – ta v drami predstavlja »življenje« ali »resničnost«, ki jo je mogoče spoznati le z izkušnjo – likom razkrije resnico in s tem utvarnost njihovih prepričanj. O tem navsezadnje govori »generični« zaključek Evripidovih dram, *Alkestide*, *Andromahe*, *Helene* in *Bakh*, pri čemer sploh ni bistveno, ali gre za interpolacijo; verzi dejansko dobro opisujejo to, kar se je z dramskimi dogodki razkrilo.

57 Tega ne gre banalno razširiti v, denimo, misel, da bi moral vsak človek kdaj moriti, če naj bi razumel, kaj je umor oziroma da je umor zlo. Spoznanje »globoke resničnosti« je etično zavezujoče spoznanje radikalne omejenosti človekovih moči, nanj merijo slovita rekla kot »spoznaj samega sebe« in »pomni, da si človek«, ki so postala tako rekoč splošna kulturna last; in na tej podlagi so artikulirana podobno splošno uveljavljena etična načela o *hybris* kot izvoru vsega zla (katerih znamenite artikulacije najdemo že v delih arhaične literature, npr. Heziod, *Teogonija* 213–18; Solon 4.8). Za razmerje med tema avtorjema glej Irwin, *Politics of Exhortation*, 155–98.

BIBLIOGRAFIJA

- Bermúdez, José, in Arnon Cahen. »Nonconceptual Mental Content«. V: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ur. E. N. Zalta. Dostopno na spletu.
- Burton, Reginald W. B. *The Chorus in Sophocles' Tragedies*. Oxford: Clarendon Press, 1980.
- Calinescu, Matei. *Rereading*. New Haven: Yale University Press, 1993.
- Crane, Tim. »The Waterfall Illusion«. *Analysis* 48 (1988): 142–47.
- Dretske, Fred I. *Knowledge and the Flow of Information*. Cambridge MA: MIT Press, 1981.
- Easterling, Patricia. »Constructing Character in Greek Tragedy«. V: *Characterization and Individuality in Greek Literature*, ur. Christopher Pelling, 83–99. Oxford: Clarendon Press, 1990.
- Evans, Gareth. *The Varieties of Reference*. Oxford: Oxford University Press, 1982.
- Finglass, Patrick. *Sophocles: Ajax*. Cambridge: CUP, 2011.
- Gardiner, Cynthia P. *The Sophoclean Chorus: A Study of Character and Function*. Iowa City: University of Iowa Press, 1987.
- Garvie, Alex F. *Sophocles: Ajax*. Warminster: Aris & Phillips, 1998.
- Gill, Christopher. »The Character–Personality Distinction«. V: *Characterization and Individuality in Greek Literature*, ur. Christopher Pelling, 1–31. Oxford: Clarendon Press, 1990.
- . *Personality in Greek Epic, Tragedy, and Philosophy: The Self in Dialogue*. Oxford: Clarendon Press, 1996.
- Goldhill, Simon. *Reading Greek Tragedy*. Cambridge: CUP, 1986.
- Halliwel, Stephen. »Traditional Greek Conception of Character«. V: *Characterization and Individuality in Greek Literature*, ur. Christopher Pelling, 32–59. Oxford: Clarendon Press, 1990.
- Heath, Malcom. *The Poetics of Greek Tragedy*. Stanford: Stanford University Press, 1987.
- Heck, Richard G. »Nonconceptual Content and the Space of Reasons«. *Philosophical Review* 109 (2000): 483–523.
- Holub, Robert. *Reception Theory*. London: Methuen, 1984.
- Ingarden, Roman. *The Cognition of the Literary Work of Art*. Evanston: Northwestern University Press, 1973.
- . *Erlebnis, Kunstwerk und Wert: Vorträge zur Ästhetik 1937–1967*. Tübingen: Max Niemeyer, 1969.
- . *Literarna umetnina*. Prevedel Frane Jerman. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1990.
- Irwin, Elizabeth. *The Politics of Exhortation*. Cambridge: CUP, 2005.

- Johnson, Jim, in Douglas Clapp. »Athenian Tragedy: An Education in Pity«. V: *Pity and Power in Ancient Athens*, ur. Rachel H. Sternberg, 123–64. Cambridge: CUP, 2005.
- Knox, Bernard. *Word and Action: Essays on the Ancient Theatre*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1979.
- Konstan, David. »Reciprocity and Friendship«. V: *Reciprocity in Ancient Greece*, ur. Christopher Gill, Norman Postlethwaite in Richard Seaford, 279–301. Oxford: OUP, 1998.
- Kos, Janko. *Literatura*. Literarni leksikon 2. Ljubljana: DZS, 1978.
- March, Jennifer R. »Sophocles' *Ajax*: The Death and Burial of a Hero«. *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 38 (1991–3): 1–36.
- Minadeo, Richard W. »Sophocles' *Ajax* and *kakia*«. *Eranos* 85 (1987): 19–23.
- Morwood, James. *The Tragedies of Sophocles*. Exeter: Bristol Phoenix Press, 2008.
- Peacocke, Christopher. »Analogue Content«. *Proceedings of the Aristotelian Society* 60 (1986): 1–17.
- Pelling, Christopher. »Aeschylus' *Persae* and History«. V: *Greek Tragedy and the Historian*, ur. Christopher Pelling, 1–19. Oxford: OUP, 1997.
- Pelling, Christopher. »Pity in Plutarch«. V: *Pity and Power in Ancient Athens*, ur. Rachel Hall Sternberg, 277–312. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Ray, William E. *Literary Meaning: From Phenomenology to Deconstruction*. Oxford: Basil Blackwell, 1984.
- Rosivach, Vincent J. »On Creon, *Antigone* and not Burying the Dead«. *Rheinisches Museum für Philologie*, Neue Folge, 126, 3/4 (1983): 193–211.
- Rutherford, Richard. B. »Tragic Form and Feeling in the *Iliad*«. *The Journal of Hellenic Studies* 102 (1982): 145–60.
- Scodel, Ruth. »The Politics of Sophocles' *Ajax*«. *Scripta Classica Israelica* 32 (2003): 31–42.
- Scullion, J. Scott. Recenzija knjige: Alex F. Garvie, *Sophocles: Ajax*; Warminster: Aris & Phillips, 1998. *The Classical Journal* 96 (2001): 219–23.
- Segal, Charles P. *Sophocles' Tragic World: Divinity, Nature, Society*. Cambridge: CUP, 1995.
- Smith, Jadwiga S. »A Theory of Drama and Theatre«. V: *Ingardeniana III: Roman Ingarden's Aesthetics in a New Key and the Independent Approaches of Others: The Performing Arts, the Fine Arts, and Literature*, ur. Anna-Teresa Tymieniecka, 3–62. *Analecta Husserliana* 33. Dordrecht: Kluwer, 1991.
- Stanford, William B. *Sophocles: Ajax*. London: Macmillan, 1963.
- Taplin, Oliver. »Significant Actions in Sophocles' *Philoctetes*«. *Greek, Roman and Byzantine Studies* 12 (1971): 25–44.
- Winnington-Ingram, Reginald P. *Sophocles: An Interpretation*. Cambridge: CUP, 1980.

IZVLEČEK

Ker nimamo avtorskih didaskalij, je celoten svet drame (vključno s psihično in materialno realnostjo) predstavljen izključno z besedami, ki jih govorijo dramski liki. Roman Ingarden imenuje takšen način predstavljanja shematična reprezentacija: na ta način predstavljeni predmeti so namreč samo skicirani, nešteta nedoločena mesta v njihovi predstavitvi vabijo bralca, da jih v procesu konkretizacije ali rekonstrukcije zapolni z intelektualnimi in domišljjskimi operacijami in se pri tem opira na svoje znanje in izkušnje. Tako konkretizacijo kot rekonstrukcijo je treba ločevati od literarnega dela samega; ker ju oblikuje bralec s svojo domišljjsko dejavnostjo, predstavljata oviro pri spoznavanju dela samega. Ingardnovo teorijo so kritizirali prav zaradi tega, ker daje bralcu preveč maneverskega prostora pri konstituiranju in tudi pri rekonstrukciji literarne umetnine (Ray, Kos, Holub, Calinescu). Zdi se, da te kritike temeljijo v nekoliko poenostavljenem razumevanju Ingardnove izredno kompleksne analize, v kateri se kaže, da je vloga bralca sicer omejena s tekstom, a vendarle vitalnega pomena za sekundarno eksistenco literarne umetnine. V članku so obravnavani neverbalni dejavniki motivacije v Sofoklovi tragediji; razdeljeni so v tri skupine: značajske poteze, dramska klima in čutne izkušnje. Članek se zaključí z analizo Odisejeve neverbalne motivacije v tragediji *Ajant*, ki predstavlja poseben primer, saj je tu odločilni dejavnik motivacije Odisejeva izkušnja numinoznega.

KLJUČNE BESEDE: dramsko besedilo, obstoj literarne umetnine, fenomenologija, Roman Ingarden, vloga bralca, Sofokles, motivacija

THE EXISTENCE OF LITERARY CHARACTERS AND
NON-VERBAL MOTIVATION IN SOPHOCLEAN TRAGEDY

ABSTRACT

Since we do not possess any original stage directions, the whole world of each play (psychological and material reality included) is represented exclusively by the words spoken by the characters. Roman Ingarden calls this type of representation schematic because the objects represented in this way are only outlined: there are innumerable places of indeterminacy in their literary representation that invite the reader to fill them up using his or her intellectual capabilities, knowledge, experience, and imagination in the process of concretization or reconstruction. Both concretization and reconstruction are to be distinguished from the work itself: since they are formed by the reader's imagination, they present an obstacle to the cognition of the work itself. Ingarden's theory has been criticized for 'providing the reader with far too much leeway in constituting the concretization and even in the reconstruction of a literary work of art' (Ray, Kos, Holub, Calinescu). The objections, however, seem to be based on a somewhat simplified understanding of Ingarden's complex analysis, in which the role of the reader, although limited to a certain extent by the text, appears to be vital to the secondary existence of a literary work of art. The non-verbal factors of motivation in the Sophoclean tragedy interpreted in this paper are divided into three groups: character traits, dramatic atmosphere, and sensory experience. The article closes with an analysis of Odysseus' motivation in *Ajax*: his case is exceptional as we are presented with the numinous experience as the obvious factor of a character's motivation.

KEYWORDS: drama text, the existence of a literary work of art, phenomenology, Roman Ingarden, reader's role, Sophocles, motivation

Nekdanja zbirka v dvorcu Jelšingrad
(živalski amulet, kamen, RŠ 100694)

Salustijeva razlaga za izvor državljanskih vojn v zadnjih desetletjih republike

Aleš Maver* in Nik Zabukovšek*

UVOD

Skoraj ni dvoma, da je Salustijev historiografski opus nastal na podlagi izkušnje več kot desetletja državljanskih vojn, v katerih je zgodovinar iz Amiterna tudi osebno sodeloval. Kako pomembno mesto ima kot sprožilec njegovih širših razmislekov o rimski zgodovini nasilje med Rimljani samimi, priča že pojasnilo, zakaj si je za temo svoje druge zgodovinske monografije izbral sorazmerno obrobni obračun z Jugurto:¹

Bellum scripturus sum, quod populus Romanus cum Iugurtha rege Numidarum gessit, primum quia magnum et atrox variaque victoria fuit, dein quia tunc primum superbiae nobilitatis obviam itum est; quae contentio divina et humana cuncta permiscuit eoque vecordiae processit, ut studiis civilibus bellum atque vastitas Italiae finem faceret.²

Opisati nameravam vojno, v kateri se je rimsko ljudstvo bojevalo z numidijskim kraljem Jugurto. Najprej zato, ker je bila velika in je bila zmaga v njej težavna in spremenljive narave, nato pa zato, ker so se takrat prvič zoperstavili oholosti velikašev. Ta spor je premešal vse božanske in človeške reči in v blaznosti privedel vse do tega, da sta strasti med državljani končala šele vojna in opustošenje Italije.

* Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Koroška 160, 2000 Maribor; ales.maver@um.si; nik.zabukovsek@gmail.com.

1 Prim. von Albrecht, *Geschichte der römischen Literatur*, 380.

2 Sal., *Iug.* 5,1–2.

Ključna poudarka sta seveda, da *tunc primum superbiae nobilitatis obviam itum est* in da je ta upor zoper oholost rimske vladajoče aristokracije pripeljal do državljanske vojne in opustošenja Italije. Iz takšnega izhodišča izvira za Salustija značilna dvojnost. Ne zanika katastrofalnih posledic postavljanja ravnanja in položaja nobilitete pod vprašaj, a vztraja pri njeni izvorni krivdi, da se ji je bilo sploh treba drastično zoperstaviti. Zato je njegova analiza izvora političnih nesoglasij med Rimljani kompleksnejša od tiste, ki bi jo napisal denimo Ciceron.³ Zanj teh nesoglasij ne more odpraviti vzpostavitev *concordiae ordinum*. Vsaj proti koncu svojega življenja se Salustij namreč zaveda, da pod bolj ali manj prestižnimi spopadi v »dvoglavi skupnosti«, ki naj bi jo vzpostavile reforme Gaja Grakha, brbota še drugačen svet globokih, nerešenih in verjetno nerešljivih družbenih napetosti med privilegirano manjšino in večino, ki se mora boriti za eksistenco.

Nadaljevanje članka obravnava Salustijevo razumevanje vznika napetosti med družbenimi skupinami v Rimu in njihove dinamike do Katilinovega poraza. Nato kot značilen zgled dvoumnosti zgodovinarjevega odnosa do krize rimske republike izpostavi kompleksnost Katilinovega lika, kjer se izrazito negativna splošna oznaka meša z visoko stopnjo pritrjevanja nekaterim njegovim vsaj na zunaj izraženim ciljem, in sklene z ovrednotenjem posebnosti zgodovinarjevega videnja rimske resničnosti na polovici 1. stoletja pr. Kr.

ONKRAJ MORALIZIRANJA

Salustija je seveda mogoče brati v luči uničujoče moralizirajoče kritike razmer v Rimu nasploh. Značilno je, da je degradacijo kreposti z leti pomikal vse bolj nazaj v rimsko preteklost.⁴ Toda vrsta mest kaže ključno vlogo pojava državljanske vojne v njegovih zgodovinskih spisih.⁵ Kar nekaj pozornosti je posvetil usodi bratov Grakh, okrog katerih se je med njegovimi sodobniki vrtelo vprašanje začetka državljanskih spopadov v rimski republiki.⁶ Res je njegova ocena bratov v *Vojni z Jugurto* zapisana naravnost kriptično, ko pravi, da *sane Gracchis cupidine victoriae haud satis moderatus animus fuit. Sed bono vinci satius est quam malo more iniuriam vincere?*⁷ Vendar je

3 Prim. Wiseman, »The Two-Headed State«, zlasti 39.

4 Prim. recimo Batstone, »Postmodern Historiographical Theory«, predvsem 31–32; Davies, »Beginnings and Endings«, 202–12.

5 Prim. Armitage, *Civil Wars*, 81 in nasl.

6 Prim. zlasti Wiseman, »The Two-Headed State«, 25 in nasl.

7 Sal., *Iug.* 42.2–3. Prim. o možnih razlagah Christes, »Sed bono vinci«, 291–94.

kljub različnim možnostim razumevanja pričujočega mesta verjetneje, da je Salustij Grakha videl v pozitivni luči, saj le trenutek prej njuno dejavnost opisuje kot *vindicare plebem in libertatem et paucorum scelera patefacere coepere*.⁸ Napad nobilitete na Tiberija in Gaja je kot uvod v nekaznovan lov na plebejce med drugim kritiziral tudi ljudski tribun Memij v govoru, ki mu ga je zgodovinar položil v usta:

Occiso Ti. Graccho, quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quaestiones habitae sunt; post C. Gracchi et C. Fulvi caedem item vestri ordinis multi mortales in carcere necati sunt: utriusque cladis non lex, verum libido eorum finem fecit. Sed sane fuerit regni paratio plebi sua restituere.⁹

Potem ko so ubili Tiberija Grakha, o katerem so govorili, da je skušal vzpostaviti kraljevino, so se spravili na rimske plebejce. Po umoru Gaja Grakha in Gaja Fulvija so v ječi ravno tako pokončili mnoge pripadnike istega stanu. Obema nesrečama konca ni naredil zakon, marveč njihova samovolja. Vendar je bilo vzpostavljjanje kraljestva zagotovo poskus, da bi plebejcem vrnili njihove pravice.

Že prej je Salustij obsodil vzpon konzula iz leta 121 pr. Kr. Lucija Opimija (krvnika Gaja Grakha in njegovih privržencev) na mesto vodje komisije deseterice, ki naj bi odločila o razmejitvi med Jugurtovim in Adherbalovim ozemljem – in jedko pripomnil, da je bil vir Opimijevega ugleda in vpliva v senatu, *quia consul C. Graccho et M. Fulvio Flacco interfectis acerrime victoriam nobilitatis in plebem exercuerat*.¹⁰

Še bolj kot brata Grakh je v *Katilinovi zaroti* in *Vojni z Jugurto* navzoča senca Lucija Kornelija Sule, ki so mu že sodobniki pripisovali, da je, če že ni začel prve prave državljanske vojne v Rimu,¹¹ slednjo z (dvakratnim) zavzetjem prestolnice in z uzakonjenim pobijanjem političnih nasprotnikov dvignil na povsem novo raven. Sula sicer ni v ospredju nobenega Salustijevega spisa, vendar je pomembna referenca. Celo, če ne domnevamo, da je zgodovinar številne njegove lastnosti in predvsem dvoumnost njegove osebnosti projiciral v svoj portret Katiline,¹² ga Salustij slika kot bistvenega povzročitelja razmer, v katerih

8 Sal, *Iug.* 42.1.

9 Sal., *Iug.* 31.7–8.

10 Sal., *Iug.* 16.2.

11 Prim. Lange in Vervaeet, »Sulla and the Origins«, 17–28; Osgood, »Ending Civil War«, 1684–86; Lange, »Stasis«, 135–36.

12 Von Albrecht, *Geschichte der römischen Literatur*, 382.

je prišlo do državljskih spopadov njegovega lastnega časa. Njegova začetna oznaka Sule, da *L. Sulla armis recepta re publica bonis initiis malos eventus habuit*,¹³ sicer še spominja na podobno Ciceronovo oznako iz spisa *De officiis*.¹⁴ A že takoj Marijev nasprotnik nastopi kot tisti, ki je v Rim pripeljal ljubezen vojakov do razkošja in ropanja. Ravno tako so Sulovi veterani, ki so se spominjali svojih nekdanih zmag, *bellum civile exoptabant*.¹⁵ Spomin na Sulove čase pa je po Salustijevem mnenju učinkoval še širše. Zagovorniki Katilinovih načrtov za prevrat naj bi bili deloma *multi memores Sullanae victoriae, quod ex gregariis militibus alios senatores videbant, alios ita divites, ut regio victu atque cultu aetatem agerent*,¹⁶ deloma pa potomci žrtev Sulovih proskripcij, ki *haud sane alio animo eventum belli expectabant*.¹⁷ Tako bogatenje Sulovih privrženecv kot proskripcije so torej ustvarile nevarne zglede in mnogi so v njihovi ponovitvi videli priložnost za »popravo krivic« ali izboljšanje lastnega položaja.

Sulov dvig državljskega spopada na »višjo raven« in vsaj v *Vojni z Jugurto* tudi že obračun z bratoma Grakh veljata zgodovinarju iz Amiterna za tisto matrico, s pomočjo katere odčitava čas Katilinove zarote in preko nje (in seveda tudi preko razmer v Rimu v Jugurtovem času) zadnja leta rimske republike, v katerih piše. Vendar se njegova analiza drugače od analize nekaterih sodobnikov, recimo Cicerona, ne ustavi ob premišljevanju razmerij med osrednjimi akterji republikanske politike in razdeljevanju odgovornosti mednje.¹⁸ Prav tako se ne ustavi ob golem moraliziranju. Salustij seveda vseskozi opozarja, da sta se *ambitio* in *avaritia* v zadnjem stoletju nespodobno razbohotila,¹⁹ a po drugi strani ga to ne ovira, da ne bi izrisal freske njunih povsem konkretnih posledic za življenje Rimljanov svojega in polpreteklega obdobja.

Kot pravilno izpostavljajo sodobni zgodovinarji,²⁰ je prevladujoči tok razlag pod vplivom senatnega zgodovinopisja v populističnih ljudskih voditeljih v zadnjih desetletjih republike od Glavkije do Klodija Pulhura videl nekakšne neodgovorne politične »hazarderje«, ki so s svojimi dejanji uničili ureditev rimske skupnosti. Na prvi

13 Sal., *Cat.* 11.4.

14 Cic., *De off.* 2.27: *Ergo in illo secuta est honestam causam non honesta victoria.*

15 Ibid., 16.4.

16 Sal., *Cat.* 37.6.

17 Sal., *Cat.* 37.9.

18 Prim. Wiseman, »The Two-Headed State«, zlasti 39–41.

19 Prim. Batstone, »Postmodern Historiographical Theory«, 31.

20 V zadnjih letih denimo Blösel, *Die römische Republik*, zlasti 173, ali Osgood, *Rome and the Making of a World State*, 70–73.

pogled se zdi, da Salustij ni bistveno odstopal od takih stališč, ko ob omembi vnovične okrepitve ljudskih tribunov v času Krasovega in Pompejevega konzulata zapiše:

uti paucis verum absolvam, post illa tempora quicumque rem publicam agitavere honestis nominibus, alii sicuti populi iura defenderent, pars quo senatus auctoritas maxuma foret, bonum publicum simulantes pro sua quisque potentia certabant.²¹

Če naj povem resnico z maloštevilnimi besedami, so od tistih časov vsi vznemirjali skupnost pod pretvezo, da počnejo častne reči, eni kakor da branijo pravice ljudstva, nekateri pa, kakor da si prizadevajo za kar največji ugled senata. Pri tem so se, ko so hlinili skrb za javno dobro, vsi borili le za svojo lastno moč.

Toda nezaupnica tistim, ki naj bi v dnevno političnih sporih v Rimu zastopali interese nižjih slojev, ne ukinja splošne podobe globokega neravnotežja v rimski družbi, ki ga Salustij poudarja sicer. Odgovornost za takšno stanje pa med senatno elito in običajnimi državljani niti približno ni porazdeljena enakomerno, kot je vsaj na prvi pogled enakomerno porazdeljena med voditelji različnih frakcij, s čimer zgodovinar vsaj za silo ohranja vtis v uvodu svojega spisa obljubljeni nepristranskosti.²² Neravnotežje je skoraj izključno krivda nobilitete. Verjetno najnatančneje to Salustij opiše v svojem ekskurzu o strankarstvu v Rimu v *Vojni zoper Jugurto*:²³

Ceterum nobilitas factione magis pollebat, plebis vis soluta atque dispersa in multitudine minus poterat. Paucorum arbitrio belli domique agitabatur; penes eosdem aerarium provinciae magistratus gloriae triumphique erant; populus militia atque inopia urgebatur; praedas bellicas imperatores cum paucis diripiebant: interea parentes aut parvi liberi militum, uti quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentia avaritia sine modo modestiaque invadere, polluere et vastare omnia, nihil pensi neque sancti habere, quoad semet ipsa praecipitavit.²⁴

21 Sal., *Cat.* 38.3.

22 Prim. von Albrecht, *Geschichte der römischen Literatur*, 379 in 383.

23 Prim. Christes, »Sed bono vinci«, *passim*.

24 Sal., *Jug.* 41.6–9.

Sicer pa so zaradi svoje stranke imeli večjo moč velikaši, razpuščena in razpršena sila plebejcev pa je bila šibkejša. Presoja maloštevilnih je vodila dogajanje v vojni in miru. Pri njih je bil nadzor nad javno blagajno, provincami, podeljevanjem državnih služb, slava in triumfi. Ljudstvo sta stiskala vojaška služba in pomanjkanje. Bojni plen so poveljniki razgrabljali v ozkem krogu. Med tem so starše ali majhne otroke vojakov preganjali z domov, če so imeli močnejšega sosedu. Tako je z močjo prikorakala nezmerna in neskromna pogoltnost, mazala in skrunila vse ter ni štela ničesar za vredno in sveto, dokler ni v prepad strmoglavila same sebe.

Značilno je tudi, da Salustij v neposrednem nadaljevanju vidi pomemben izvor državljanskih spopadov v trenutku, ko si kak pripadnik po krivici pretirano močne nobilitete začne zares prizadevati za slavo, ki je gonilo delovanja voditeljev republike v času pred padcem Kartagine. A če avtor *Vojne proti Jugurti* na navedenem mestu še opozarja, da obstajata dve vedno bolj sprti stranki, ki sta obe pripravljeni postaviti interese skupnosti v senco svojih lastnih, pri čemer pa ima senatna stran neprimerno boljše karte od ljudstva, je njegova razsodba o krivdi za to, da v Rimu kljub veliki razširitvi območja vpliva in blagostanju vlada razsulo, v starejšem spisu še jasnejša. Tam opisuje razmere po Pompejevem odhodu na vzhod in pribije:

Sed postquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum atque Mithridaticum missus est, plebis opes inminutae, paucorum potentia crevit. Ei magistratus provincias aliaque omnia tenere; ipsi innoxii, florentes, sine metu aetatem agere ceterosque iudiciis terrere, quo plebem in magistratu placidius tractarent.²⁵

A potem ko so Gneja Pompeja poslali na pomorsko vojno in vojno proti Mitridatu, se je vpliv plebejcev zmanjšal, moč maloštevilnih pa je zrastle. Ti so imeli v rokah uradne službe, province in vse. Nihče jim ni nič storil, cveteli so in preživljali dneve brez strahu, ostalim pa so grozili s sodišči, da bi na uradnem položaju plebejce obvladovali z manj pretresi.

Tukaj praktično ni več prostora za razdeljevanje odgovornosti za razmere, kot osrednja težava je opredeljena prevlada nobilitete. In zaradi tega je odgovor širokih plasti ljudstva, želja po spremembah ali celo prevratu, *rebus novandi spes*, sprejet z razumevanjem in brez

25 Sal., *Cat.* 39.1–2.

ogorčenega moralističnega obsojanja. Ker je tako, Salustij zmore opaziti konkretne socialne probleme v ozadju nesporazumov med državljani. Med drugim jih zajame v razlagi, ki jo o vzgibih Katilinovih privrženecv eden najvidnejših zarotnikov Gaj Manlij, sam Sulov veteran, poda nekdanjemu konzulu Kvintu Marciju Reksu, ki ga je senat poslal nad njegove enote. Čeprav je, kot tudi v primeru samega Katiline, življenjska zgodba posredovalca sporočila vse prej kot častna,²⁶ zveni opis razmer kljub vsemu verodostojno:

nos arma neque contra patriam cepisse neque quo periculum aliis faceremus, sed uti corpora nostra ab iniuria tuta forent, qui miseri, egentes, violentia atque crudelitate faeneratorum plerique patriae, sed omnes fama atque fortunis expertes sumus. Neque cuiquam nostrum licuit more maiorum lege uti, neque amisso patrimonio liberum corpus habere: tanta saevitia faeneratorum atque praetoris fuit. Saepe maiores vostrum, miseriti plebis Romanae, decretis suis inopiae eius opitulati sunt; ac novissime memoria nostra propter magnitudinem aeris alieni volentibus omnibus bonis argentum aere solutum est.²⁷

Za orožje nismo prijeli proti domovini in ne, da bi ogrožali druge, marveč da bi svoja telesa zavarovali pred krivico. Smo namreč nesrečni in revni, zaradi nasilja in okrutnosti oderuhov smo številni ostali brez domovine, vsi pa brez ugleda in premoženja. Nobenemu izmed nas hkrati ni bilo dovoljeno po običajih prednikov poseči po zakonu in imeti po izgubi dediščine vsaj svobodno telo. Tako nezaslišano je bilo divjanje oderuhov in pretorja. Vaši predniki so se pogosto usmilili rimskih plebejcev in so s svojimi odloki priskočili na pomoč njihovemu pomanjkanju. Tudi nedavno so v našem času zaradi izjemne višine dolga po volji vseh dobrih srebro odplačali z bakrom.

Z izrecnim izpostavljanjem dolžniške krize v šestdesetih letih 1. stoletja pr. Kr.²⁸ predstavlja Salustij težišče v iskanju izvorov konfliktov, ki so pokopali republiko, s prizorišča že več desetletij trajajočih petelinjih bojev med nobiliteto in premožnimi davčnimi zakupniki iz vrst ekvito, na širši teren. Drugače kot nekateri sodobniki razume, zakaj so, kot je to pred nekaj leti med drugim opredelil Blösel, preprosti Rimljani

²⁶ Prim. Cic., *Catil.* 2.14–20.

²⁷ Sal., *Cat.* 33.1–2.

²⁸ Prim. o dolžniški krizi Osgood, *Rome and the Making of a World State*, predvsem 128–29.

ravno v obdobju po Katilinovi zaroti prenehali verjeti v dolgo časa veljavni »sporazum o sodelovanju« z vodilnim političnim slojem.²⁹ Kot v nadaljevanju svojega sporočila Marciju pojasnjuje Manlij, je namreč senat v preteklosti uveljavil ukrepe za zmanjšanje socialnih napetosti, v šestdesetih letih 1. stoletja pr. Kr. pa naj te volje ne bi bilo več, zato se mu zdi upravičeno rožljati z novo *secessio plebis* kot rešitvijo, skladno z zgledi iz zgodnje republike. Zdi se, da gre tudi Salustijeva misel v isto smer. Čeprav ne odobrava početja političnih voditeljev, ki se stilizirajo v zagovornike zahtev ljudstva, vsekakor meni, da je nobiliteta odpovedala. Zaradi tega je do likov »revolucionarjev«, ki z nepravimi nameni prenašajo v javnost »pravo« sporočilo, prizanesljivejši od osrednjega toka senatne misli, kakršnemu nedvomno pripada tudi Ciceron. Omenjeno se najbolj vidi v njegovem kompleksnem portretu Lucija Sergija Katiline.

LAŽNI PREROK S PRAVIM SPOROČILOM?

Podoba osrednjega lika *Katilinove zarote* je hkrati eden ključev za razumevanje Salustijevega pogleda na rimsko sodobnost ali pa raje bistven zaplet pri njegovem iskanju. Kot rečeno, je treba razloge za kompleksnost omenjene podobe iskati v zgodovinarjevih ugotovitvah o izvorih krize rimske republike oziroma državljanske vojne kot njenega glavnega zapleta in vrha. Ko razmišlja o nasilju v času, v katerem piše svoji monografiji, si sorazmerno jasno odgovori na vprašanje, kako je do njega prišlo in kdo je za tak razvoj najbolj odgovoren. Senat ni bil več kos svoji nalogi usklajevalca različnih interesov med družbenimi skupinami. Ker pa je kljub socialno prejkone enobarvni sestavi in kljub temu, da menjava oblasti v njem praktično ni bila mogoča,³⁰ dolgo užival veljavo med vsemi plastmi državljskega telesa, je postal pomemben del problema, ne rešitve. Salustij sicer nakaže razpoke v vladajočem sloju, seveda tudi onkraj tistih, ki jih je že tako netila želja po položajih in bogastvu. Zdi se celo, da v konfliktu med senatorji in ekviti vidi slednje kot neusmiljene oderuhe v negativnejši luči, a senatorji ne morejo oziroma nočejo primerno zaščititi prizadetih.

Tukaj je treba poudariti, da Salustij v bistvu ne postavlja pod vprašaj Ciceronovega dojemanja Katiline. Njegove slabe lastnosti in zlasti uničujoč vpliv na (mlade) sodobnike izpostavlja v najtemnejših

29 Blösel simbolni trenutek te odpovedi vidi v požigu senatne zbornice ob Klodijevem pogrebu leta 52 pr. Kr. Prim. Blösel, *Die römische Republik*.

30 Zelo jasno je to izpostavil Barceló, *Kleine römische Geschichte*, 28.

barvah.³¹ Temu je treba dodati, da Katilina ne nastopa le kot nekdo, ki s sprožanjem prevrata v prvi vrsti rešuje svoje osebne zadrege, marveč se v pismu Lutaciju Katulu predstavi tudi kot »populist«, ki zgolj govori, kar bi ljudstvo rado slišalo, v resnici pa mu zanj ni mar in vztraja pri svojih izhodiščih pripadnika nobilitete oziroma patricija, ki vidi največjo krivico v tem, da se ni povzpel na oblast:

Iniuriis contumeliisque concitatus, quod fructu laboris industriaeque meae privatus statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum causam pro mea consuetudine suscepi, non quin aes alienum meis nominibus ex possessionibus solvere non possem [...] sed quod non dignos homines honore honestatos videbam meque falsa suspicione alienatum esse sentiebam.³²

Ker so me podžgale krivice in žalitve, saj kot zasebnik s sadom svojega napora in marljivosti nisem dosegel častnega položaja, sem se po svoji navadi oprijel javne zadeve ubogih, ne zaradi tega, ker ne bi mogel s svojim premoženjem odplačati dolga, [...] marveč ker sem gledal, kako nevredne ljudi odlikujejo s častjo, zase pa sem čutil, da sem pričo lažnega suma postal tujec.

Pripadniku svojega sloja skuša neuspešni kandidat za konzulat pač popihati na dušo s sklicevanjem na nevrednost nosilcev funkcij, ki nimajo njunega rodovnika, s čimer v prvi vrsti cilja na svojega osrednjega nasprotnika Cicerona. *Publica miserorum causa* je tukaj zgolj okrasek, Katilina nagovarja samo občutek stanovske solidarnosti pri naslovniku.

Pa vendar istemu patriciju Katilini položi zgodovinar v usta gorečo obtožbo razmer v Rimu, ki jih zapiše na rovaš pripadnikov stanovskih kolegov, s katerimi se je v pismu Katulu nekoliko pozneje istovetil.³³ Njegova diagnoza se precej pokriva s Salustijevo:

Nam postquam res publica in paucorum potentium ius atque dicionem concessit, semper illis reges, tetrarchae vectigales esse, populi, nationes stipendia pendere; ceteri omnes, strenui, boni, nobiles atque ignobiles, vulgus fuimus, sine gratia, sine auctoritate, iis obnoxii,

31 Prim. zlasti Vasaly, »Characterization«, 251–55.

32 Sal., *Cat.* 35.3.

33 Prim. Connolly, »Virtue and Violence«, zlasti 186.

quibus, si res publica valeret, formidini essemus. Itaque omnis gratia, potentia, honos, divitiae apud illos sunt aut ubi illi volunt; nobis reliquere pericula, repulsas, iudicia, egestatem.³⁴

Kajti potem ko je skupnost prešla pod pravila in oblast maloštevilnih mogočnih, so bili kralji in tetrarhi vselej njihovi davčni zavezanci, ljudstva in rodovi pa so jim plačevali prispevke. Vsi ostali, odločni, dobri, plemeniti in neplemeniti, smo bili drhal, brez naklonjenosti, brez ugleda, podložni tistim, ki so se nas, če je bila skupnost pri moči, bali. Zato so ves ugled, moč, čast, bogastvo pri njih ali tam, kjer oni hočejo. Nam pa so pustili nevarnosti, zavrnjene prošnje, sodne postopke, pomanjkanje.

Seveda gre ponovno za nagovor populističnega voditelja, tudi ko v nadaljevanju ponuja svoje usluge z besedami *Vel imperatore vel milite me utimini!*³⁵ ali ko obljublja *tabulas novas, proscriptionem locupletium, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quae bellum atque lubido victorum fert.*³⁶ Po eni strani lahko ravno takšno demagoško napenjanje mišic Salustiju služi za pojasnjevanje izbruhov nasilja v času nastanka spisov. Po drugi strani podobnost z zgodovinarjevo lastno analizo napeljuje na misel, da je mogoče iz populistično preoblikovane celote kljub vsemu izluščiti opis temeljnih težav skupnosti. Seveda bi vodjo zarotnikov, zlasti ob upoštevanju Ciceronovega portreta, še vedno lahko odpravili zgolj kot sebičnega demagoga. Toda navsezadnje mu Salustij pripiše junaško smrt v bitki pri Pistoriji,³⁷ še tik pred njo pa v nagovoru vojakom izpove *credo* o nepremostljivem nasprotju med neznatno manjšino na vrhu družbene piramide in ostalimi skupinami prebivalstva:

Praeterea, milites, non eadem nobis et illis necessitudo inpendet: nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus, illis supervacaneum est pugnare pro potentia paucorum.³⁸

Razen tega se, vojaki, mi in oni ne bomo soočali z isto nujnostjo. Mi se bojujemo za domovino, za svobodo, za življenje, oni se po nepotrebnem bojujejo za moč maloštevilnih.

34 Sal., *Cat.* 20.7–8.

35 Ibid., 20.16.

36 Sal., *Cat.* 21.2.

37 Kot opozarja tudi Connolly, »Virtue and Violence«, 186.

38 Sal., *Cat.* 58.11.

S tem dvoumnost Katilinovega lika ni odpravljena. Ostaja značilen proizvod obdobja po Suli in po značajskih lastnostih nekakšen Sulov dvojniki, saj kljub nespornim odlikam prevladujejo negativne poteze. A zaključek *Zarote* ga vseeno prestavi blizu splošni zgodovinarjevi oceni, da politični predstavniki ljudstva niso bili nič boljši od nasprotnikov iz vrst nobilitete, da pa krivde za drsenje v (vedno nove) državljanske vojne iz tega razloga nikakor ni bilo moč enakomerno porazdeliti med obe strani. Zato v Katilinovem primeru po Salustijevi oceni očitno tudi ni bilo moč neverodostojnosti sla enačiti z neverodostojnostjo sporočila.

SKLEP

Salustija je zanimanje za pojav državljanske vojne pripeljalo do tega, da je kot temo svojega zgodovinskega dela izbral dve prelomnici v času zatona republike. Obe sta nakazovali odločilno odgovornost vladajoče nobilitete za tak razvoj. Obe sta sledili dramatičnima zaostritvama v rimski zgodovini. Katilinova zarota je bila posledica nezdravih razmer in vzpona sumljivih »vojnih dobičkarjev« zaradi razsula Sulovih zavzetij Rima, neuspešno vojskovanje z Jugurto pa je postavljeno v okvir pijanosti senatne aristokracije po uspešnem obračunu z bratoma Grakh. Seveda slike dekadence vladajočega sloja, zlasti v mlajši monografiji, ne kaže jemati kot suho zlato, jo je pa treba resno upoštevati pri razlagi Salustijeve analize vzrokov državljanske vojne, ki je potekala za časa njegovega življenja. Kot je bilo že opaženo, konec *Katilinove zarote* tudi realistično nakazuje, da bo iz pravkar končanega spopada med državljani kmalu vzklikal nov, saj razlogi zanj niso bili odpravljeni, izgube bratov in prijateljev pa naj bi klicale k maščevanju.³⁹

Kot je pokazal Martin Stone,⁴⁰ se je Salustij, ki sicer ni doživel Oktavijanove samovlade, hkrati dobro zavedal, kakšen bo epilog državljanskih vojn, ki ga je slutil iz dogajanja ob proskripcijah leta 43 pr. Kr.⁴¹ Torej ne bi bil presenečen, da je Oktavijan skupaj s svojimi zagovorniki ravno vzpostaviti svojega principata pripisoval odrešilno vlogo pri končanju najhujše vrste vojn v Rimu.⁴² Vprašanje pa je, ali bi Salustij glede na podtöne v Cezarju v usta položenem govoru odobral takšno rešitev za osrednjo težavo rimske skupnosti svojega časa.

39 Prim. Batstone, »Postmodern Historiographical Theory«, 39.

40 Stone, »Caesar Prophesies the Future«, 231–50.

41 Ibid., 243 in nasl.

42 Havener, »Triumphus«, predvsem 179 in nasl., in Osgood, *Caesar's Legacy, passim*. Prim. še Börm, »Civil Wars«, zlasti 19 in 21.

BIBLIOGRAFIJA

- Albrecht, Michael von. *Geschichte der römischen Literatur: Von Andronicus bis Boethius und ihr Fortwirken*. Berlin: Walter de Gruyter, 2012.
- Armitage, David. *Civil Wars: A History in Ideas*. New Haven: Yale University Press, 2017.
- Barceló, Pedro. *Kleine römische Geschichte*. Darmstadt: WBG, 2012.
- Batstone, William W. »Postmodern Historiographical Theory and the Roman Historians«. V: *The Cambridge Companion to the Roman Historians*, ur. A. Feldherr, 24–40. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Blösel, Wolfgang. *Die römische Republik: Forum und Expansion*. München: C. H. Beck, 2015.
- Börm, Henning. »Civil Wars in Greek and Roman Antiquity: Contextualising Disintegration and Reintegration«. V: *Civil War in Ancient Greece and Rome: Contexts of Disintegration and Reintegration*, ur. H. Börm, M. Mattheis in J. Wienand, 15–28. Stuttgart: Franz Steiner, 2016.
- Christes, Johannes. »*Sed bono vinci satius est* (Iug. 42.3): Sallust über die Auseinandersetzung der Nobilität mit den Gracchen«. *Gymnasium* 109 (2002): 287–310.
- Connolly, Joy. »Virtue and Violence: The Historians on Politics«. V: *The Cambridge Companion to the Roman Historians*, ur. A. Feldherr, 181–94. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Davies, Sarah H. »Beginnings and Endings: 146 BCE as an Imperial Moment, from Polybius to Sallust«. *Epikheia* 4, št. 1–2 (2014): 177–218.
- Havener, Wolfgang. »*Triumphus ex bello civili?* Die Präsentation des Bürgerkriegs im spätrepublikanischen Triumph«. V: *Civil War in Ancient Greece and Rome: Contexts of Disintegration and Reintegration*, ur. H. Börm, M. Mattheis in J. Wienand, 149–80. Stuttgart, Franz Steiner, 2016.
- Lange, Carsten Hjort. »Stasis and Bellum Civile: A Difference in Scale?« Recenzija knjige *Civil Wars* Davida Armitagea. *Critical Analysis of Law* 4, št. 2 (2017): 129–40.
- . »The Logic of Violence in Civil War«. *Hermathena*, št. 196–97 (2014): 69–98.
- Lange, Carsten Hjort, in Frederik Juliaan Vervaet. »Sulla and the Origins of the Concept of *Bellum Civile*«. V: *The Historiography of Late Republican Civil War*, ur. C. H. Lange in F. J. Vervaet, 17–28. Leiden: Brill, 2019.
- Osgood, Josiah. *Caesar's Legacy: Civil War and the Emergence of the Roman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

- . »Ending Civil War at Rome: Rhetoric and Reality, 88 BCE – 197 CE«. *American Historical Review* 120, št. 5 (2015): 1683–95.
- . *Rome and the Making of a World State, 150 BCE – 20 CE*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Stone, Martin. »Caesar Prophesies the Future: Sallust *Catiline* 51.35–6: An Exercise in Historiography«. *Hermathena*, št. 196–97 (2014): 231–50.
- Vasaly, Ann. »Characterization and Complexity: Caesar, Sallust, and Livy«. V: *The Cambridge Companion to the Roman Historians*, ur. A. Feldherr, 245–60. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Wiseman, Timothy Peter. »The Two-Headed State: How Romans Explained Civil War«. V: *Citizens of Discord: Rome and Its Civil Wars*, ur. B. W. Breed, C. Damon in A. Rossi, 25–44. Oxford: Oxford University Press, 2010.

IZVLEČEK

Izhodišče prispevka je domneva, da nad precejšnjim delom Salustijevega historiografskega opusa lebdi senca izkušnje dolge državljanske vojne v Rimu v času njegovega življenja. To je razvidno iz zgodovinarjevega prikaza surovega obračuna nobilitete z bratoma Grakh in iz njegove upodobitve Sule in njegove vladavine kot vira moralnega kaosa v desetletju po njegovem zavzetju Rima. Ko razmišlja o vzrokih krize rimske republike v šestdesetih letih pr. Kr. in v času nastanka svojih spisov, se Salustij sicer skuša predstaviti kot nepristranski opazovalec, ki občasno biča napake političnih voditeljev obeh sprtih taborov, aristokracije in ljudstva. Vendar zgodovinar gotovo ne deli Ciceronovega mnenja o slogi med osrednjima skupinama vladajočega sloja kot zadostnem zdravilu za rimske težave. Preveč resno je jemal družbene korenine krize. Pri tem je nedvomno pripisoval odgovornost za krizo vladajočemu sloju. Zato si po Salustijevem mnenju pozornost zaslužijo celo neverodostojni glasniki sprememb, kakršen je bil Katilina. Po eni strani se Salustij ni odmaknil od uničujočega Ciceronovega prikaza voditelja zarote in ga je še dodatno prikazal kot demagoga, ki se, kadar mu to koristi, predstavlja za tipičnega člana nobilitete. Toda po drugi strani slika njegov razmislek o položaju v Rimu kot verodostojen, zlasti ko gre za Katilinov goreč napad na vodilno elito.

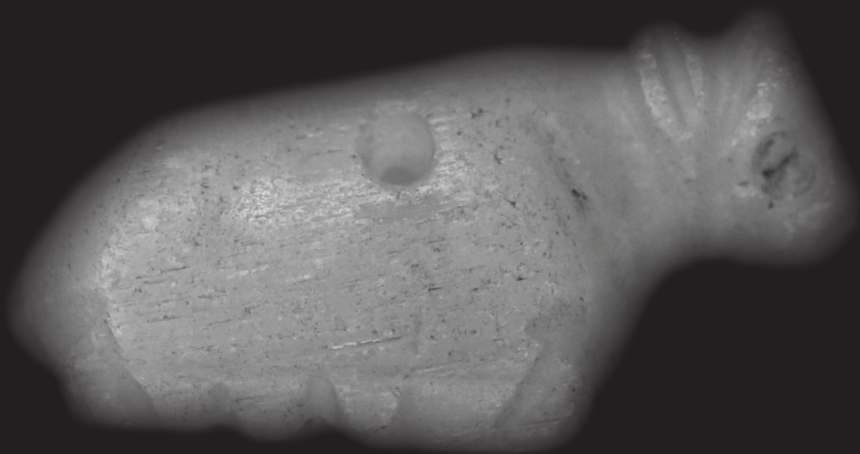
KLJUČNE BESEDE: Salustij, državljanske vojne v času rimske republike, Katilina, rimska aristokracija, Sula, rimski senat

SALLUST'S EXPLANATION OF THE ORIGINS OF CIVIL WARS DURING THE FINAL DECADES OF THE REPUBLIC

ABSTRACT

The article's starting point is the assumption that much of Sallust's historiographical work is overshadowed by the experience of a prolonged civil war in Rome during his lifetime. This is visible in the historian's presentation of the nobility's brutal crushing of the Gracchi and his portrayal of Sulla's rule as the source of the extensive moral chaos in the decades after his conquest of Rome. In analyzing the causes of the crisis of the Roman republic in the 60s BC and at the time of his writing, Sallust arguably tried to present himself as a non-partisan observer, at times stressing the faults of political leaders of both conflicting camps, the nobility, and the *plebs*. Nevertheless, Sallust certainly did not share Cicero's view that the concord of both main ruling class groups could be a good remedy for Rome's problems. Instead, he took the social roots of the crisis much more seriously. In doing so, he undoubtedly blamed the ruling class for the crisis. Hence, even declarations of ambiguous heralds of change like Catiline deserved attention in Sallust's view. On the one hand, the historian affirmed Cicero's excruciating depiction of the conspiracy's leader and even portrayed him as a demagogue who emphasized his patrician origins. On the other hand, he depicted his reasoning about the situation in Rome as trustworthy, particularly regarding his ardent invective against the nobles.

KEYWORDS: Sallust, civil wars of the Roman Republic, Catiline, Roman nobility, Sulla, the Roman senate

Nekdanja zbirka v dvorcu Jelšingrad
(živalski amulet, kamen, RŠ 100691)

Filološko in prosvetno delo Josipa Pipenbacherja

Matej Hriberšek*

UVOD

Josip Pipenbacher je po končanem študiju klasične filologije na Filozofski fakulteti dunajske univerze opravil še profesorski izpit (*Lehramtsprüfung*) in začel delovati kot suplent na Drugi c. k. državni nižji gimnaziji v Ljubljani, kjer je učil med letoma 1896 in 1898, nato pa med letoma 1898 in 1901 kot pravi gimnazijski profesor poučeval na Višji c. k. gimnaziji v Novem mestu; od tod se je znova vrnil na Drugo c. k. državno gimnazijo v Ljubljani, kjer je do leta 1921 poučeval kot profesor, v obdobju od l. 1921 do upokojitve l. 1928 pa je ustanovo vodil kot direktor. Ob ustanovitvi ljubljanske univerze je imel na novoustanovljenem Oddelku za klasično filologijo od leta 1920 do leta 1939 kot honorarni predavatelj proseminarje, obenem pa je tudi poučeval latinščino za študente, ki so imeli slabše predznanje. Že kot študent je aktivno sodeloval v različnih organizacijah; ko je postal pravi gimnazijski profesor, pa se je aktivno vključeval v prosvetno delo tudi zunaj šole. Kot predstavnik slovenskega učiteljstva je bil dejaven že v času Avstro-Ogrske, še posebej pa v novi državi v obdobju med obema vojnama do svoje upokojitve l. 1928. Bil je član različnih društev in organizacij, predvsem pa je deloval na področju prosvete kot zagovornik humanistične izobrazbe, kot avtor ali soavtor učbenikov, recenzij in krajših didaktičnih prispevkov, pa tudi v javnem življenju (npr. kot član ljubljanskega mestnega sveta) in kot dolgoletni član društva Sokol.

* Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana; matej.hribersek@ff.uni-lj.si.

DELO NA PODROČJU FILOLOGIJE IN ŠOLSTVA

Po končanem študiju in vrnitvi na Kranjsko se Josip Pipenbacher ni več znanstveno udeleževal, ampak se je v celoti posvetil poučevanju in delu na področju prosvete. Od leta 1907 dalje se je dejavno vključil v prizadevanja Društva slovenskih profesorjev (član je postal že leto prej)¹ za pridobitev slovenskih učbenikov in učnih pripomočkov.²

Recenziji

Recenzija Tominškove latinske slovnice

Pipenbacherjev začetek uveljavljanja med šolniki je bil buren zaradi spora z Josipom Tominškom, ki ga zaradi pestrosti orisujem v celoti. Tominšek je leta 1906 izdal *Latinsko slovnico*,³ ki je nadomestila *Latinsko slovnico* Valentina Kermavnerja;⁴ to so dijaki slovenskih paralelek na gimnazijah uporabljali kot glavni učni pripomoček.⁵ Tominšek se je zgledoval po sočasnih avstrijskih slovnica; glavna opora pri njegovem delu je bila Steinerjeva predelava Scheindlerjeve *Latinske šolske slovnice*,⁶ deloma pa se je zgledoval tudi po Kermavnerjevi slovnici. Slovnica, ki je po obsegu podobna Kermavnerjevi in je podobno strukturirana, obsega 242 strani, je zelo pregledna, z malo opombami, s krepko tiskanimi bistvenimi podatki ter dopolnjena z nazornimi tabelami in seznammi.⁷

Vendar pa je slovnica zaradi pomanjkanja učbenikov nastajala v naglici, kar je bil vzrok za vrsto pomanjkljivosti, ki so Pipenbacherja zelo zmotile, kar je konec maja zapisal tudi v svoji kratki oceni v *Slovenskem narodu*:⁸

- 1 Gl. »Imenik članov Društva slovenskih profesorjev v prvih dveh poslovnih letih«, 248.
- 2 Za splošne informacije o biografiji gl. tudi Šlebinger, »Pipenbacher, Josip (1869–1949)«.
- 3 Tominšek, *Latinska slovnica*.
- 4 Kermavner, *Latinska slovnica*.
- 5 »Enketa v zadevi slovenskih učnih knjig za srednje šole«, 4.
- 6 Scheindler, *Lateinische Schulgrammatik*.
- 7 Hriberšek, *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu*, 186–87.
- 8 Pipenbacher, »Šolske knjige«, 5.

Pretekli teden je naznanil »Sl. N.«, da se slovenske učne knjige pridno spisujejo. Vse hvale vredno! Toda spisane knjige morajo tudi odgovarjati vsaj najmanjšim zahtevam znanosti in pedagogike. Da tukaj omenjamo nekaj samoobsebi umevnega, sili nas kvaliteta Tominškove latinske slovnice, ki je viden zasmeh nele slov. mladine nego tudi – in to najbolj – slov. klas. filologov, o katerih avtor omenjene knjige misli, da so sami filološki abecedarji. Ne moremo si namreč misliti, da bi se bil sicer upal izdati knjigo, ki obsega nebroj napak in površnosti. Bolje bi bilo, da ni nobene knjige, kakor da se v dobi, ko je toliko vzornih lat. slovníc, skompilira brez razsodnosti in konsekvence tako skrupucalo. Opozarjamo klas. filologe, da slovnico preberejo. Kdor se še n. pr. bojuje z absolutnim ablativom brezuspešno, naj ne piše ali vsaj ne da natisniti latinske slovnice. V znanstvenih rečeh ne zadostuje že volja.

Pipenbacher se je podpisal samo s kratico »Dr. I. P.«. Josipa Tominška so te vrstice očitno hudo zbudile, prav tako dejstvo, da se je Pipenbacher podpisal samo s kraticami, zato se je dva dni pozneje oglasil z repliko:

Predvčerajšnja 27vrstno notico pod gorenjim naslovom je »spisal« kot prvo in edino javno dokazilo svoje pisateljske, pedagoške in znanstvene sposobnosti ter kot odsev svoje izobrazbe profesor dr. I. Pipenbacher. — Ta pomirljiva vest se neprosto javlja vsem delavnim kolegom-strokovnjakom.⁹

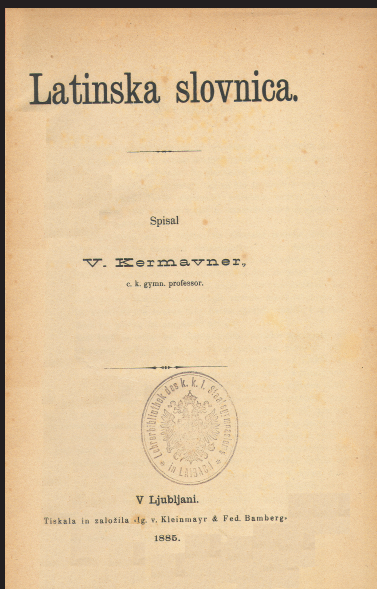
Tako kot Pipenbacher se je tudi Tominšek pod repliko podpisal samo »Dr. I. T.«

Da sta ob tem trčila dva burna značaja, je potrdil silovit Pipenbacherjev odziv v *Slovenskem narodu* dva dni pozneje. Posmehljiv je že sam naslov »Jut jebrüllt, Löwe!« – kar v berlinskem narečju pomeni: »Gut gebrüllt, Löwe!« Sicer gre za citat iz Shakespearove igre *Sen kresne noči*, kjer Demetrij ob Snugovem rjojenju reče: »Well roared, Lion.« S tem naslovom je Pipenbacher ironično namignil na to, da je Tominšek eno leto preživel v Berlinu na študijskem dopustu, kjer se je izpopolnjeval za predavatelja na predvideni novi univerzi v Ljubljani, vendar mu očitno – tako s svojim naslovom

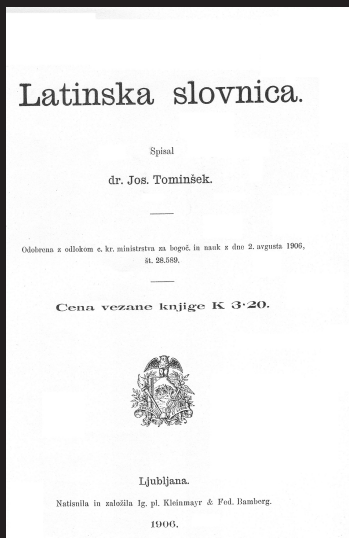
9 Tominšek, »Šolske knjige«, 4.

Slika 1: Valentin Kermavner [ASK]

Slika 2: Valentin Kermavner, Latinska slovnica (1885) [osebni arhiv]

Slika 3: Josip Tominšek (ok. 1905) [Tominškova zapuščina]

Slika 4: Josip Tominšek, Latinska slovnica (1906) [osebni arhiv]

nakazuje Pipenbacher – to ni kaj dosti pomagalo.¹⁰ Pipenbacherjev odgovor je bil oster:¹¹

Moja opazka o kakovosti najnovejše latinske slovnice, ki jo je »spisal« – v prvotnem pomenu te besede – prof. dr. Tominšek, je tega tako navdušila, da je najprej z le njemu lastno temeljitostjo preštel vrstice moje notice. Ker mora seveda njemu javiti vsak »pisatelj« svoje duševne stročiče in se še jaz do sedaj pri njem nisem oglasil, je popolnoma opravičeno naznanil v četrtkovi številki. »Sl. N.« širši javnosti, da še nisem sposoben gledati v nedostopno svetišče »usposobljenih pisateljev«, kaj še le kritikovati njih dela. Žal mi je tudi, odkrito povem, da še nisem zajemal pristne izobrazbe, že tolikokrat javno in drastično do gnusobe dokumentirane, ki v tako mogočnih curkih šviga na dan iz neusahljivega vrelca Tominškove učenosti. Toda resno se hočem potruditi, da si pridobim potrebno izvežbanost v pisateljstvu ter pred posebno komisijo – predseduje ji seveda prof. dr. Tominšek – napravim izpit, da smem potem gledati vsaj skozi plot pisane livade izvoljene bratovščine brezbarvnih brbljavih, v sebe zaljubljenih pisateljev, ki menijo, da bi se svet podrl, ko bi ne prišla vsaka njih misel v javnost, najsi bo že predmet njihovega razmotrivanja kak gorenjski troglodit, berlinski Seitengewehr ali zahvala, da se je pisatelj od učencev v šoli kaj naučil, ali pa celo: ence vence ... Gotovi ljudje, dobri posestniki impertinentne predrznosti in zoperne ošabnosti, spravijo se na visoki stol nedotičnosti in nezmotljivosti ter hočejo pitati s svojega vzvišenega sedeža nepoklicance tudi s plevami. In če se kdo pritoži o slabi piči, zavrnejo ga z zaničljivim cinizmom, češ: »Kaj pa razumeš ti, kaj je za te dobro, saj so ti še neznani misteriji naše družbe.« – S takimi ljudmi je treba obračunati, kadar se gre za obči blagor. In vprašanje širšega pomena so gotovo učne knjige. Naj

10 Ko se vprašanje ustanovitve univerze tudi v prvih letih 20. stoletja ni premaknilo z mrtve točke, je ljubljanski župan Ivan Hribar pobudo prenesel v občinski svet in ta je izvolil Vseučiliški odsek. Ena od nalog odseka je bila, da poišče mlade intelektualce ter jim s posredovanjem pri ministrstvu priskrbi državne stipendije za bivanje na tujih univerzah. Med devetimi prejemniki je bil tudi Tominšek, ki je doktoriral leta 1898. Ta je od leta 1896 učil na kranjski gimnaziji do l. 1903, ko je po zaslugi Vseučiliškega odseka ljubljanske občine odšel v Berlin; po vrnitvi je med 1904 in 1910 učil na Prvi državni (klasični) gimnaziji v Ljubljani, obenem pa tudi na nemški gimnaziji in na dekliškem liceju. Polec, »Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti«, 110; Orel, »Tominšek, Josip (1872–1954)«, 120; Benedetič, *Poti do univerze*, 113–15; Hribar, *Moji spomini* 3, 93; Hriberšek, »Filološko delo dr. Josipa Tominška«.

11 Pipenbacher, »Jut jebrüllt, Löwe!«, 6–7.

nagrmadi gostobesedni prof. dr. Tominšek v svojih ocenah in drugih spisih, kar hoče: takšne proizvode uživa, komur je drago. Slovnice se pa mora učiti na stotine in tisoče učencev. Zaradi tega pa mora učna knjiga biti, če že ne na vrhuncu dovršenosti, pa vsaj brez večjih napak. Brez teh pa Tom. slovnica ni. Glasno povem, da vsebuje ta knjiga toliko bistvenih hib, da je nerabna. Drugod bi spravili tak eksemplar pravočasno v zasluženi kraj. Za nas Slovence oz. našo mladino je vse dobro. Kdor ima čas, naj spiše hitro drugo slovnico; storil bo dobro delo za slovenske gimnazijce. Dr. Tominšek se sicer ponosno bije na prsi in zatrjuje, da ni poklican soditi, kdor še ni dal od sebe nobene »fige«. On namreč taksuje znanje po publikacijah, njih številu seveda in obširnosti, in uvaja v znanost kot mero vatlje. Kako napačna je taka metoda vemo pač vsi, ki poznamo dva slov. klas. filologa, katera sta – dasi nepisatelja – pravi korifeji v svojih strokah in drugih panogah vede; proti njima je dr. Tominšek, naj se še tako napihuje, in puncto znanosti pravi pravcati palček. — Prof. Tominšku privoščim tolažbo in veselje. Svoje sodbe glede njegove lat. slov. tukaj utemeljevati ne morem, storim pa to v kratkem drugod, najsi bo to »delavnemu strokovnjaku« prof. Tominšku všeč ali ne. Od mojega namena me ne spravi tudi njegovo hripavo vpitje: »Nepisatelji, neizvoljenci v znanstvenih rečeh: roke proč!« ali kakor se njemu rači izraziti se učeno: Hand von der Butten, hands off. Prazno slamo mlati prof. Tominšek, ko miri svoje »delavne kolege-strokovnjake« z imenom nedoumnega negodeta, ki je imel poguma dovolj, da je označil nezmotljivega pisatelja ponesrečen produkt z zasluženim imenom. O drugih strokah si namreč jaz ne lastim nobene sodbe, in philologicis class. pa vsaj toliko kakor g. prof. dr. Tominšek, če tudi mi ni bilo dano črpati učenosti v Berolinu. S tem končujem za sedaj zadevo ter ne polemizujem v prihodnje s svojim učenim in izobraženim nasprotnikom z nobeno besedo več, dokler ne ovrže stvarno mojih trditev v znani 27vrstni notici. Da mu to ne bo pretežko, naj se pouči najprej, kaj je znanstvena diskusija. Tat, ki trdi, da so ga izročili neizkušnemu, neveščemu sodniku, še ne dokaže s tem svoje nekrivnosti.

Tokrat se je Pipenbacher podpisal s celim imenom in priimkom: »Dr. Josip Pipenbacher«.

Drugega junija 1907, dan po objavi Pipenbacherjega zapisa, je Fran Ilešič, ki je bil ena od glavnih gonilnih sil delovanja Društva slovenskih profesorjev in zaslužen za uvajanje slovenščine kot učnega jezika na srednjih šolah, Tominšku pisal:

Dragi mi! V dogovoru z enim drugim soodbornikom Društva slov. prof. Ti dajem v premislek, ali bi ne bilo najbolje – za stvar –, če bi javna polemika o lat. slovnici v dnevnikih prenehala. Tuji listi to izkoriščajo.¹²

S tem se je vsaj javna polemika ustavila. Dejstvo je, da je Tominškova slovnica res nastajala v naglici in da so bile Pipenbacherjeve kritične pripombe upravičene. Verjetno je Pipenbacherja polemiziranje v časopisu spodbudilo k temu, da je uresničil svojo napoved, kako bo »svojo sodbo glede Tominškove latinske slovnice v kratkem podal drugod«; to je naredil v svoji deset strani obsegajoči recenziji, objavljeni v osrednji znanstveno-strokovni publikaciji avstro-ogrske monarhije, v *Reviji za avstrijske gimnazije* (*Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*). V natančni recenziji je Pipenbacher naštel številne pomanjkljivosti slovnice, npr.: napačni primeri za dvoglasnike (diftonge); napake pri naglasnih pravilih (npr. izgovarjava glasu *i*); premalo primerov pri obravnavi zaimkov in nekaj pomanjkljivosti pri njihovi predstavitvi; nekoliko pomanjkljiva razlaga deponentnikov, gerundija in nekaterih predlogov. Glavni očitki so bili na račun obravnave skladnje, kjer je Tominšku oponesel pomanjkljivosti pri razlagi ujemanja osebka in povedka, ne najustreznejšo izbiro primerov za ponazoritev posameznih slovnčnih kategorij in struktur, veliko pomanjkljivosti in nedoslednosti pri razlagi sklonoslovja ter vezav glagolov s posameznimi skloni, ne vedno ustrezno slovnčno izrazje, nenatančno razlago absolutnega ablativa in akuzativa z infinitivom ter pogosto neustrezne primere. Za razlago participa (poglavje je pregledal zelo natančno ter podal veliko pripomb in predlogov za izboljšanje) mu je izrecno poočital, da je v nasprotju s temeljnimi načeli didaktične metode. Kritičen je bil tudi do razlage irealisa, do uporabe nekaterih slovnčnih izrazov (»zahtevalni stavki« namesto »finalni stavki«), do razlage relativne zveze in sklopa ter atrakcije relativa, do razlage časovnega in historičnega *cum*, do pomanjkljive razlage pri gradnji period in tropov. Zmotile so ga tudi nedoslednosti v končnih slovarčkih in v dodatkih na koncu slovnice. Pipenbacher je predlagal tudi izboljšanje grafične podobe nekaterih poglavij in doslednejše označevanje kvantitete vokalov (predlagal je označevanje samo dolžin, ne pa tudi kračin). Kot prednosti je izpostavil opozarjanje na podobnosti in razlike med latinščino in slovenščino, dobro predstavitev oblikoslovja in besedotvorja (z nekaj malenkostnimi opozorili in dopolnili) ter dejstvo, da je v njej malo

12 Tominšek, Zapuščina, Pismo Frana Ilešiča Josipu Tominšku z dne 2. 6. 1907.

tiskarskih napak. Na koncu je poudaril, da lahko slovnica ob temeljiti reviziji postane v vseh pogledih uporaben učbenik.

Tominškova slovnica ni doživela revizije in ponatisa, ker jo je nadomestila Pipenbacherjeva *Latinska slovnica*, ki je izšla l. 1910; slovnici sta si nekaj časa konkurirali. Tominškovo latinsko slovnico so uporabljali od šolskega leta 1908/07 naprej v nižjih gimnazijskih razredih na Prvi (klasični) in Drugi (realni) gimnaziji v Ljubljani, na gimnazijah v Šentvidu, Celju, Kranju in Novem mestu, na mariborski Državni c. k. (klasični) gimnaziji pa od l. 1909 naprej. Na knezoškofjski privatni (klasični) gimnaziji v Šentvidu nad Ljubljano je bila do l. 1913 standardni učbenik tudi v višji gimnaziji. Od šolskega l. 1911/12 naprej jo je počasi izpodrivala Pipenbacherjeva slovnica, ki jo je povsem nadomestila do šolskega l. 1913/14; v Mariboru, kjer je bil Tominšek ravnatelj, so njegovo slovnico uporabljali še v šolskem l. 1914/15.¹³

Recenzija Glonarjevega prevoda Petronija

Leta 1920 je Joža Glonar v Ljubljani pri Založbi Omladine objavil svoj prevod Petronijeve *Pojedine pri Trimalhionu*.¹⁴ Prevod je pod drobnogled vzel Pipenbacher in svojo recenzijo objavil v *Ljubljanskem zvonu*.¹⁵ Ocenjo je začel s kritičnim, naravnost dramatično zasnovanim uvodom, s katerim je bralce popeljal *in medias res* Petronijevega *Satirikona*: v obdobje rimskega cesarstva, ko so se nakazovali začetki zatona in se je v rimski družbi začel zarisovati njen moralni razkroj. Po Pipenbacherjevi oceni je uvod ravno pravi: za laike nekoliko preobsežen, za strokovnjake nekoliko preskromen. Sam prevod ga je navdušil; navaja, da gre za prevod »ki dosega, včasih celo prav blizu, genijalni humor in skoro neprekosno plastiko originala«, dodal pa je, da »bi bilo vendar želeto, da bi se tesno držal originala, kjer je to brez kvara za razumevanje in potrebno za izraz logičnega razmerja avtorjevih misli«. Ob tem je opozoril na jezikovno zahtevnost izvirnika in dodal, da ni nenavadno, če se ob Petronijevih besednih in miselnih preigravanjih najde nekaj netočnosti. V nadaljevanju je navedel nekaj konkretnih primerov, jih primerjal z nemškim (Friedländerjevim) prevodom in predlagal alternativne prevodne rešitve (ki pa niso vedno boljše od Glonarjevih). Posebej ga je zmotila ne najbolj posrečena prevodna rešitev za besedno (in pomensko) igro enakozvočnic *liber* »prost, svoboden« in *Liber* »oče Liber« (gr. *Lyaios*, »ki utopi vse skrbi«,

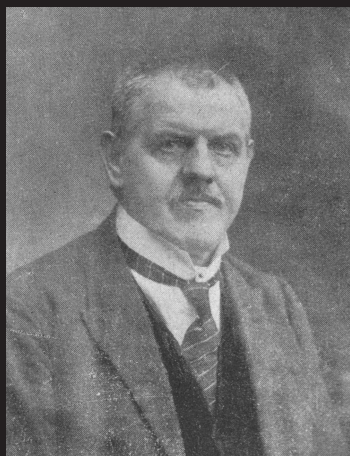
13 Ilešič, »Pipenbacher Jos. dr.: Latinska slovnica«, 62–63.

14 Petronij-Glonar, *Pojedina pri Trimalhionu*.

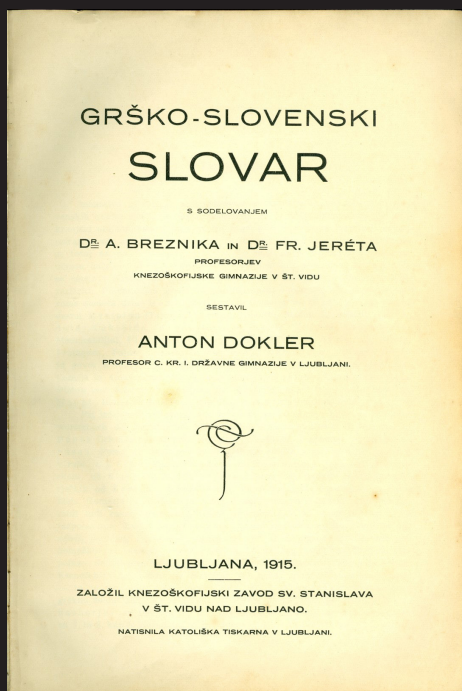
15 Pipenbacher, »G. Petronij Arbiter: Pojedina pri Trimalhionu«, 187–89.

Slika 5: Fran
Ilešič [ASK]

Slika 6: Anton Dokler
(ok. 1920) [osebni arhiv]

Slika 7: Anton Dokler, Grško-slovenski
slovar (1915) [osebni arhiv]

»ki rešuje svoje uživavce vseh skrbi«, »Skrbilom«, »Rešitelj«). Svojo oceno je zaključil: »Razen nerazumljenega mesta (*Liber pater*) so vse tukaj omenjene pomanjkljivosti nebistvenega značaja in izginejo nasproti ugodnemu vtisu, ki ga napravi na čitatelja umotvor v svoji celoti. Prevod se bere gladko in zbuja zanimanje od začetka do konca. Želeti bi bilo, da bi ga brali zlasti tisti mnogoštevilniki, katerim kliče na ves glas: *Mutato nomine de te fabula narratur* (pod drugim imenom se piše resnica o tebi, grdoba!).«

Učbeniki

Pipenbacher je svoje učbenike začel pisati l. 1908; odzval se je vabilu Društva slovenskih profesorjev, ki si je prizadevalo za načrtno nastajanje slovenskih učbenikov in uvajanje slovenščine kot učnega jezika na gimnazijah, za oba klasična jezika pa je imelo celo poseben finančni fond.

Priročni slovarčki

Leta 1908 je ambiciozno prevzel pripravo komentarja in priročnega slovarja k štirim antičnim piscem: Horaciju, Demostenu, Platonu in Sofoklu,¹⁶ od katerih sta izšla dva – priročni slovar in komentar k Demostenu in k Horaciju. Slovarčkov k Platonu in Sofoklu ni pripravil, ker po izidu Doklerjevega slovarja l. 1915 nista bila več potrebna, saj je slovar vključeval večino Platonovega besedja in besedje vseh Sofoklovih najpomembnejših tragedij.¹⁷

Leta 1911 je Pipenbacher izdal *Slovarček k I. in III. olinskemu ter III. filipskemu Demostenovemu govoru (po Wotkejevi izdaji)*.¹⁸ Priročni slovarček je začel pisati že l. 1908, vendar se je vmes posvetil pripravi latinske slovnice in latinske vadnice, zato je z izidom nekoliko zamujal.¹⁹ Priredil ga je po izdaji izbranih Demostenovih govorov Karla Wotkeja²⁰ in obsega 27 strani. Na začetku je dodal kratek uvod, v katerem je predstavil Demostenovo življenje in delo ter zgodovinsko ozadje njegovih političnih govorov, katerih besedje je vključeno v slovarček. Pri tem se je oprl na zahteve, ki jih je postavljala učni načrt za avstrijske gimnazije,

16 Hriberšek, *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu*, 218.

17 Hriberšek, »Nastajanje Šolskega grško-slovenskega slovarja«, 9–11; Hriberšek, »Na poti do grško-slovenskega slovarja Antona Doklerja (1915)«, 291–98.

18 Ilešič, »Vesti Društva slovenskih profesorjev«, 474; Ilešič, »Tajnikovo poročilo o delovanju 1910/1911«, 484; Hriberšek, *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu*, 204–05.

19 Ilešič, »Vesti Društva slovenskih profesorjev«, 474; Ilešič, »Tajnikovo poročilo o delovanju 1910/1911«, 484.

20 Wotke, *Demosthenes: ausgewählte Reden*.

sprejet l. 1909 v duhu prenove učnih načrtov na avstrijskih srednjih šolah s posebnim ministrskim odlokom. Novi učni načrt je pri posodobitvi predmetov upošteval najnovejša spoznanja specialnih didaktik, ohranjal je posebnost in samobitnost gimnazije in položaj obeh klasičnih jezikov, je pa v primerjavi s prejšnjimi učnimi načrti namenjal več časa za pouk modernih jezikov in izrecno je poudarjal povezovanje med predmeti. Bistvena sprememba pri pouku klasičnih jezikov je bila, da je učni načrt izpostavil pomen lektire, njenega razumevanja in razlage, predvsem pa je omogočal njeno svobodnejšo izbiro in oblikovanje in je v ospredje postavljal kulturno in politično življenje grške in rimske antike.²¹ Prenovljeni učni načrt je za lektiro iz Demostena predvideval izbor dveh manjših političnih govorov ali enega večjega; če pogledamo letna izvestja gimnazij (ne le slovenskih, ampak avstrijskih nasploh), so bili najpogostejše izbrani Demostenovi olinski govori, v učnem načrtu pa je bil kot posebej primeren izrecno priporočen III. filipski govor. Prvi slovenski učni pripomoček za obravnavo Demostena je 48 let pred Pipenbacherjem napisal Josip Šuman, ki je v letnem izvestju mariborske Državne c. k. (klasične) gimnazije za leto 1863 objavil predstavitev Demostenovega drugega olinskega govora pod naslovom *Obsežek, delitev in vodilne misli Demostenovega govora olinskega drugega z odlomkom poskušenega prevoda*.²²

Leta 1912 je Pipenbacher objavil napovedani *Slovarček h Qu. Horati Flacci carmina selecta* (po Huemerjevi izdaji). Priredil ga je na osnovi izbora Horacijevih pesmi, ki ga je pripravil avstrijski šolnik in klasični filolog Johann Huemer (1849–1915)²³ in je med letoma 1882 in 1914 doživel devet izdaj;²⁴ izdaja je bila standardni priročnik za prevajanje Horacija na avstrijskih gimnazijah, kar potrjujejo tudi sezname lektire, ki jih najdemo v tedanjih letnih gimnazijskih izvestjih avstrijskih gimnazij. Pipenbacher ga je začel pripravljati že v šolskem l. 1908/1909, vendar je zaradi priprave latinske slovnice in vadnice moral počakati na izdajo še nekaj let.²⁵ Najprej ga je objavil v izvestju Druge c. kr. državne gimnazije (zdaj gimnazija Poljane) za šolsko leto 1911/1912,²⁶ nato pa je izšel tudi kot posebna publikacija.²⁷ V slovarčku, ki obsega 67 strani, je zajeto besedje

21 *Normallehrplan des Gymnasiums*, 3–5, 10–15; Halma et al., *Die Mittelschulen Österreichs*, 31–89; Pidoll, *Der neue Normallehrplan des Gymnasiums*, 5–7.

22 Šuman, »Obsežek, delitev in vodilne misli«, 3–14.

23 N. N., »Huemer, Johan«, 5.

24 Huemer, *Q. Horatii Flacci carmina selecta*.

25 Ilešič, »Vesti Društva slovenskih profesorjev«, 474.

26 Pipenbacher, »Slovarček h Qu. Horati Flacci carmina selecta«, 1–67.

27 Pipenbacher, »Slovarček h Qu. Horati Flacci carmina selecta«, ponatis; Ilešič, »Vesti Društva slovenskih profesorjev«, 474; Ilešič, »Tajnikovo poročilo o poslovnem letu 1911./12.«, 553; Hriberšek, *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu*, 206–07.

k 58 Horacijevim izbranim *Pesmim* (izbor iz vseh štirih knjig zbirke), k *Stoletni pesmi* (*Carmen saeculare*), k dvema *Epodama* (*Iambi*), dvema *Satirama* (*Saturae*) in dvema *Pismoma* (*Epistulae*).

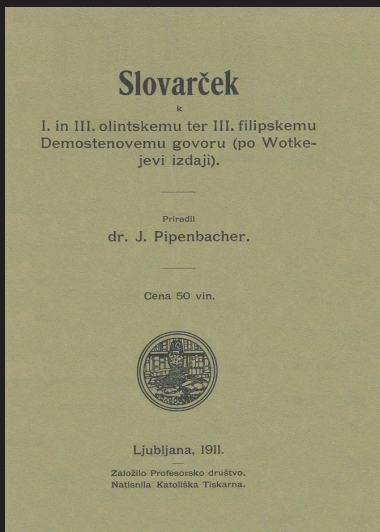
Latinska slovnica in latinske vadnice

Leta 1910 je Pipenbacher izdal svojo *Latinsko slovnico*.²⁸ Zelo verjetno ga je k pisanju spodbudila konfrontacija s Tominškom ob izidu njegove slovnice; že v kritični recenziji izražena zaskrbljenost nad kvaliteto je bila najbrž neposredni povod za njen nastanek, prav tako pa tudi njun osebni spor, ki bi se verjetno še bolj razvnel, če ga Fran Ilesič, tedanji predsednik Slovenske matice (predsedoval ji je v obdobju 1907–14), ne bi diplomatsko ustavil, saj se je dobro zavedal, kakšno škodo povzroča osrednjemu slovenskemu društvu ostra polemika med dvema njegovima uglednima članoma. Slovnica je po kakovosti predstavitve slovničnega gradiva presegla Tominškovo; Pipenbacher je odpravil pomanjkljivosti, ki jih je odkril v Tominškovi slovnici, in svojo prilagodil novemu učnemu načrtu iz l. 1909,²⁹ zato se je takoj začela uveljavljati namesto Tominškove kot standardni učbenik za pouk latinskega jezika. Po zunanjem obsegu sta slovnici skoraj enaki, Pipenbacherjeva pa je bolj metodična, bolj ekonomična in bolj sistematična pri predstavitvi, s čimer je Pipenbacher zadostil osnovni zahtevi učnega načrta iz l. 1909, ki je zahteval, naj bo slovnici pouk poenostavljen in kar najbolj nazoren. Razdelitev snovi je sicer standardna. Najprej obravnava glasoslovje, nato oblikoslovje, sledi besedotvorje, nato skladnja in na koncu standardni dodatki, značilni za starejše latinske slovnice: mere, koledar, osnove metrike ipd. Drugače kot Tominšek je Pipenbacher obravnavo nedoločnih glagolskih oblik in z njimi tvorjenih konstrukcij dal na konec. Slovnica kljub svoji ekonomičnosti ponuja več gradiva kot Tominškova, razlage so nazornejše in natančnejše, enostavnejše in bolj povezane (vse izjeme, dopolnila in pojasnila so dodani v opombah pod glavno razlago), dodanih pa je tudi več primerov. Kot standardni učbenik so jo uporabljali na klasičnih in realnih gimnazijah 30 let, od šolskega leta 1910/1911 do 1940/1941, ko jo je nadomestila *Latinska slovnica*, ki sta jo pripravila Rudolf Južnič in France Korbar;³⁰ ko so jo v nižji gimnaziji postopoma nadomeščali drugi učbeniki, je ostala glavni učni pripomoček za višje gimnazije. Druga izdaja, ki je bila

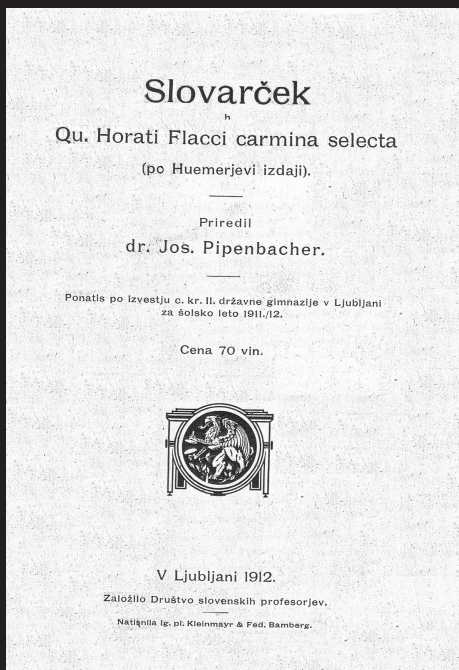
28 Pipenbacher, *Latinska slovnica*.

29 *Normallehrplan des Gymnasiums*; Pidoll, *Der neue Normallehrplan des Gymnasiums*.

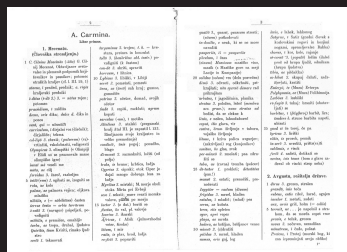
30 Južnič et al., *Latinska slovnica* (1940).

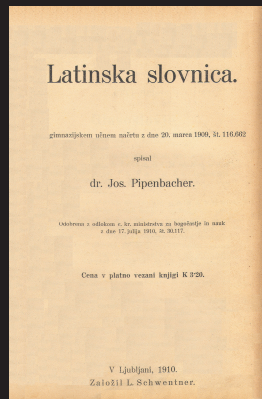
Slika 8: Josip Pipenbacher, Slovarček k I. in III. olinskemu ter III. filipskemu Demostenovemu govoru (1911) [osebni arhiv]

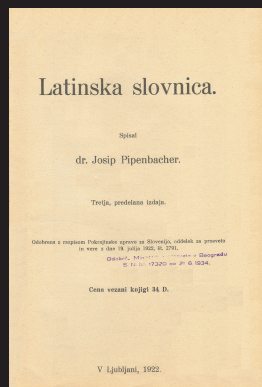
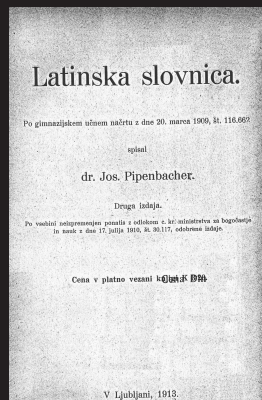
Slika 9: Josip Pipenbacher, Slovarček h Qu. Horati Flacci carmina selecta (1912), naslovnica [osebni arhiv]

Slika 10: Josip Pipenbacher, Slovarček h Qu. Horati Flacci carmina selecta

Slika 11, 12, 13: Josip Pipenbacher, Latinska slovnica (1. izdaja 1910, 2. izdaja 1913, 3. izdaja 1922) [osebni arhiv]

nespremenjen ponatis prve izdaje, je izšla l. 1913, tretja, predelana izdaja pa l. 1922.³¹

Po slovnici so svoje učne pripomočke prirejali tudi nekateri drugi filologi, npr. Lavoslav Koprivšek, ki je med letoma 1885 in 1892 pripravil obsežen, 197 pol oziroma 788 strani obsegajoč komentar h Korneliju Nepotu, a je zaradi svoje obsežnosti ostal v rokopisu (danes ga hrani NUK).³² Avtor ga je pozneje še dvakrat priredil; ko je izšla Tominškova slovnica, je slovnične podatke priredil njegovi *Latinski slovnici*, po izidu Pipenbacherjeve pa njegovi.

Hkrati s slovnico je l. 1910 izšla tudi slovnici in učnemu načrtu iz l. 1909 prilagojena *Latinska vadnica za prvi razred gimnazij in realnih gimnazij*, izdana kot konkurenčna vadnica k Wiesthalerjevi vadnici, ki jo je za potrebe svoje slovnice priredil Josip Tominšek in jo izdal l. 1910 pod naslovom *Fr. Wiesthalerjeve Latinske vadbe 1. del za prvi gimnazijski razred*.³³

Pipenbacherjeva vadnica ni tako obsežna (obseg je za dobro tretjino manjši), vključuje pa latinsko-slovenske in slovensko-latinske vaje za obravnavo deklinacij, pomožnika *esse*, pridevnikov, prislovov, števnikov in konjugacij. Vaje h konjugacijam so razdeljene na aktiv in pasiv in znotraj teh dveh kategorij še po glagolskih deblih (prezentovo, perfektovo, supinovo). Skladno s priporočili učnega načrta je pisec vključil številne sentence in poučne zgodbe, ki so bodisi prirejene mitološke zgodbe (Enej; Dedal; Tantal; Ifigenija idr.) bodisi priredbe basni (Lisica in štorčlja; *Equus et asinus*; Lisica in grozdje ...) ali pa krajša poučna zgodovinska besedila (Grki in Rimljani; Peržanske vojne; Bias; *Hic Rhodus, hic salta* ...). Vadnico je formalno založilo Društvo slovenskih profesorjev;³⁴ Pipenbacher se je v podporo društvenim prizadevanjem odrekel honorarju, društvo pa je v zameno za to zagotovilo njen izid.³⁵ Vadnica je izšla še trikrat: druga izdaja l. 1913, tretja izdaja l. 1920 kot *Latinska vadnica za humanistične in realne gimnazije: Nižja stopnja 1.*, četrta, predelana izdaja pa l. 1928 kot *Latinska vadnica za realne in klasične gimnazije: 1. del*. V rabi je bila od šolskega l. 1910/1911 do šolskega l. 1934/1935, ko jo je nadomestila *Latinska*

31 Hriberšek, *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu*, 278–82.

32 NUK, Ms 1220, *Kornelija Nepota životopise pojasnil Lavoslav Koprivšek*.

33 Wiesthaler et al., *Fr. Wiesthalerjeve Latinske vadbe 1. del*; Hriberšek, *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu*, 196–97.

34 Ilešič, »Pipenbacher Jos. dr.: Latinska slovnica«, 62–63; Ilešič, »Izvestje Društva slovenskih profesorjev 1909/10«, 568; Hriberšek, *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu*, 219–20.

35 Ilešič, »Izvestje Društva slovenskih profesorjev 1909/10«, 566–73; Ilešič, »Tajnikovo poročilo o delovanju 1910/1911«, 481–87; Ilešič, »Tajnikovo poročilo o poslovnem letu 1911./12.«, 476–78, 550–55.

vadnica in slovnica za prvi razred klasičnih in peti razred realnih gimnazij, ki sta jo izdala Anton Sovrè in Ernest Tomec.³⁶

Edino recenzijo Pipenbacherjevih učbenikov je l. 1910 ob izidu slovnice in prvega dela vadnice napisal Pipenbacherjev stanovski kolega Anton Dolar;³⁷ pohvalil je njuno bogato vsebino, vsebinski napredek, jasne primere, ekonomičnost in sistematičnost, ki vodijo do pravilnega učenja oblikoslovja, pri vadnici pa tudi dejstvo, da ustrezno nadomešča zahtevno in preobsežno Wiesthalerjevo vadnico v Tominškovi priredbi. Všeč mu je bila tudi grafična podoba (ključni podatki v odebeljenem tisku) in dosledno označevanje dolgih zlogov, ki navaja na pravilno izgovarjavo.

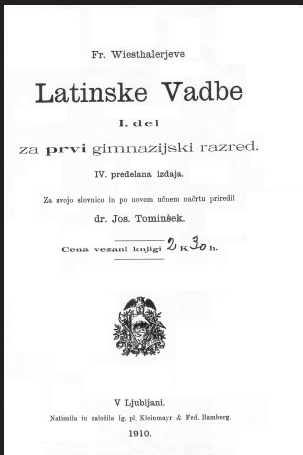
V naslednjih treh letih je Pipenbacher izdal še tri vadnice, ki jih je priredil za svojo slovnico, vaje v njih pa je zasnoval enako kot v vadnici za prvi razred: l. 1911 je izšla *Latinska vadnica za drugi razred gimnazij in realnih gimnazij*, l. 1912 *Latinska vadnica za tretji razred gimnazij in realnih gimnazij* in l. 1913 *Latinska vadnica za četrti razred gimnazij in realnih gimnazij*.

Vadnica za drugi razred (1911) je najboljšežnejša; obsega 175 strani. V prvem delu vadnice so vaje h glagolom 3. konjugacije na *-io*, k deponentnikom, opisni spregi, posebnostim sklanjatev, števnikom, zaimkom, neodvisnim in odvisnim vprašanjem, odvisnikom in konstrukciji akuzativa z infinitivom; drugi del vključuje vaje za utrjevanje pravilnih, nepravilnih in brezosebnih glagolov, participa, absolutnega ablativa, gerundija, gerundiva in supina; s temi poglavji je zajel že znaten del skladnje. Vaje večinoma vključujejo vsebinsko nepovezane stavke, precej pa je tudi tematsko povezanih odlomkov, prirejenih iz Ovidija, Fajdra, Kurcija Rufa in Ksenofonta: mitološke zgodbe (*Arion*, *De raptu Proserpinae*, *De Cadmo*), basni (*Leo et asinus et vulpes*, *Lupus et grus*) in poučne zgodbe (*De agricultura*, *Senex et mors*, *De Croesi fortuna adversa*). Vadnica je izšla še trikrat: druga izdaja je izšla l. 1918, tretja 1924 kot *Latinska vadnica za humanistične in realne gimnazije: Nižja stopnja II.*, četrta, predelana izdaja pa l. 1929 kot *Latinska vadnica za realne in klasične gimnazije: II. del*. Na gimnazijah so jo uporabljali do l. 1937, ko jo je nadomestila *Latinska vadnica za drugi razred klasičnih in šesti razred realnih gimnazij*, ki so jo pripravili Rudolf Južnič, France Korbar in Ernest Tomec.³⁸

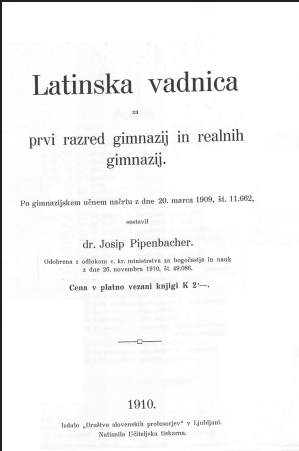
36 Sovrè et al., »*Latinska vadnica in slovnica*«; Hriberšek, *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu*, 290–91.

37 Dolar, »Dr. Jos. Pipenbacher: *Latinska slovnica*«, 442–43.

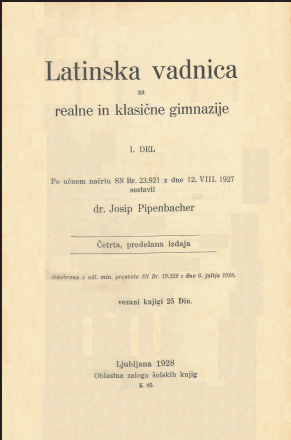
38 Južnič et al., *Latinska vadnica za drugi razred*.

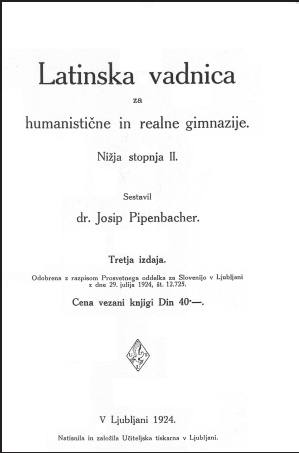
Slika 14: Josip Tominšek, Fr. Wiesthalerjeve Latinske vadbe I. del za prvi gimnazijski razred (1910) [osebni arhiv]

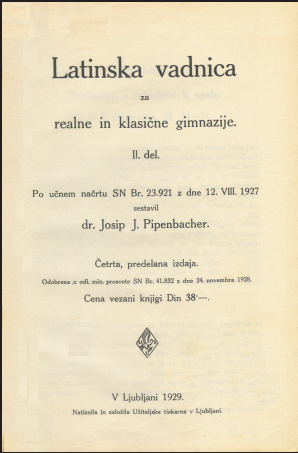
Slika 15: Josip Pipenbacher, Latinska vadbica za prvi razred gimnazij in realnih gimnazij (1910) [osebni arhiv]

Slika 16: Josip Pipenbacher, Latinska vadbica za realne in klasične gimnazije. I. del (1928; 4. izdaja) [osebni arhiv]

Slika 17: Josip Pipenbacher, Latinska vadbica za humanistične in realne gimnazije: Nižja stopnja II. (1924) [osebni arhiv]

Slika 18: Josip Pipenbacher, Latinska vadbica za realne in klasične gimnazije: II. del (1929) [osebni arhiv]

Latinska vadnica za realne in klasične gimnazije: I. del (1928) in *Latinska vadnica za realne in klasične gimnazije: II. del* (1929) sta nastali predvsem zaradi potreb latinskega pouka na realnih gimnazijah, kjer je bilo treba usvojiti osnovno slovnično znanje v dobrih dveh letih; zato je bilo treba snov, ki je bila prej zajeta v štirih vadnicah, primerno skrajšati. Pipenbacher je vadnici vsebinsko predelal in priredil, preuredil je obravnavo snovi (zlasti glagola), skrajšal paragrafe in predelal primere (nekatero delno, nekatere v celoti, nekatere je pustil nespremenjene); ohranil je obsežno obravnavo oblikoslovja, zelo pa je skrajšal obravnavo skladnje (sklonoslovje je v celoti izpustil), ker se je natančnejša obravnava lahko navezovala na lektiro. Skladno z učnimi usmeritvami in priporočili jugoslovanskih prosvetnih oblasti je vključil tudi nekaj primerov in sestavkov o Kraljevini SHS (npr. *Serbia, Croatia, Slovenia sunt terrae; Kralj Peter v svetovni vojni pri vojaki na fronti*) in dodal več tematskih zgodb (basni, anekdote iz življenja velikih Grkov in Rimljanov, prirejeni odlomki). Drugače je pri predelavi ostal zvest načelom, ki jih je uveljavljal že v prvih izdajah učbenikov. Pri vajah kombinira induktivno in deduktivno učno metodo; začne z obravnavo samostalnika, nato preide na glagol. Obdelano je celotno oblikoslovje in večina skladnje z izjemo sklonoslovja. Pipenbacherjevo glavno metodološko načelo je bilo, da je slovnično znanje sredstvo, ki omogoča doseg smotra, to pa je razumevanje besedil klasikov, ki vodi h končnemu cilju – k poznavanju rimske literature ter rimskega političnega in kulturnega življenja. Drugače kot pri pouku živih jezikov, kjer je končni cilj ustno in pisno obvladovanje jezika in učenec začenja pouk s tem, da se v tujem jeziku seznani s svojo neposredno okolico, je dal Pipenbacher prednost pridobivanju osnovne jezikovne opreme, zato se je osredotočil na oblikoslovje in osnove skladnje. S takim pristopom pa si je prislužil kritike liberalnejših reformističnih krogov, ki so si prizadevali za zmanjševanje števila ur, namenjenih klasičnima jezikoma.³⁹

Latinska vadnica za tretji razred gimnazij in realnih gimnazij, ki je izšla l. 1912, je prav tako razdeljena na dva dela. Prvi del vključuje slovensko-latinske vaje iz uvoda v skladnjo (ujemanje subjekta in predikata, atribut in apozicija), sklonoslovja in prepozicij, drugi del pa slovenske sestavke, prirejene po *Latinski čitanki za tretji gimnazijski razred*, ki jo je l. 1908 izdal Janko Košan,⁴⁰ k njej pa je pripravil tudi poseben priročni slovarček.⁴¹ Pipenbacher jih je povzel in priredil iz šestih Nepotovih življenjepisov (Miltiad, Temistokles, Aristid, Kimon,

39 Pipenbacher, »Pouk latinščine na prvi stopnji« (1921), 78; Pipenbacher, »Pouk latinščine na prvi stopnji« (1934/35), 877.

40 Košan, *Latinska čitanka za tretji gimnazijski razred*.

41 Košan, *Latinsko-slovenski slovar k Latinski čitanki*.

Epaminondas, Pelopidas) in štirih odlomkov iz Kurcija Rufa. Njena druga izdaja je v bistveno nespremenjeni obliki izšla l. 1921 kot *Latinska vadnica za humanistične in realne gimnazije: Srednja stopnja I*. Na gimnazijah so jo uporabljali do l. 1939, ko jo je nadomestila *Latinska vadnica in slovnica za 3. in 4. razred klasične in 7. razred realne gimnazije*, ki so jo pripravili Franc Belec, Franc Jerè in Franc Omerza.⁴²

Leta 1913 je izšla *Latinska vadnica za četrti razred gimnazij in realnih gimnazij*, ki je nadgradnja vadnice za 3. gimnazijski razred in dopolnjuje vaje iz sintakse. Vanjo so vključene slovensko-latinske vaje k zaimkom, nedoločnim glagolskim oblikam in iz njih tvorjenim konstrukcijam, h glagolskim časom in naklonom, k sosledici časov, k odvisnikom in odvisnemu govoru, na koncu pa je Pipenbacher dodal še priredbi dveh daljših odlomkov iz Cezarjeve *Galske vojne*: vojna s Helvetijci (1.5–29) in spopad z Ariovistom (1.30–54). Vadnica je izšla še dvakrat: druga izdaja leta 1919, tretja, bistveno nespremenjena, pa kot *Latinska vadnica za humanistične in realne gimnazije: Srednja stopnja II*. leta 1922. Na gimnazijah so jo uporabljali do izida Belec-Jerè-Omerzove *Latinske vadnice in slovnice za 3. in 4. razred klasične in 7. razred realne gimnazije* l. 1939.⁴³

Latinsko-slovenski slovar

Med Pipenbacherjeve dosežke na področju učbeniške produkcije lahko uvrstimo tudi njegovo sodelovanje pri največjem projektu na področju klasične filologije na Slovenskem: pri delu na velikem *Latinsko-slovenskem slovarju*, ki je nastajal pod uredniškim vodstvom Frana Wiesthalerja od leta 1895 naprej. Priprava slovarja je bila del prizadevanj slovenskih profesorjev za uveljavitev slovenščine kot učnega jezika pri pouku na gimnazijah. Za poučevanje latinščine in grščine je bilo to še posebej pomembno, ker jima je bilo v predmetniku namenjenih več kot 40% učnih ur. Projekt je leta 1894 spodbudil in podprl kranjski deželni zbor kot del prizadevanj za uvedbo slovenskega učnega jezika v višjo gimnazijo, ki je projekt zaupal deželnemu odboru in deželnemu šolskemu svetu; slednji je bil pooblaščen, da se s slovenskimi profesorji, ki so poučevali na gimnazijah, dogovori za sodelovanje. Vodenje priprave slovarja je prevzel tedanji ravnatelj Državne c. kr. nižje gimnazije (zdaj gimnazija Poljane) Fran Wiesthaler, ki je postal tudi vodja posebnega slovarskega odbora, katerega člani so bili še Maks Pleteršnik, Rajko Perušek, Ljudevit Lederhas in dr. Lovro Požar. Odbor je določil smernice dela in za vodjo projekta

42 Belec et al., *Latinska vadnica in slovnica za 3. in 4. razred*.

43 Hriberšek, *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu*, 203.

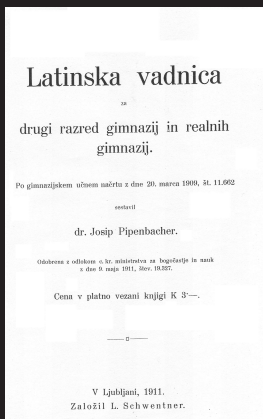
potrdil Frana Wiesthalerja, ki je poslal na klasičnih in realnih gimnazijah delujočim slovenskim profesorjem vabilo k sodelovanju; odzvalo se jih je 11, med njimi tudi Josip Pipenbacher, ki je prevzel pripravo črke R.⁴⁴ Ko so sodelavci l. 1900 končali svoje naloge, je Wiesthaler prevzel nase dolgoletno pregledovanje, popravljanje in dopolnjevanje slovarskega gradiva ter pripravo za tisk. Razmere projektu niso bile naklonjene; čeprav je po ustanovitvi Društva slovenskih profesorjev l. 1906 slovar prešel pod okrilje društva, se je redigiranje zavleklo vse do leta 1914, ko je 15. julija Wiesthaler sporočil deželnemu odboru, da je večina dela končana, in prosil za tisk slovarja, vendar je namero preprečil začetek 1. svetovne vojne. Oktobra 1918 je financiranje natisa na pobudo ljubljanskega škofa Antona Bonaventure Jegliča prevzela ljubljanska škofija; do leta 1925 je bilo po številnih zapletih natisnjenih 31 strani uvoda in 63 pol (1008 strani) slovarja (gesla A–*facilis*). Fran Wiesthaler ni dočakal izida svojega življenjskega dela, umrl je 26. januarja 1927. Pipenbacherjev prispevek k slovarju je ostal enak; za slovar je obdelal črko R, ki je ostala v rokopisu.⁴⁵

Prispevki s področja metodike in slovnice

Na področju specialne didaktike in metodike klasičnih jezikov je imel v času avstro-ogrske monarhije vodilno vlogo najprej Josip Tomišek, od izida *Latinske slovnice* l. 1910 pa je to mesto prevzel Pipenbacher. S svojimi učbeniki je najbolj zaznamoval slovnični pouk latinskega jezika tudi po koncu prve svetovne vojne; v novi državi in v novih, na področju šolstva pogosto precej kaotičnih razmerah je ostal prvo ime ne le didaktike in metodike, ampak tudi učbeniške produkcije na področju latinskega jezika. Dokaz njegovih prizadevanj je serija različnih učbenikov in učnih pripomočkov, ki so doživeli več ponatisov in izdaj in so še dolgo potem, ko že niso bili več v rabi pri pouku na gimnazijah, ostali sinonim za kakovostne učbenike. Njegova slovnica je bila več kot 30 let temeljni učbenik za pouk latinskega jezika; tudi njegove vadnice so bile na gimnazijah v rabi vse do šolskega l. 1940/1941 (prim. zgoraj paragrafe o slovnici in vadnicah). Z enostavnejšimi slovničnimi

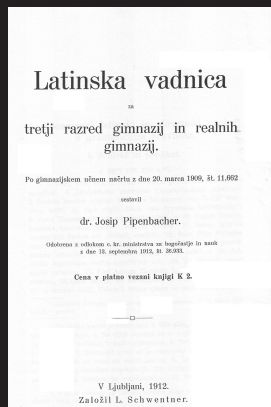
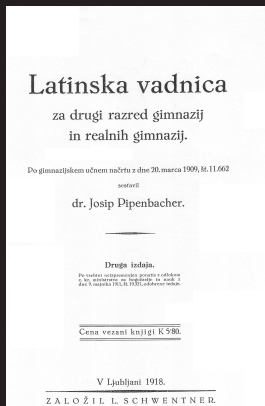
44 Gl. *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani* 41 (1899–1900), št. 5, 204; *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani* 42 (1900–01), št. 42, 218. Deželni odbor je prosil cesarsko-kraljevo predsedstvo, naj izposluje, da bi Wiesthalerja popolnoma, druge pa vsaj polovico oprostili vseh učnih dolžnosti.

45 Gl. Hriberšek, *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu*, 168–75, 303–08; Hriberšek, »Monumentum Wiesthalerianum«, 73–90; Hriberšek, »Wiesthalerjev latinsko-slovenski slovar: 1894–2007«, 735–55; Hriberšek, »Od starega do novega Wiesthalerja«, 757–84.

Slika 19: Josip Pipenbacher, Latinska vadnica za drugi razred gimnazij in realnih gimnazij (1911) [osebni arhiv]

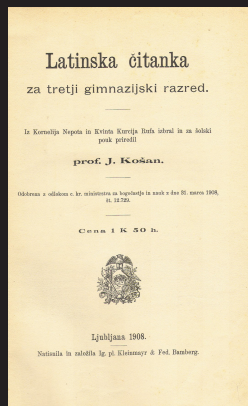
Slika 20: Josip Pipenbacher, Latinska vadnica za drugi razred gimnazij in realnih gimnazij (2. izdaja; 1918) [osebni arhiv]

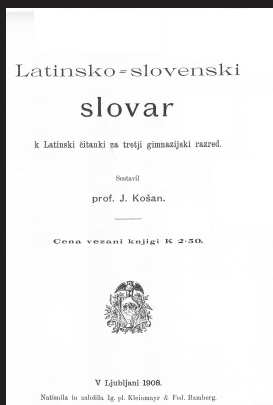
Slika 21: Josip Pipenbacher, Latinska vadnica za tretji razred gimnazij in realnih gimnazij (1912) [osebni arhiv]

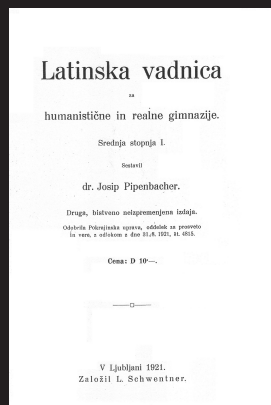
Slika 22: Janko Košan [osebni arhiv]

Slika 23: Janko Košan, Latinska čitanka za tretji gimnazijski razred (1908) [osebni arhiv]

Slika 24: Janko Košan, Latinsko-slovenski slovar k Latinski čitanki za tretji gimnazijski razred (1908) [osebni arhiv]

Slika 25: Josip Pipenbacher, Latinska vadnica za humanistične in realne gimnazije: Srednja stopnja I. (1921) [osebni arhiv]

vprašanji, s problematiko metodike in specialne didaktike latinskega jezika se je ukvarjal tudi v nekaterih svojih člankih.

Najprej je l. 1921 v *Popotniku* objavil prispevek *Pouk latinščine na prvi stopnji*,⁴⁶ ki je odgovor na oceno sicer anonimnega recenzenta tretje izdaje njegove slovnice. Ocena (ime recenzenta oziroma aprobanta ni znano) ga je spodbudila, da je odgovoril na nekatere v njej zapisane očitke, obenem pa razkril tudi svoj pogled na začetni nivo pouka latinščine. Glavni recenzentov očitek na račun Pipenbacherjeve *Latinske vadnice 1* je bil, da najprej obravnava samostalniki (*nomen*) in nato glagol (*verbum*):

Misli namreč, da bi »po naravnem načelu bil ravno obratni red pravi«, češ da je jedro govora glagol, da izraža že sam z eno besedo misel in tvori stavek kakor noben drugi govorni razpol ne. ... Sicer še skuša g. recenzent svojo zahtevo podpreti s trditvijo, da pride po sedanji metodi (najprej *nomen*, potem glagol) »sistematično vežbanje glagolov na konec in tako se vrste naglo zaporedoma glagolske oblike . . . dokler morebiti nepričakovani konec šolskega leta ne prepreči završetka najvažnejšega dela celega prvega leta«. To da se pripeti učitelju, ki se je predolgo ukvarjal z manj važno sklanjo.⁴⁷

Kot drugo slabost je Pipenbacherju poočital, da za primere uporablja vsebinsko iztrgane stavke (Pipenbacher je priznal, da obstaja v vadnici nekaj takšnih »zamaškov«, da pa načeloma to ne drži) in da za pouk latinščine ne upošteva metode, kakršna se uporablja pri pouku sodobnih jezikov:⁴⁸

Drugo slabost moje Vadnice imenuje g. cenzor podajanje učne snovi v posameznih stavkih, češ da so »učne knjige modernih jezikov že zdavnaj zapustile metodo takozvanih posameznih stavkov« (glasiti bi se pač moralo: takozvano metodo pos. st.). Potem nadaljuje: »Kedaj je že pozabljen nekdan glasoviti neizogibni 'mali' in 'veliki' Ploetz za francoski jezik, ki je vežbal a tudi naučil celo človeško generacijo s posameznimi stavki brez medsebojne vsebinske zveze. Na njegovo mesto je stopila cela vrsta izdajateljev učbenikov, ki kar tekmujejo med seboj, kdo bode mladini pouk napravil metodičnejši in interesantnejši tudi po vsebini podanih vaj.« Nato vzklikne: »In s kakšnim veseljem in uspehom se danes uči mladina n. pr. francoščine po

46 Pipenbacher, »Pouk latinščine na prvi stopnji«, 73–81.

47 Pipenbacher, »Pouk latinščine na prvi stopnji«, 74, 75.

48 Pipenbacher, »Pouk latinščine na prvi stopnji«, 76.

Latinska vadnica

II

četrty razred gimnazij in realnih
gimnazij.

Po gimnazijskem učnem načrtu z dne 20. marca 1909, št. 11.662

avtoril

isip Pipenbacher.

Odobrena z odločbo št. 13. ministrstva za kopenski in vana
z dne 3. aprila 1913, št. 43.732.

Cena v platno vezani knjigi K 2,20.

— □ —

V Ljubljani, 1913.
Založil L. Schwentner.

Latinska vadnica

humanistične in realne gimnazije.

Srednja stopnja II.

Sestavi

dr. Josip Pipenbacher.

Druška, blazeno neizpremenjena izdaja.

Odobrilta pokrajnska uprava za Študijsko, odobrilta za prevzeto in vares,
z razpisom a dne 14. VIII. 1922 št. 3026.

Cena venni knjigi: 18 Din

V Ljubljani, 1922.
Založil L. Schwentner.

A black and white portrait of a man with a full, dark beard and mustache. He has dark, wavy hair and is looking slightly to the left of the camera. He is wearing a dark, high-collared jacket over a white shirt with a dark cravat. The background is a mottled, studio-style backdrop.

LATINSKO-SLOVENSKI
VELIKI SLOVAR
(A-FACILIS)
SESTAVIL OB SODELOVANJU VEČ ŠOLNIKOV
IN
UREDIL
FRAN WIESTHALER
ODGOVORNO RAVNATELJEV V P.
TISKOVNE STROŠKE POKRIL
DR. ANTON BOVAVENTURA JEGLIČ
ŠKOP LJUBLJANO.

DR. ANTON BOVAVENTURA
JEGLIČ V LJUBLJANI

LJUBLJANA, 1923.

IZDANJE V
POSREDOVANJU DR. ANTONA BOVAVENTURE JEGLIČA V LJUBLJANI.

[illegible]

LATINSKO-SLOVENSKI
ROČNI SLOVAR
SESTAVL. OB SODELOVANJU VEČ SOLNIKOV
IN
UREDIL
FRAN WIESTHALER
ODNAJELJSKI RAYNSTEIL V P.
TIKOVNE STROŠKE POKRIL
DR. ANTON BONAVENTURA JEGLIČ
ŠLOP LJUBLJANE.

LJUBLJANA, 1925.
NAPISALA JOSEFOGLAVICA TRBATELA V LJUBLJANI.

Slika 31: Fran Wiesthaler, Latinsko-slovenski veliki slovar (A-facilis) (1923) [osebni arhiv]

izvrstnih učbenikih Fetterjevih, Weitzenbockovih, Bechtelovih in tudi Juvančičevih itd.! Ne pomaga nič, tudi klasični filolog se bo moral naposled, če še tako pozno, udati zahtevi po pametni reformi ...«.

Ocenjevalca je zmotila tudi Pipenbacherjeva razlaga pasiva, zlasti raba predloga »od«:

Končno si še dovoljujem, dasi to stopa preko okvira gornjega naslova, izpregovoriti na kratko o rabi oz. dopustnosti ali (pri lat. celo) nujnosti predloga »od« pri pasivu. Dobil sem namreč službeni poziv, da odpravim »tiste napake, zlasti jezikovne, ki jih navaja ocenjevalec B. v svoji oceni, kar velja posebno o predlogu od namesto po«. Povod za to zahtevo je dala brezdvomno cenzorjeva trditev: »st. 129, 4 (spominjaj se od njih: neslovensko, mesto: daj se jim spominjati).« – Da je cenzorjev predlog: »daj se jim spominjati« nesprejemljiv, je jasno vsakomur, ki se je le površno pečal s pasivom. Kako naj učenec prestavi: jim? Z dat.? Nikakor ne, ker imamo delujočo osebo le pri gerundivu v dat. Z ab in abl.? Po katerem pravilu? Ko bi uvedli ta način pasivnega izražanja, bi postala zmeda toliko, da bi je ne premagal največji napor. Kajti ta dat. delujoče osebe (dat. auctoris) pri pasivu je v slov. le mogoč pri opisu z »dati«. V obeh ostalih slučajih, ki sta vendar običajna: »opominjam se, opominjan sem« vendar ne morem staviti dat. Pač pa morem rabiti tudi pri opisu z dati predlog od. Stavke »opominjaj se od njih« je pa vkljub nasprotni trditvi g. cenzorja pravilno slovenski in je zgoraj omenjena uradna zahteva neopravičena, kakor bomo takoj videli.⁴⁹

Pipenbacherjev prispevek ima trojni namen. Kot prvo odgovarja na očitke, ki jih je kot slabosti na račun njegove vadnice podal sicer neznan recenzent. Glede recenzentovega očitka, da najprej obravnava samostalniki in nato glagol: pogledi na pristop k pouku na začetni stopnji učenja latinščine so se skozi čas spreminjali in tudi pisci učbenikov so se zanj različno odločali. Specialnodidaktični priročniki tega obdobja so priporočali sočasno obravnavo vseh besednih vrst, a odločitev je bila prepuščena učitelju; Pipenbacher je dajal prednost obravnavi samostalnika. Drugi očitek, da ne uporablja tematsko povezanih besedil, ampak posega po vsebinsko iztrganih stavkih, z vidika metodike ni bil upravičen; ministrska navodila za učitelje so sicer priporočala, naj učitelji uporabljajo tematsko povezana besedila, če je le mogoče, in ta naj učence uvajajo v različne kulturno-civilizacijske vsebine, vendar so mnogi učitelji vsaj na začetku učenja posegali po

49 Pipenbacher, »Pouk latinščine na prvi stopnji«, 79.

vsebinsko nepovezanih stavkih, ki so bili velikokrat vzeti ali prirejeni iz izvirnih besedil, s svojo raznoliko vsebino pa so učence seznanjali z zgodovinskimi, literarnimi, kulturnimi in drugimi vsebinami in znanimi osebami iz antike. Pri razlagi pasiva se je Pipenbacher odločil, da bo razlago kar najbolj poenostavil in je pojasnitev slovenskega pasiva približal latinskemu, pri tem pa je zagovarjal bolj dobeseden pristop; učenci naj bi se najprej navadili na dobesedno prevajanje, da bi prav razumeli strukturo pasiva, njegovo tvorbo in pomen, pozneje pa bi od doslednega prevajanja pasiva prešli k prevajanju pasiva z aktivom. Iz recenzentovega očitka bi lahko sklepali, da je bil najbrž slovenist, ki se s takšnim pristopom ni strinjal.

Kot drugo prispevek ponuja splošni poduk in priporočila tako učiteljem kot učencem. Ta bi lahko strnili v nekaj osnovnih misli, zahtev, opozoril: učiteljevi cilji naj bodo jasno zastavljeni; letni delovni načrt mora biti natančno pripravljen; prav tako morajo biti jasno določene tudi učne metode, ki niso univerzalne, zato je do dobrih rezultatov mogoče priti tudi na različne načine (zagovarjal je uporabo obeh glavnih metod, tako deduktivne kot induktivne, obe je uporabil tudi pri pisanju svoje vadnice), najboljše rezultate pa daje kombiniranje metod; tako učitelj kot učenec morata poznati svoje dolžnosti in jih dosledno izpolnjevati; treba je upoštevati tako psihične kot tudi fizične zmožnosti učencev; snov je treba prilagajati zmožnostim učencev; vsega ni treba obravnavati; učitelj mora biti pri svojem delu svoboden, absolutno nujno pa je, da ima svoj predmet rad in da si nabere kar največ izkušenj; metodika klasičnih jezikov je specifična, zato naj se ju ne poučuje po pravilih, ki veljajo za moderne jezike. Iz prispevka razberemo, da je bil glede pristopa precejšen tradicionalist, ki se je upiral pogostim težnjam in predlogom didaktikov, da bi latinščino in grščino poučevali po enakih učnih metodah kot sodobne jezike. Pipenbacher je bil v svojem pogledu na jezik moderen tudi z današnjega vidika; zahteval je dobro jezikovno predznanje, poznavanje oblikoslovja in skladnje, ki naj si ga učenci pridobijo v prvih letih, bistvo pouka pa je po njegovem mnenju branje antičnih klasikov ter poglobljanje v obliko in vsebino njihovih besedil. Posebej je svaril pred pogosto napako, ki so jo zagrešili mnogi njegovi predhodniki in sodobniki, pred gramatiziranjem, pretiranim poglobljanjem v slovnico in izgubljanjem v nepotrebnih slovničnih drobnarijah.

Kot tretje pa se je dotaknil samega postopka nastajanja učbenika od oddaje rokopisa naprej. Zmotilo ga je tisto, kar je moteče pri številnih recenzijah in ocenah rokopisov knjig in člankov ter pri projektnih razpisih še danes: anonimnost recenzentov in njihovo distanciranje od soodgovornosti za kakovost končnega rezultata. Po njegovem

mnenju bi morali odgovornost pokazati in prevzeti tudi recenzenti, v prvi vrsti s tem, da bi stopili iz anonimnosti in bili pripravljeni za svojimi ocenami stati in jih zagovarjati tudi pred javnostjo.

Tri prispevke je Pipenbacher objavil v *Glasniku Profesorskega društva* (od l. 1930 *Glasnik Jugoslovenskega Profesorskega društva*). Običajno se ni loteval slovničnih tem; tokrat se jih je prvič po svojem doktoratu.

V prvem, naslovljenem *Gramatične drobtinice*,⁵⁰ je, kot nakazuje že sam naslov, obravnaval nekaj slovničnih vprašanj, ki so bila povezana z učno snovjo. Najprej se je lotil vprašanja izgovarjave latinskih glasov, ker so nekateri srednješolski profesorji po nemškem vzoru začeli uporabljati klasično izgovarjavo. Kot prvo je obravnaval upravičenost izgovora *c* kot *k* tudi pred svetlimi vokali, dalje izgovora *ti* pred vokalom kot *ti*, ne *ci*, na koncu pa izgovarjavo *s* in grškega ϕ . V drugem delu razprave je obravnaval izgovor *s* (medvokalni *s*, dvojni *s* (*ss*)); izgovor grškega χ ; razvoj grškega krepkega pridiha, njegovo upoštevanje pozneje (v latinščini in poznejših tujkah) ter nepravilnosti njegove rabe v tujkah; slovenjenje latinskih in grških imen (zlasti tvorba imenovalnika v slovenščini; podobno kot že nekateri predhodniki, ki so se ukvarjali s to problematiko, je opozoril na nedoslednosti in na vpliv tradicije, dotaknil pa se je tudi vprašanj sklanjanja); tvorbo tujk v slovenščini ter vpliv po eni strani grščine in latinščine, po drugi pa nemščine na njihovo tvorbo; vprašanje infinitivnih besednih zvez v slovenščini in nemščini ter primerjave z rabo v latinščini in grščini; brezosebni in osebni pasiv v nemščini in slovenščini; kaj je predikat in s čim se izraža; kaj je povedkovo določilo; ali lahko osebkovo besedo nadomesti tak osebkov stavek, ki je po svoji obliki oziralni stavek; problematiko poimenovanj (raba posesivnega adjektiva in roditeljskega). Na prispevek je kritično odgovoril Fran Ilešič.⁵¹

Povod za drugo razpravo z naslovom *Akuzativove funkcije*, objavljeno avgusta l. 1930,⁵² je bil prispevek »Ugledno predavanje iz srpskega jezika u IV. b. razredu gimnazije u B. polju 10. februara 1930 godine«, nekaj mesecev pred Pipenbacherjevo razpravo objavljen v *Glasniku Jugoslovenskega Profesorskega društva*; avtor predavanja in prispevka je bil Dj. I. Kiselinović. Pipenbacher je v svojem prispevku predstavil funkcije tožilnika v slovenščini, hrvaščini in srbščini, kritično pretresel Kiselinovićevo predavanje in na koncu predstavil tudi izvore poimenovanj grških in latinskih sklonov. Prispevek, v katerem mrgoli pravopisnih napak, še zlasti pa napak v navedenih grških izrazih (ne za prvo, ne

50 Pipenbacher, »Gramatične drobtinice«, 464–66, 694–705.

51 Ilešič, »Jedna stilistička primedba«, 179–82.

52 Pipenbacher, »Akuzativove funkcije«, 850–54.

za drugo ni bil kriv Pipenbacher, ampak malomarnost uredništva), je sklenil z naslednjo ugotovitvijo:

Obstajajo li v srbohrvaščini poleg ›1., 2., 3., 4., 5., 6., 7. padež‹ in latinskih izrazov nominativ, genitiv itd. še domači izrazi aktivnega ali pasivnega pomena, nisem mogel dognati. V učbenikih in slovnica, ki sem jih dobil v roke, jih ni bilo. – Ko bi jih pa kdo hotel podati v obliki, kakor je to storil pisec predavanja, bi pokazal malo temeljito gramatično erudicijo, in bi zagrešil zmotno dejanje. – Mišljenja sem, da ponovno imenovano predavanje niti formalno (metodično) niti materialno (znanstveno) ni zvrno.

V tretjem prispevku z naslovom *Pouk latinščine na prvi stopnji*, objavljenem l. 1935,⁵³ je ponovil razmišljanja, ki jih je podal v *Pedagoškem vestniku* l. 1921, jih je pa dopolnil s pedagoškimi spoznanji zadnjih 14 let, kolikor jih je preteklo od objave. Posebej je izpostavil, da morajo učbeniki za klasične jezike pomagati učencem pri njihovi osebni in državljanski rasti:

Mnenja sem, da bi tudi nobena lat. vadnica ne smela biti brez primerov etičnega, socialnega in državljansko-vzgojnega značaja. In to je zlasti še dandanes, v dobi teške moralne dekadence, ko veljajo v ›boljši‹ družbi ali družabni ›smetani‹ samopašnost, socialna krivičnost, izmozgavanje širokih plasti naroda za vrline, poštenost, nesebičnost, požrtvovalnost, tvorna ljubezen do zapostavljenih in zatiranih pa za sodobno zablodo in neumnost ...⁵⁴

Kot drugo je poudaril pomen spominskih rekov in njihovo preudarno rabo: »Spominski reki (*versus memoriales*) naj ne bodo preštevilni, ker bi sicer izgubili svojo mikavnost. Raztreseni naj bodo po celi knjigi in na koncu zbrani, da jih dijak brez izgube časa lahko najde in ponavlja.«⁵⁵ Posebej je poudaril tudi, da je isto vadnico mogoče uporabljati v 1. razredu klasične gimnazije in v 5. razredu realne gimnazije. Na koncu prispevka se je Pipenbacher dotaknil še za filologe perečega vprašanja: ali pouk latinskega jezika na realnih gimnazijah, katerih dijaki so se latinščino učili samo v višji gimnaziji (od 5. do 8. razreda), prinaša želene rezultate. Opozoril je, da lahko kot honorarni predavatelj na univerzi nadzoruje, s kakšnim znanjem latinskega

53 Pipenbacher, »Pouk latinščine na prvi stopnji« (1934–35), 873–80.

54 Pipenbacher, »Pouk latinščine na prvi stopnji« (1934–35), 878.

55 Pipenbacher, »Pouk latinščine na prvi stopnji« (1934–35), 879.

jezika prihajajo abiturienti realnih gimnazij na univerzo in da je to precej porazno, zato se je vprašal o smiselnosti dosedanjega sistema in predlagal, da bi začetek pouka prestavili v 3. razred realne gimnazije ter spremenili metodo poučevanja:

Le na tak način bi bilo mogoče, da bi učenci postali deležni duhovne gimnastike ali formalne izobrazbe in onih sadov, ki jih predvideva učni načrt. In pri tem bi prišla tudi gramatika materinščine na svoj račun in do poglobitve, ki jo v obilni meri nudi temeljit gramatični studij starih jezikov na klasičnih gimnazijah.⁵⁶

DELOVANJE NA PODROČJU PROSVETE

Po koncu prve vojne je Pipenbacher postal dejaven tudi na področju šolske politike. Ko je aprila 1919 Višji šolski svet po vzoru nekdanjih avstrijskih šolskih oblasti v Ljubljani organiziral anketo, da bi se udeleženci izrekli glede prenove srednjih šol, še posebej glede pobude Zveze jugoslovanskih učiteljskih društev, ki je predlagala, da bi se nižje srednje šole poenotile, so bili med devetimi zastopniki Društva slovenskih profesorjev tudi štirje klasični filologi, med njimi Pipenbacher.⁵⁷ Zaradi neenotnega stališča je bil na anketi izvoljen poseben odsek, ki je natančno obravnaval omenjeni predlog; med člani odseka, ki je predlagano pobudo zavrnil kot nemogočo, sta bila tudi dva klasična filologa: Anton Dokler in Pipenbacher, ki je kot predstavnik filologov izrecno povedal, da za enotno nižjo srednjo šolo, zaradi katere bi bil pouk grščine potisnjen v humanistični oddelek višje gimnazije, ne more glasovati.⁵⁸

Pipenbacher je bil vseskozi dejaven zagovornik klasično-humanistične izobrazbe in l. 1920 je bil eden od pobudnikov ustanovitve Društva prijateljev humanistične gimnazije, katerega osnovno poslanstvo je bilo ohranjanje humanistične izobrazbe in humanistične (klasične) gimnazije kot njene glavne nosilke. Devetnajstega junija 1920 je v imenu pripravljalnega odbora odprl ustanovitveno zborovanje društva; bil je tudi njegov prvi podpredsednik (do 10. decembra 1924). Društvo je bilo s svojim delovanjem eden glavnih branikov klasičnega šolstva

56 Pipenbacher, »Pouk latinščine na prvi stopnji« (1934–35), 879–80.

57 Gl. *Izvestja Društva slovenskih profesorjev* 1 (1919), št. 1: 40.

58 Hriberšek, *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu*, 225–26; Pipenbacher, »Reforma srednje šole«, 5; Debevec, »Bodočnost naše srednje šole«, 139–48.

v obdobju med obema vojnama.⁵⁹ Pipenbacher je kot član društva dejavno nasprotoval predvsem uvedbi enotne nižje srednje šole, ki bi negativno vplivala na pouk klasičnih jezikov, saj bi bila oba izrinjena iz nižje gimnazije. Ali sta Pipenbacher in Tominšek zgladila spor iz l. 1908, ni znano; kot pomembna predstavnika svoje stroke in slovenskega učiteljstva sta tvorno sodelovala v različnih odborih in društvih, še zlasti pri prizadevanjih Društva prijateljev humanistične gimnazije za ohranitev humanistične gimnazije in njenega poslanstva ter pri nasprotovanju reformnim idejam novih šolskih oblasti, ki so hotele na vsak način okrniti pouk klasičnih jezikov. Stanovski interesi so tokrat očitno (vsaj na zunaj) pretehtali nad parcialnimi osebnimi interesi.

Od ustanovitve leta 1906 naprej je bil Pipenbacher dejaven član Društva slovenskih profesorjev⁶⁰ in leta 1908 se je prijavil za sodelovanje pri pripravi slovenskih priročnih slovarčkov; prevzel je pripravo komentarjev in slovarčkov k Horaciju, Demostenu, Platonu in Sofoklu. Avstrijske šolske oblasti specialnih slovarčkov sicer niso priznavale za primarna učna pomagala in tudi ne kot nadomestila za velike slovarje, za slovenske dijake in profesorje pa so bili dobrodošla začasna rešitev, dokler ne bi dobili latinsko-slovenskega slovarja. Nekateri pisci so društvu tudi gmotno pomagali s tem, da so se odrekli honorarju. Tako se je honorarju za svojo *Latinsko vadnico* odrekel tudi Pipenbacher, društvo pa se je v zameno potrudilo, da je vadnica sploh lahko izšla.

Višji šolski svet je za april l. 1919 napovedal, da bo v Ljubljani potekala šolska anketa, na kateri bi predstavniki različnih strok oblikovali mnenje o reformi srednjih šol, zlasti o predlogu Zveze jugoslovanskih učiteljskih društev o poenotenju nižjih srednjih šol, za katero si je prizadeval predvsem liberalni del učiteljstva. Društvo slovenskih profesorjev je poslalo devet svojih članov (šest zastopnikov in tri namestnike), med katerimi so bili tudi štirje filologi: Valentin Korun, Karel Ozvald, Josip Debevec in Josip Pipenbacher.⁶¹ Po več neuspešnih poskusih uskladitve so člani odseka predlagali, naj se ne uvaja novih tipov šol, ampak naj se pozornost usmeri raje v reformo pouka. Udeleženci ankete so večdnevno srečanje zaključili s pobudo klasičnim filologom, naj znova pretehtajo, ali bi bilo mogoče pouk latinščine in grščine prestaviti v višje razrede.⁶²

59 Hriberšek, *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu*, 268–275.

60 Gl. npr. *Slovenec* 36 (1908), št. 297 (28. decembra): 3.

61 Gl. *Izvestja Društva slovenskih profesorjev* 1 (1919), št. 1: 40.

62 Gl. *Izvestja Društva slovenskih profesorjev* 1 (1919), št. 1: 38–40; Pipenbacher, »Reforma srednje šole« (26. aprila): 5; Pipenbacher, »Reforma srednje šole«, št.

Leta 1921 je bil Pipenbacher imenovan za člana Višjega šolskega sveta za Slovenijo, v katerem je skupaj s Francem Voglarjem iz Maribora zastopal srednješolske profesorje.⁶³

Ena najbolj neprijetnih preizkušenj za slovensko šolstvo in za Pipenbacherja osebno je bila objava osnutka *Nacrt zakona o srednjim školama u kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, ki ga je prosvetno ministrstvo poslalo vsem srednješolskim zavodom v Sloveniji v začetku januarja 1922.⁶⁴ Najprej se je nanj z zavrnitvijo odzvalo Društvo prijateljev humanistične gimnazije na svojem prvem rednem občnem zboru 31. januarja, na katerem je Pipenbacher predaval o negativnih posledicah tega načrta za slovensko šolstvo in še posebej za pouk klasičnih jezikov.⁶⁵ Kljub Pipenbacherjevim prizadevanjem in ugovorom je Višji šolski svet v Ljubljani na seji 7. februarja z minimalno večino predlagani načrt sprejel,⁶⁶ Pipenbacher pa je kot zagovornik klasičnega šolstva in humanistične gimnazije postal tarča napadov liberalnega časopisja, na katere se je dosledno in uspešno odzival.⁶⁷

DRUGA PODROČJA PIPENBACHERJEVEGA DELOVANJA

Pipenbacher je bil dejaven v različnih društvih in organih, številna društva, organizacije in pobude je tudi finančno podpiral. Ker je izhajal iz skromnih razmer in je sam izkusil, kaj pomeni študij na Dunaju, je bil kot profesor dolgo član Podpornega društva za slovenske visokošolce na Dunaju in je v ta namen redno prispeval tudi znaten denarni znesek.⁶⁸ Podpiral je Akademsko ferialno društvo Bodoč-

113 (15. maja): 2; Ilešič, »Anketa za srednješolsko reformo«, 44–46; Dolenc, *Kulturni boj*, 119; Debevec, »Bodočnost naše srednje šole«, 144.

63 Gl. *Učiteljski tovariš* 61 (1921), št. 19, (5. maja): 5.

64 Več o tem Hriberšek, *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu*, 239–52.

65 »Prosveta za humanistično gimnazijo«, 2; »Slovenski profesorji in načrt srednješolskega zakona«, 3; »Izredni občni zbor profesorskega društva sekcije Ljubljana«, 2.

66 Wester, *Kriza naše srednje šole*, 7–8; Wester, »Naša srednja šola – na prevalu«; Dolar, »Reforma srednje šole«, 77–78; Pipenbacher, »Še o reformi srednje šole«, 3.

67 »Profesor: Vprašanje humanistične gimnazije«, 2; Pipenbacher, »Še o reformi srednje šole«, 3.

68 »Občni zbor podpornega društva za slovenske visokošolce na Dunaju«, *Dolenjske novice* 15 (1899), št. 24 (15. decembra): 219–20. Gl. tudi *Domovina* 9 (1899), št. 51 (22. decembra): 6; *Slovenec* 27 (1899), št. 227 (4. oktobra): 5; *Slovenec* 27 (1899), št. 280 (6. decembra): 3; *Slovenski narod* 32 (1899), št. 32 (29. septembra): 4.

nost⁶⁹ in društvo »Prosveta«;⁷⁰ že kot študent je bil član akademskega društva »Slovenija« na Dunaju,⁷¹ pozneje celo eden njegovih starešin,⁷² kot študent je bil tudi član slovenskega ferialnega društva »Sava« v Ljubljani.⁷³ Finančno je podpiral različna društva, na primer posamezne sekcije Planinskega društva,⁷⁴ Družbo sv. Cirila in Metoda v Ljubljani,⁷⁵ prispeval je za Prešernov spomenik v Ljubljani,⁷⁶ za Sokolski dom v Tržiču,⁷⁷ finančno pa je podpiral tudi Podporno društvo slepih Ljubljana.⁷⁸ Vse od študentskih let je bil član Družbe sv. Mohorja⁷⁹ in Slovenske matice.⁸⁰ Ko je živel v Ljubljani, je bil dejaven tudi v lokalni skupnosti; kandidiral je v ljubljanski mestni občinski svet kot kandidat narodno napredne (liberalne) stranke in bil dolgo član različnih odborov,⁸¹ med drugim tudi disciplinske komisije ljubljanskega

69 Gl. »Zahvala«, *Slovenski narod* 41 (1908), št. 41 (26. septembra): 6; *Narodni list: Glasilo Narodne stranke za Štajersko* 3 (1908), št. 40 (1. oktobra): 7.

70 Gl. *Omladina: Glasilo narodno-radikalnega dijaštva*. 4 (1907), št. 7: 100; *Slovenski narod* 40 (1907), št. 40 (3. avgusta): 5; *Slovenski narod* 42 (1909), št. 50 (3. marca): 4.

71 Vencajz, *Spomenica o petindvajsetletnici*, 153.

72 Gl. *Omladina, Glasilo narodno-radikalnega dijaštva*. 5 (1909), št. 12: 201.

73 »Prvi občni zbor slov. fer. društva »Sava« v Ljubljani«, *Vesna: Mesečnik slovenskega dijaštva* 1 (1892), št. 8 (15. avgust): 123.

74 Tako je npr. daroval podravski podružnici Slovenskega planinskega društva za Ruško kočo; *Planinski Vestnik: Glasilo Slovenskega planinskega društva* 13 (1907), št. 9: 142.

75 Gl. *Domovina* 9 (1899), št. 24 (16. junija): 7; *Primorski list* 7 (1899), št. 18: 3; *Slovenec* 37 (1904), št. 293 (23. decembra): 4; *Slovenec* 37 (1904), št. 294 (24. decembra): 8; *Slovenski narod* 41 (1908), št. 121 (23. maja): 6; *Slovenski narod* 41 (1908), št. 203 (2. septembra): 4.

76 Gl. »V. Izkaz o darilih za Prešernov spomenik«, *Slovenski narod* 31 (1898), št. 250 (31. oktobra): 4; »XVI. izkaz o darilih za Prešernov spomenik«, *Slovenski narod* 32 (1899), št. 174 (1. avgusta): 4; »XXVII. izkaz o darilih za Prešernov spomenik«, *Slovenski narod* 33 (1900), št. 293 (21. decembra): 3; »XL. izkaz o darilih za Prešernov spomenik«, *Slovenski narod* 34 (1901), št. 16 (19. januarja): 5 in št. 17 (21. januarja): 6; »LXVII. izkaz o darilih za Prešernov spomenik«, *Slovenski narod* 38 (1905), št. 133 (10. junija): 7.

77 »I. izkaz doneskov za Sokolski dom v Tržiču«, *Slovenski narod* 41 (1908), št. 41 (27. junija): 5.

78 Gl. *Slovenski narod* 61 (1928), št. 16 (19. januarja): 3.

79 Gl. npr. *Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1894*, 148.

80 *Letopis Slovenske Matice* 1894, 412; *Letopis Slovenske Matice* 1901, 49; *Letopis Slovenske Matice* 1902, 47; *Letopis Slovenske Matice* 1903, 45; *Letopis Slovenske Matice* 1911, 35 itd.

81 »Dopolnilne mestne občinske volitve v Ljubljani«, *Narodni dnevnik* 1 (1909), št. 77 (6. aprila): 3; *Rdeči prapor: Glasilo jugoslovanske socialne demokracije* 12

občinskega svet.⁸² Takoj po prihodu v Ljubljano je postal tudi član ljubljanskega Sokola, ki mu je ostal zvest vse življenje; leta 1929, ko je bil ustanovljen Sokol kraljevine Jugoslavije, ga je uprava Saveza Sokola Kraljevine Jugoslavije (SSKJ) imenovala za župnega starosta oziroma starešino, postal pa je tudi član uprave.⁸³ Kot starešina je sodeloval na različnih prireditvah in dogodkih, med drugim je bil l. 1931 v odboru za postavitve spomenika kralju Petru v Ljubljani;⁸⁴ pozneje je bil tudi predsednik pripravljalnega Odbora za postavitve spomenika kralju Aleksandru I. Zedinitelju in ob njegovi otvoritvi 6. septembra 1940 tudi slavnostni govornik.⁸⁵ Ta in druga področja Pipenbacherjevega življenja in dela bo potrebno še natančneje raziskati.

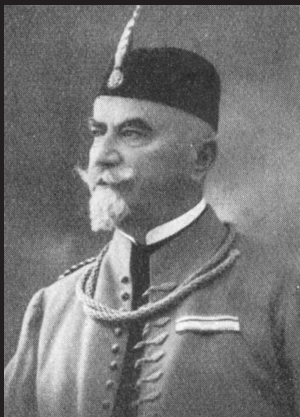
Tudi o družini še ni zbranih dovolj podatkov. Pipenbacher v svojem službenem izkazu l. 1926 poroča, da ima sina Dušana, rojenega 9. septembra 1903, ki študira pravo.⁸⁶ Bil je vdovec vsaj od l. 1926;⁸⁷ po upokojitvi je najprej živel v Ljubljani, pozneje pa v Sv. Marjeti na Dravskem polju, kjer si je l. 1937 kupil zemljišče.⁸⁸ Umrli je 11. aprila 1949 v Mariboru.

- (1909), št. 29 (8. aprila): 3; *Slovenski narod* 42 (1909), št. 81 (10. aprila): 1; *Slovenski narod* 42 (1909), št. 87 (19. aprila): 1; *Slovenski narod* 42 (1909), št. 88 (20. aprila): 1; »Laibacher Gemeinderat«: *Laibacher Zeitung* 132 (1913), št. 250 (30. oktobra): 2307.
- 82 Gl. *Slovenski narod* 66 (1933), št. 219 (26. septembra): 3.
- 83 Gl. *Sokolski glasnik* 1 (1930), št. 1 (18. februarja): 4; *Tedenske slike: Priloga Domovini* 7 (1931), št. 28 (9. julija): 2; »Dr. Josipa Pipenbacherja 70 let«, *Tedenske slike: Priloga Domovini* 15 (1939), št. 7 (23. februarja): 4.
- 84 Globočnik, »Spomenik kralju Petru I.«, 101, 106, 109.
- 85 Gl. Stele, »Spomenik kralja Aleksandra I.«, 138; Pipenbacher, »Spominu Viteškega kralja Aleksandra I.«, 326–29; *Slovenec* 68 (1940), št. 205a (7. septembra): 1–4; *Slovenski narod* 73 (1940), št. 204 (7. septembra): 3–4; *Jutro* 21 (1940), št. 208 (6. septembra): *passim*; *Jutro* 21 (1940), št. 209 (7. septembra): *passim*; *Kmetiski list* 22 (1940), št. 37 (11. septembra): 1–2; *Domovina* 22 (1940), št. 37 (12. septembra): 1–2; *Gorenjec* 24 (1940), št. 37 (14. septembra): 1; *Gasilec* 44 (1940), št. 10: 273–75; *Domoljub* 53 (1940), št. 36: 1; *Slovenski gospodar* 74 (1940), št. 37 (11. septembra): 1–2; *Kres: Glasilo zveze fantovskih odsekov* 11 (1940), št. 19 (19. september): 165–68; *Sokolski glasnik* 11 (1940), št. 37 (13. septembra): 4 idr.
- 86 V časopisju se pozneje omenja kot g. Gojko Pipenbacher, »sin vpokojenega gimnazijskega direktorja g. Josipa Pipenbacherja«, ki je bil zelo dejaven v Smučarski zvezi in je v Ljubljani imel vozniško šolo, l. 1928 pa se je poročil z Zdenko Repič. Gl. npr. –lj. »Poroka«, *Slovenski narod* 61 (1928), št. 137 (16. junija): 4.
- 87 SI AS 231, Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, personalne mape, škatla 34, Pipenbacher, Službenični list za leto 1926, 1–2, 4.
- 88 SI AS 56/1657 Sv. Marjeta na Dravskem polju (sedaj Marjeta na Dravskem polju), uredba užitnih in gospodarskih pravic (RU 224/1932), prošnja agrarne skupnosti za odobritev odprodaje skupnega pašnika parcele št. 654/37 (578 m2) kupcu dr. Josipu Pipenbacherju 15. 2. 1937 (101).

SKLEP

To je nekaj segmentov iz življenja in dela Josipa Pipenbacherja, ki osvetljujejo predvsem njegovo delo na področju klasične filologije in šolstva. Nedvomno spada med vidnejša imena filološke stroke in slovenskih intelektualcev v prvi polovici 20. stoletja. Bil je eden prvih slovenskih doktorjev klasične filologije v času Avstro-Ogrske monarhije, ki pa se po končanem študiju in dosegi doktorata ni več uveljavljal kot znanstvenik, ampak predvsem kot dejaven šolnik, pisec učbenikov, športnik in športni funkcionar. Pomemben pečat je pustil predvsem na področju klasičnega šolstva, kjer je kot ugleden član društev, kot pisec učbenikov in učnih pripomočkov ter kot metodik in didaktik dobrih trideset let močno zaznamoval slovenski šolski prostor in veliko prispeval k ohranjanju pouka klasičnih jezikov. Drugi vidiki njegovega življenja in dela ostajajo še deziderat za nadaljnje raziskave.

Slika 32: Josip Pipenbacher v sokolski opravi [Kronika slovenskih mest I 1934, 146]

Slika 33: Uprava sokolske župe I. 1931; [Foto: Viktor Kunc, hrani: Fototeka Muzeja novejšje zgodovine Slovenije, inv. št. SO732]

Slika 35: Josip Pipenbacher ob slovesnem odkritju spomenika kralju Aleksandru I. Zedinitelju v Zvezda parku v Ljubljani 6. septembra 1940 [Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika Ravne na Koroškem, FOT 3519]

Slika 34: Josip Pipenbacher v sokolski opravi v sprevedu (193?) [NUK]

BIBLIOGRAFIJA

Bibliografija Pipenbacherjevih del⁸⁹ in prispevkov

1895 // *De Xenophontis, qui de re publica Lacedaemoniorum inscribitur, libello capita duo* (Περὶ τῆς τῶν Λακεδαιμονίων πολιτείας) (disertacija; ni ohranjena).

1907 // »Jut jebrüllt, Löwe!« *Slovenski narod* 30, št. 125 (sobota, 1. junij 1907): 6–7.

»Šolske knjige«. *Slovenski narod* 40, št. 121 (ponedeljek, 27. maja 1907): 5.

»Latinska slovnica (Lateinische Grammatik), verfasst von Dr. Josef Tominšek«. *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien* 58 (1907): 728–38.

1908 // *Slovarček k Sofoklu*. (ne izide)

1910 // *Latinska slovnica*. Po gimnazijskem učnem načrtu z dne 20. marca 1909, št. 11.662 spisal dr. Jos. Pipenbacher. Ljubljana: L. Schwentner, 1910, 1913 (2. izd.), 1922 (3. izd.).

Latinska vadnica za prvi razred gimnazij in realnih gimnazij. Po gimnazijskem učnem načrtu z dne 20. marca 1909, št. 11.662 sestavil dr. Josip Pipenbacher. Ljubljana: Društvo slovenskih profesorjev (Učiteljska tiskarna) 1910, 1913 (2. izd.), 1928 (4. izd.).

1911 // *Latinska vadnica za drugi razred gimnazij in realnih gimnazij*. Po gimnazijskem učnem načrtu z dne 20. marca 1909, št. 11.662 sestavil dr. Josip Pipenbacher. Ljubljana: L. Schwentner, 1911, 1918 (2. izd.).

Slovarček k I. in III. olinskemu ter III. filipskemu Demostenovemu govoru (po Wotkejevi izdaji). Priredil dr. J. Pipenbacher. Ljubljana: Profesorsko društvo (Katoliška tiskarna), 1911.

1912 // *Latinska vadnica za tretji razred gimnazij in realnih gimnazij*. Po gimnazijskem učnem načrtu z dne 20. marca 1909, št. 11.662 sestavil dr. Josip Pipenbacher. Ljubljana: L. Schwentner, 1912, 1921 (2. izd.).

Slovarček h Qu. Horati Flacci carmina selecta (po Huemerjevi izdaji). Priredil dr. Josip Pipenbacher. Izvestje c. kr. II. državne gimnazije v Ljubljani 1911/12: 1–67. Ljubljana: C. kr. II. državna gimnazija (Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg), 1912.

Slovarček h Qu. Horati Flacci carmina selecta (po Huemerjevi izdaji). Priredil dr. Jos. Pipenbacher. Ponatis po Izvestju c. kr. II. državne gimnazije v Ljubljani za šolsko leto 1911./12. Ljubljana: Društvo slovenskih profesorjev (Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg), 1912.

89 Bibliografija vključuje Pipenbacherjeva dela s področja klasične filologije, nekaj prispevkov s področja šolstva ter drugih področij, kolikor jih je piscu prispevka uspelo najti; ni popolna in dokončna.

1913 // *Latinska slovnica*. Po gimnazijskem učnem načrtu z dne 20. marca 1909, št. 116.662 / spisal Jos. Pipenbacher. Ljubljana: L. Schwentner (Učiteljska tiskarna), 1913 (2. izdaja).

Latinska vadnica za prvi razred gimnazij in realnih gimnazij. Sestavil Josip Pipenbacher. Ljubljana: L. Schwentner, 1913 (2. izdaja).

Latinska vadnica za četrti razred gimnazij in realnih gimnazij. Po gimnazijskem učnem načrtu z dne 20. marca 1909, št. 11.662 sestavil dr. Josip Pipenbacher. Ljubljana: L. Schwentner 1913, 1919 (2. izdaja).

1918 // *Latinska vadnica za drugi razred gimnazij in realnih gimnazij*. Sestavil Josip Pipenbacher. Ljubljana: L. Schwentner, 1918 (2. izdaja).

1919 // *Latinska vadnica za četrti razred gimnazij in realnih gimnazij*. Sestavil Josip Pipenbacher. Ljubljana: L. Schwentner, 1919 (2. izdaja).

»Reforma srednje šole«. *Slovenski narod* 52, št. 98 (26. aprila 1919): 5.

»Reforma srednje šole«. *Slovenski narod* 52, št. 113 (15. maja 1919): 2.

1920 // *Latinska vadnica za humanistične in realne gimnazije*. 3. izdaja. Nižja stopnja I. Ljubljana: L. Schwentner, 1920 (= *Latinska vadnica za prvi razred gimnazij in realnih gimnazij*; 3. izdaja).

»G. Petronij Arbitr: Pojedina pri Trimalhijonu. Poslovenil dr. Joža Glonar. Založba Omladine. V Ljubljani, 1920.« *Ljubljanski zvon* 40, št. 3 (1920): 187–89.

1921 // *Latinska vadnica za humanistične in realne gimnazije*. Sestavil dr. Josip Pipenbacher. 2., bistveno neizpremenjena izdaja. Srednja stopnja I. Ljubljana: L. Schwentner (Učiteljska tiskarna), 1921 (= *Latinska vadnica za tretji razred gimnazij in realnih gimnazij*; 2. izdaja).

»Pouk latinščine na prvi stopnji«. *Popotnik* 42, št. 4–6 (1921): 73–81.

1922 // *Latinska slovnica*. 3., predelana izdaja. Spisal Josip Pipenbacher. Ljubljana: L. Schwentner, 1922.

Latinska vadnica za humanistične in realne gimnazije. Sestavil dr. Josip Pipenbacher. 2., bistveno neizpremenjena izdaja. Srednja stopnja II. Ljubljana: L. Schwentner (Učiteljska tiskarna), 1922 (= *Latinska vadnica za četrti razred gimnazij in realnih gimnazij*; 3. izdaja).

»Še o reformi srednje šole«. *Slovenski narod* 50, št. 44 (23. februarja 1922): 3.

1923 // »R«. V: Wiesthaler, Fran. *Latinsko-slovenski ročni slovar (A-FACILIS)*.

Sestavil ob sodelovanju več šolnikov in uredil Fran Wiesthaler, gimnazijski ravnatelj v p. Tiskovne stroške pokril dr. Anton Bonaventura Jeglič, škof ljubljanski. Ljubljana: [Društvo prijateljev humanistične gimnazije], 1923 [1936] (ostane v rokopisu do l. 2005).

1924 // *Latinska vadnica za humanistične in realne gimnazije*. 3. izdaja. Nižja stopnja II. Ljubljana: L. Schwentner, 1924 (= *Latinska vadnica za drugi razred gimnazij in realnih gimnazij*; 3. izdaja).

1928 // *Latinska vadnica za realne in klasične gimnazije*, 1. del. Po učnem načrtu SN Br. 23.921 z dne 12. VIII. 1927 sestavil dr. Josip Pipenbacher. Četrta,

- predelana izdaja. Ljubljana: Oblastna zaloga šolskih knjig, 1928 (= *Latinska vadnica za prvi razred gimnazij in realnih gimnazij*; 4. izdaja).
- 1929 // *Latinska vadnica za realne in klasične gimnazije, 11. del*. Po učnem načrtu SN Br. 23.921 z dne 12. VIII. 1927 sestavlja dr. Josip Pipenbacher. Četrta, predelana izdaja. Ljubljana: 1929 (= *Latinska vadnica za drugi razred gimnazij in realnih gimnazij*; 4. izdaja).
- »Gramatične drobtinice«. *Glasnik Profesorskega društva* 9 (1929): 464–66, 694–705.
- 1930 // »Akuzativove funkcije«. *Glasnik Jugoslovenskega Profesorskega društva* 10 (1930): 850–54.
- 1935 // »Pouk latinščine na prvi stopnji«. *Glasnik Jugoslovenskega Profesorskega društva* 15 (1934–35): 873–80.
- 1936 // Pipenbacher, Josip, Stane Flegar, Jelica Vazzazova, Albin Smole, Janez Poharc. »Članstvu, naraščaju in deci!« *Sokol: Vestnik Sokolske župe Ljubljana* 1, št. 1 (1936): 2–3.
- 1940 // »Spominu Viteškega kralja Aleksandra I. Zedinitelja«. *Umetnost* 4, št. 11 in 12 (1939/40): 326–29.

Arhivski viri

NUK, Ms – Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisna zbirka
 SI AS – Arhiv Republike Slovenije
 Tominšek, Zapuščina – zapuščina Josipa Tominška, ki jo hrani Osrednja knjižnica Celje

Časopisi in periodike

Dolenjske novice
Domoljub
Domovina
Gasilec
Glasnik Profesorskega društva, od 1931 *Glasnik Jugoslovenskega Profesorskega društva*
Glasnik Jugoslovenskega Profesorskega društva
Gorenjec
Izvestja Društva slovenskih profesorjev
Jutro
Kmeti list
Koledar družbe sv. Mohorja
Kres: Glasilo zveze fantovskih odsekov

Kronika slovenskih mest
Laibacher Zeitung
Letopis Slovenske Matice (Matice slovenske)
Ljubljanski zvon
Narodni dnevnik
Narodni list: Glasilo Narodne stranke za Štajersko
Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani
Omladina, Glasilo narodno-radikalnega dijaštva
Pedagoški letopis
Pedagoški zbornik
Planinski vestnik
Popotnik
Primorski list
Rdeči prapor: Glasilo jugoslovanske socialne demokracije
Slovenec
Slovenski gospodar
Slovenski narod
Sokol: Vestnik Sokolske župe Ljubljana
Sokolski glasnik
Tedenske slike. Priloga Domovini
Učiteljski tovariš
Umetnost
Vesna: Mesečnik slovenskega dijaštva
Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien

Gimnazijska izvestja

Izvestje c. kr. II. državne gimnazije v Ljubljani 1911/12. Ljubljana: C. kr. II. državna gimnazija (Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg), 1912.

Spletni viri

Šlebinger, Janko. »Pipenbacher, Josip (1869–1949)«. V: *Slovenska biografija*. SAZU, ZRC SAZU, 2013. (Dostopno na spletu.)

Literatura

Belec, Franc, Franc Jerè, Franc Omerza. *Latinska vadnica in slovnica za 3. in 4. razred klasične in 7. razred realne gimnazije*. Sestavili Franc Belec,

- dr. Franc Jerè, Franc Omerza, profesorji v Št. Vidu. Ljubljana: Banovinska zaloga šolskih knjig in učil, 1939.
- Benedetič, Ana. *Poti do univerze: 1848–1898–1909–1919*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1999.
- Debevec, Josip. »Bodočnost naše srednje šole«. *Čas* 13 (1919): 139–48.
- Dokler, Anton, Matej Hriberšek, Barbara Zlobec Del Vecchio, Živa Borak et al. *Šolski grško-slovenski slovar*. 1. izd. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015.
- Dolar, Anton. »Dr. Jos. Pipenbacher: Latinska slovnica. V Ljubljani 1910. Založil Schwentner. V. 8°. 238 str. Cena v platno vez, knjigi K 3-20. – Latinska vadnica. 1. del. Izdalo »Društvo slov. prof. v Ljubljani« 1910. V. 8°. 94 str. Cena mehko vez. K 1-60, v platno vez. K 2- –.« *Ljubljanski zvon* 30, št. 7 (1910): 442–43.
- Dolar, Simon. »Reforma srednje šole«. *Pedagoški zbornik* 22 (1925): 70–106.
- Dolenc, Ervin. *Kulturni boj: Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*. Ljubljana 1996.
- Globočnik, Damir. »Spomenik kralju Petru I. v Ljubljani«. *Zgodovinski časopis* 68, št. 1–2 (2014): 84–125.
- Glomar, Joža, prev. G. Petronij Arbiter: *Pojedina pri Trimalhijonu*. Ljubljana: Založba Omladine, 1920.
- Hribar, Ivan. *Moji spomini 3: Od 1929 dalje*. Ljubljana: J. Blasnika nasl., 1932.
- Hriberšek, Matej. »Monumentum Wiethalerianum: Wiethalerjev latinsko-slovenski slovar 1894–2005«. *Keria: studia Latina et Graeca* 6, št. 1 (2004): 73–90.
- . *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu 1848–1945*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- . »Od starega do novega Wiethalerja (uredniška beseda)«. V: *Latinsko-slovenski slovar*, ur. Matej Hriberšek, 757–84. (Zbirka Veliki slovarji). Ljubljana: Kres, 2007 (zv. 6).
- . »Wiethalerjev latinsko-slovenski slovar: 1894–2007«. V: *Latinsko-slovenski slovar*, ur. Matej Hriberšek, 735–55. (Zbirka Veliki slovarji). Ljubljana: Kres, 2007 (zv. 6).
- . »Filološko delo dr. Josipa Tominška«. V: *Musis amicus: Posebna številka ob osemdesetletnici Kajetana Gantarja*, ur. Jerneja Kavčič in Marko Marinčič, 253–80. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010 (*Keria*, letn. 12, št. 2–3).
- . »Na poti do grško-slovenskega slovarja Antona Doklerja (1915)«. V: *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*, ur. Mojca Smolej, 291–98. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015. (Del. 1, Obdobja, Simpozij, = Symposium, 34.)

- . »Nastajanje Šolskega grško-slovenskega slovarja«. V: Anton Dokler, Matej Hriberšek, Barbara Zlobec Del Vecchio, Živa Borak et al. *Šolski grško-slovenski slovar*. 1. izd. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015: 5–18.
- Huemer, Johann. *Q. Horatii Flacci carmina selecta*. Für den Schulgebrauch hrsg. von Johann Huemer. Dunaj: Hölder Verlag, 1911 (8. izdaja).
- Ilešič, Fran. »Vesti Društva slovenskih profesorjev«. *Nastavni vjesnik* 17 (1909): 472–80.
- . »Pipenbacher Jos. dr.: Latinska slovnica«. *Slovan* 9 (1911): 62–63.
- . »Izvestje Društva slovenskih profesorjev za poslovno leto 1909/10«. *Nastavni vjesnik* 19 (1911): 566–73.
- . »Tajnikovo poročilo o delovanju Društva slov. profesorjev 1910/1911«. *Nastavni vjesnik* 20 (1912): 481–87.
- . »Tajnikovo poročilo o poslovnem letu 1911./12. na glavni skupščini dne 28. dec. 1912«. *Nastavni vjesnik* 21 (1913): 476–78, 550–55.
- . »Anketa za srednješolsko reformo«. *Nastavni vjesnik* 28 (1919): 44–46.
- . »Jedna stilistička primedba«. *Jugoslovenski filolog* 10, št. 1–3 (1931): 179–82.
- Južnič, Rudolf, in France Korbar. *Latinska slovnica*. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1940.
- Južnič, Rudolf, France Korbar in Ernest Tomec. *Latinska vadnica za drugi razred klasičnih in šesti razred realnih gimnazij*. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1937.
- Kermavner, Valentin. *Latinska slovnica*. Spisal V. Kermavner, c. k. gimn. profesor. Ljubljana: Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg 1885, 1893 (2. izd.).
- Košan, Janko. *Latinska čitanka za tretji gimnazijski razred*. Iz Kornelija Nepota in Kvinta Kurcija Rufa izbral in za šolski pouk priredil prof. J. Košan. Ljubljana: Ig. Kleinmayr & Fed. Bamberg, 1908 (druga izdaja Maribor: Tiskarna sv. Cirila, 1923).
- . *Latinsko-slovenski slovar k Latinski čitanki za tretji gimnazijski razred*. Sestavil prof. J. Košan. Ljubljana: Ig. Pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg, 1908.
- N., N. »Huemer, Johann«. *Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950* 3 (1961): 5.
- Normallehrplan des Gymnasiums*. Verordnung des Ministers für Kultus und Unterricht vom 20. März 1909, Z. 11662, betreffend einen neuen Lehrplan für Gymnasien in Österreich. Dunaj: Kaiserlich-königlichen Schulbücher-Verlag, 1909.

- Orel, Tine. »Tominšek, Josip (1872–1954)«. V: *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. Dostopno na spletu.
- Pidoll, Michael Freiherr von. *Der neue Normallehrplan des Gymnasiums*. Dunaj: Manz, 1909.
- Pipenbacher, Josip – gl. Pipenbacherjevo bibliografijo
- Polec, Janko. »Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti in borba za slovensko univerzo«. V: *Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929*, 3–230. Ljubljana: Rektorat Univerze kralja Aleksandra prvega, 1929.
- Scheindler, August, in Robert Steiner. *Lateinische Schulgrammatik*. Ur. Robert Steiner. Dunaj: Tempsky, 1903 (5. izdaja).
- Sovrè, Anton, in Ernest Tomec. *Latinska vadnica in slovnica za prvi razred klasičnih in peti razred realnih gimnazij*. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1935.
- Stele, France. »Spomenik kralja Aleksandra I. Zedinitelja v Ljubljani«. *Kronika slovenskih mest* 7, št. 3 (1940): 129–41.
- Šuman, Josip. »Obsežek, delitev in vodilne misli Demostenovega govora olinskega drugega s odlomkom poskušenega prevoda«. V: *Programm des k. k. Gymnasiums in Marburg*. Maribor: (Eduard Janschitz), 1863: 3–14.
- Tominšek, Josip (dr. I. T.). »Šolske knjige«. *Slovenski narod* 40, št. 123 (sreda, 29. maja 1907): 4.
- . *Latinska slovnica*. Spisal dr. Jos. Tominšek. Ljubljana: I. Kleinmayr & Fed. Bamberg, 1906.
- Vencajz, Janko. *Spomenica o petindvajsetletnici akad. društva »Slovenija« na Dunaji*. Sestavil jur. Janko Vencajz. Ljubljana: Akad. društvo »Slovenija« na Dunaji, 1894.
- Wester, Josip. »Naša srednja šola – na prevalu. I., II., III.« *Slovenski narod* 55 (1922), št. 29 (5. februarja): 4; št. 30 (7. februarja): 2; št. 31 (8. februarja): 2.
- . *Kriza naše srednje šole*. Zapiski I. Ljubljana: Društvo prijateljev humanistične gimnazije, 1927.
- Wiesthaler, Fran, Josip Tominšek. *Fr. Wiesthalerjeve Latinske vadbe I. del za prvi gimnazijski razred*. 4., predelana izdaja. Za svojo slovnico in po novem učnem načrtu priredil dr. Jos. Tominšek. Ljubljana: I. P. Kleinmayr & F. Bamberg, 1910.
- Wotke, Karl izd. *Demosthenes: ausgewählte Reden*. Mit einer Karte und 3 Abbildungen. Für den Schulgebrauch. Dunaj: F. Tempsky; Leipzig, G. Freytag, 1902.

IZVLEČEK

Josip Pipenbacher se je po maturi leta 1891 vpisal na študij klasične filologije na Dunaju; tu je leta 1895 doktoriral (v disertaciji se je ukvarjal s Ksenofontovim spisom *Ustava Lakedajmoncev*) in opravil profesorski izpit. Najprej je kot suplent poučeval na Državni c. kr. nižji gimnaziji v Ljubljani (zdaj gimnazija Poljane), nato kot profesor na Višji c. k. gimnaziji v Novem mestu in končno znova na Drugi c. kr. državni gimnaziji v Ljubljani; to je med letoma 1921 in 1928 vodil kot direktor. Po ustanovitvi Univerze v Ljubljani je med letoma 1920 in 1939 kot honorarni predavatelj vodil latinske proseminarje in tečaje latinščine. Napisal je vrsto učnih pripomočkov, najbolj znani so latinska slovnica in štiri latinske vadnice, vse v več izdajah, sodeloval pa je tudi pri nastajanju Wiesthalerjevega *Latinsko-slovenskega slovarja*, za katerega je obdelal črko R. Bil je strog ocenjevalec (posebej odmevna je bila njegova ocena *Latinske slovnice* Josipa Tominška), napisal pa je tudi nekaj prispevkov s področja metodike pouka latinskega jezika. Kot šolnik se je vključeval v delo različnih društev in organizacij, vseskozi je finančno podpiral različna študentska, prosvetna in druga društva, nekaj časa pa je deloval tudi v lokalni politiki kot član ljubljanskega mestnega sveta. Zadnja leta svojega življenja je preživel na svojem posestvu v Sveti Marjeti na Dravskem polju. Umrli je 11. aprila 1949 v Mariboru.

KLJUČNE BESEDE: Josip Pipenbacher, zgodovina klasičnega šolstva, klasični jeziki, učbeniki, zgodovina visokega šolstva

JOSIP PIPENBACHER AS A PHILOLOGIST AND AS A TEACHER

ABSTRACT

After graduating from high school in 1891, Josip Pipenbacher studied classical philology in Vienna; he received his doctorate in 1895 (with a dissertation on Xenophon's *Constitution of the Lacedaemonians*) and passed his teaching exam. He first taught as a substitute teacher at the State k. & k. Lower Gymnasium in Ljubljana (now Poljane Grammar School), then as a professor at the Higher k. & k. Gymnasium in Novo mesto, and finally again at the Second k. & k. State Gymnasium in Ljubljana, where he served as headmaster from 1921 to 1928. After the founding of the University of Ljubljana, he taught Latin courses as an honorary lecturer between 1920 and 1939. He wrote teaching aids, including a Latin Grammar and four Latin handbooks, all of which were published in several editions, and worked on Wiesthaler's *Latin-Slovenian Dictionary*, for which he worked on the letter R. He was a rigorous evaluator (his evaluation of Josip Tominšek's *Latin Grammar* was particularly notable), and he wrote articles on the methodology of Latin language teaching. As a schoolmaster, he was involved in the work of various associations, always financially supporting various student, educational, and other societies; for a while, he was also active in local politics as a member of the Ljubljana City Council. He spent the last years of his life on his estate in Sveta Marjeta in the Drava region. He died on 11 April 1949 in Maribor.

KEYWORDS: Josip Pipenbacher, history of classical scholarship, classical languages, textbooks, history of university

Nekdanja zbirka v dvorcu Jelšingrad
(živalski amulet, kamen, RŠ 100689)

Nekdanja zbirka v dvorcu Jelšingrad
(živalski amulet, kamen, RŠ 100696)

Predmeti antičnih kultur Bližnjega vzhoda v starinoslovnih zbirkah dvorca Jelšingrad

Lucija Čakš Orač* in Jan Ciglencečki**

ORIENTALNI MUZEJ V DVORCU JELŠINGRAD

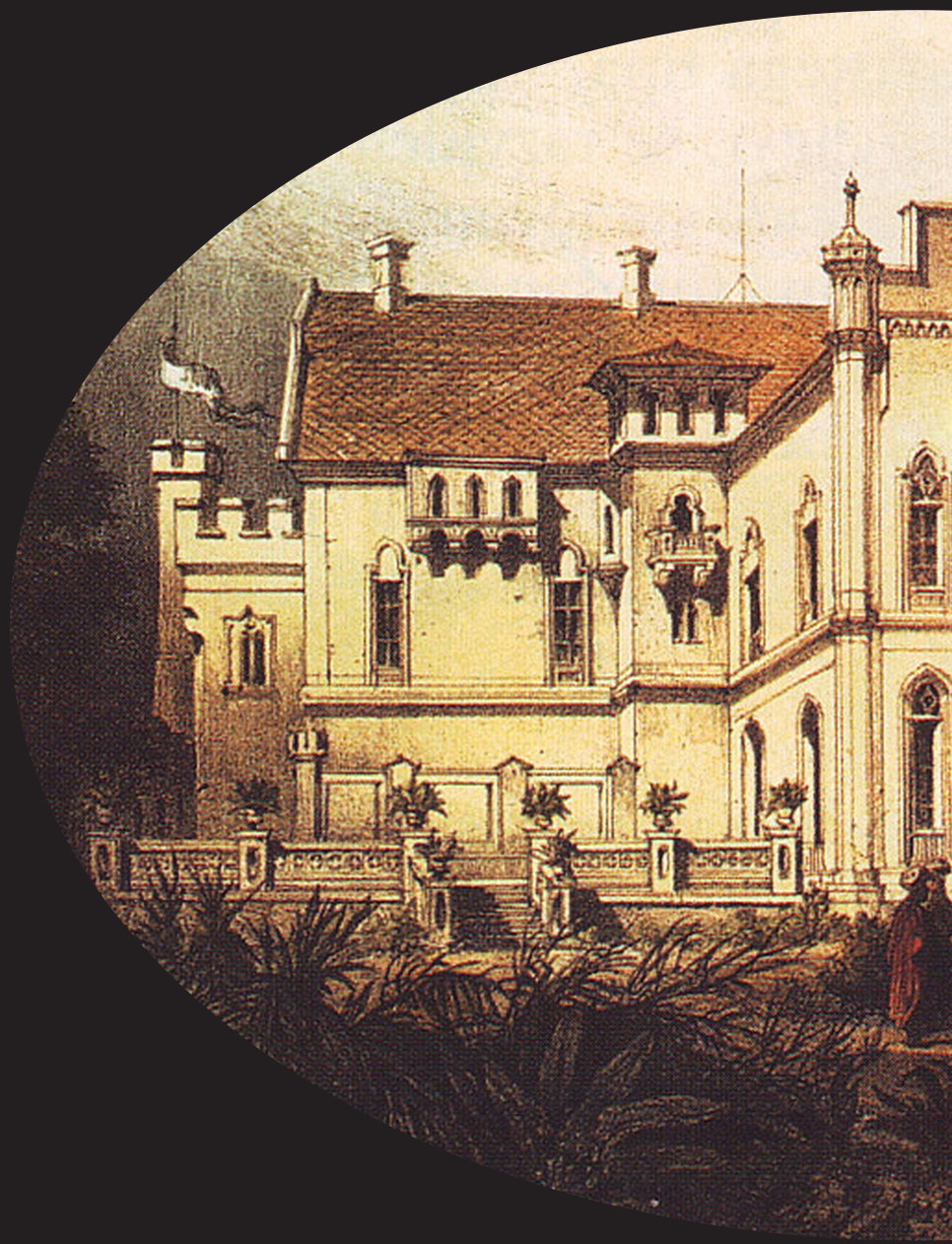
Romantični opisi dvorca Jelšingrad (Erlachstein)¹ na obrobju Šmarja pri Jelšah, ki jih v knjigi *Nekoč in danes (Einst und Jetzt)* iz leta 1864 podaja Carl Reichert, opevajo eksotično prenovo dvorca,² za katero je bil okoli leta 1860 zaslužen tedanji lastnik baron Rudolf Oskar Gödel-Lannoy (1814–1883) (SLIKI 1 in 2).

Tri in pol milje severovzhodno od Celja, v manj znani, a res prijetni dolini, ki je dobila ime po prikupni župniji Šmarje, stoji na položni vzpetini dvorec Jelše, ki ga je lastnik baron Gödel-Lannoy, cesarsko-kraljevi generalni konzul in ljubitelj umetnosti, pred kratkim s pomočjo stavbenika G. Stichla prezidal v povsem orientalskem slogu in povzdignil v enega najsijajnejših dvorcev na Štajerskem. Iz gostega bujnega drevja večinoma eksotičnih vrst popotnika že od daleč vabijo

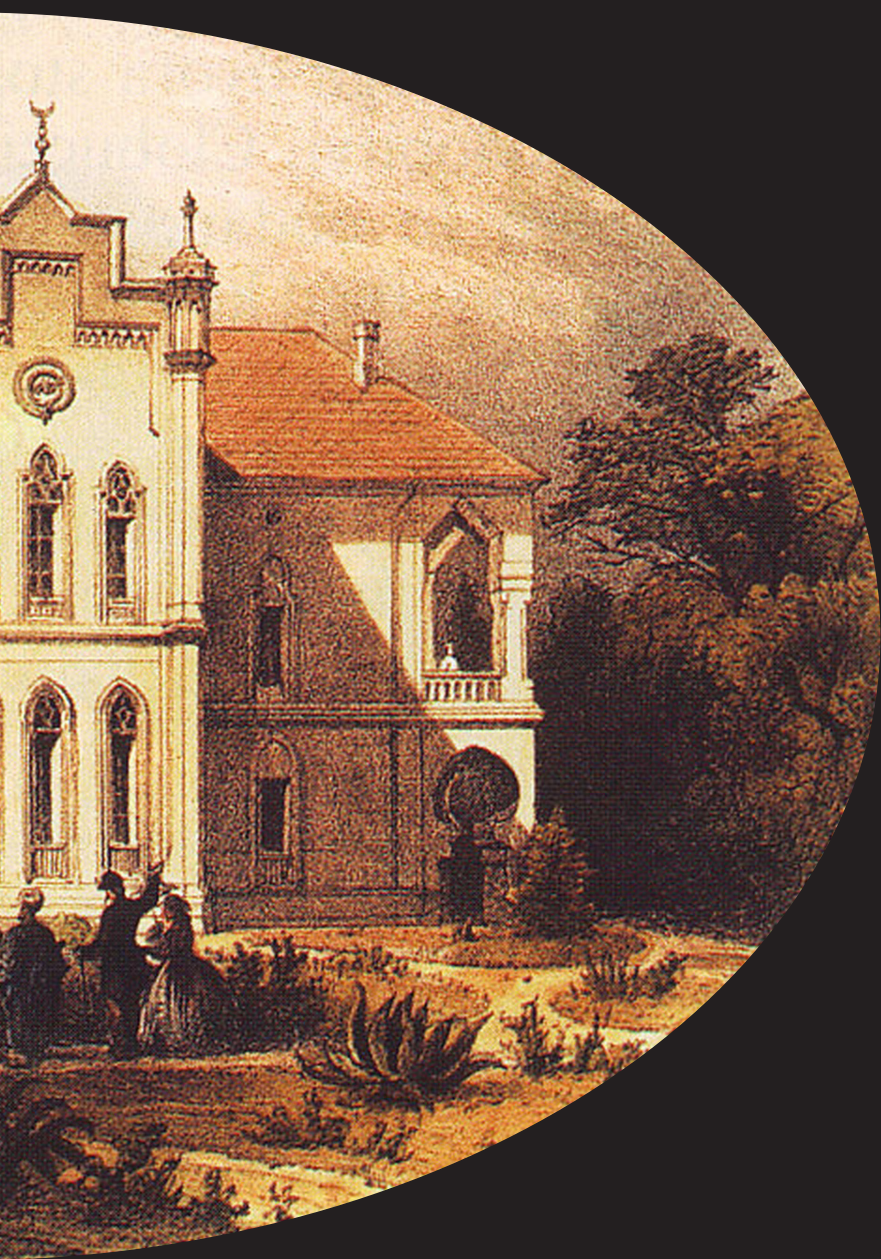
* Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Celje; lucija.caks@gmail.com.

** Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani; jan.ciglencecki@ff.uni-lj.si.

- 1 Članek je predelana različica prispevka s konference EuroNotos, ki je v organizaciji Inštituta za antiko na Univerzi Karla Franca v Gradcu potekala med 5. in 6. majem 2022. Ob tej priložnosti so nama organizatorji konference omogočili fotografiranje predmetov iz nekdanje jelšingradske zbirke, ki jih danes hranijo v depozu arheološke zbirke Univerzalnega muzeja Joanneum v Gradcu. Za pomoč pri dostopu do tega gradiva se zahvaljujemo Markusu Hafnerju, Danielu Modlu in Sarah Kiszter. Arhivske vire za potrebe članka je prevedel Aleksander Žižek.
- 2 O stavbnem razvoju dvorca gl. Stopar, *Dvorec Jelše pri Šmarju*, in Čakš Orač, Plevnik in Mihelčič Koželj, *Jelšingrad*, 10–13.

Slika 1: C. Reichert, Dvorec
Jelše, kolorirana litografija,
1863-1864

k bližnjemu ogledu graciozni minareti in nad njimi muslimanski prapor s polmesečem v nadvse nenavadni maniri. Ko popotnik pristopi bliže, ga v zatrepu na vzhodnem, za dve okenski osi iz osrednjega grajskega trakta izstopajočem izzidku, v razgibani, pet čevljev visoki arabeski pozdravi arabski napis: *Bismillah* (V imenu Boga). Trakta se oprijema oglat stolp z lepo izdelanim kamnitim pomolom po vzoru iz Kaira, na južnem delu zgradbe pa nazobčan zastavni stolpič. Del pritličja obdaja lepa, z jedilnico povezana veranda. Bolj kot skrajno izvirna zunanost dvorca nas preseneča njegova notranjost. V prvem nadstropju nas sprejme prekrasna dvorana v mavrskem slogu z alabastrskimi stebriščnimi loki in ljubkimi štukaturami po vzoru Alhambre. Stene dvorane so okrašene z najfinejšim starokitajskim porcelanom. Ob dvorani moramo omeniti še občudovanja vredno veliko orožarno v novoturškem slogu s prav tako številno in izbrano zbirko orožja in mnogih drugih orientalskih umetniških predmetov iz starih časov.³

Kot nakazuje zaključek Reichertovega opisa, so sestavni del celostne orientalistične preobrazbe vzhodnega dela nekdanjega baročnega dvorca predstavljale tudi bogate starinoslovne zbirke, ki jih je lastnik med svojo dolgoletno diplomatsko kariero zbiral v Egiptu, deželah Blžnjega vzhoda in Balkana.⁴ Razstavljeni predmeti, ki so vključevali preiščljen izbor arheoloških najdb iz stare Mezopotamije, Egipta, Grčije, Rima in različnih obdobji islamske zgodovine, so bili pomemben del stalne notranje ureditve prostorov.

3 Prevod in komentarje knjige *Einst und Jetzt* navaja Reichert, *Spodnještajerske vedute Carla Reicherta*, xxvi.

4 Rudolf Oskar Gödel-Lannoy je po zaključku študija prava na Dunaju leta 1840 dobil službo kanclerja na avstrijskem generalnem konzulatu v Aleksandriji, kjer je bil njegov neposredni nadrejeni Anton Lavrin (1789–1869), konzul slovenskega rodu in velik zbiratelj starin. Diplomatska pot je Lannoyja leta 1846 vodila v avstrijski generalni konzulat v Carigradu, naslednje leto v Trabzon, med letoma 1849 in 1855 je v Bejrutu služboval kot generalni konzul za Sirijo in Palestino, od leta 1855 kot generalni konzul za kneževino Moldavijo, od 1863 pa kot generalni konzul za Srbijo. Med letoma 1866 in 1870 je bil predsednik Centralnega pomorskega urada (*Zentralseebehörde*) v Trstu. V dvorcu Jelšingrad v Šmarju pri Jelšah, ki ga je s svojo ženo Terezijo (rojeno Therese v. Carneri) kupil leta 1845 in preuredil po arhitekturnih vzorih iz Orienta, je preživel pokoj vse do svoje smrti leta 1883. O Lannoyjevi življenjski poti gl. Deusch, *Die effektiven Konsuln Österreich(-Ungarns) von 1825–1918*, 287–88, in Hamernik, »Rudolf von Gödel-Lannoy«.

Slika 2: Rudolf Oskar
Gödel-Lannoy z ženo Terezijo

V prispevku z naslovom »Orientalni muzej v Jelšingradu« (»Das orientalische Museum in Erlachstein«), ki je v časniku *Tagespost* izšel 23. maja 1863, je profesor J. Huber poročal o svojem obisku dvorca. Celotno muzejsko zbirko je opisal takole:

Bogata zbirka je specifično orientalska, kar samo prispeva k njeni vrednosti v znanstvenem in umetnostno-zgodovinskem smislu. Zasebnik dandanes ne more več ustvarjati splošnih zbirk. Ne sme se ustvarjati nečesa, kar bi preveč očitno nosilo pečat nedokončanega, pomanjkljivega, zato se je potrebno pametno omejiti. To so dosegli tukaj, ker se lastnik Jelšingrada, baron Gödel-Lanoy, c. kr. generalni konzul v donavskih kneževinah, ni zadovoljil z golim naključjem ali tujim okusom kakor številni drugi zbiralci, temveč je na večletnih in poglobljenih potovanjih po jugovzhodni Evropi in Orientu s popolnim poznavanjem dežele, ljudi in jezika na kraju samem načrtno zbiral, kar se mu je zdelo zanimivo, pomembno in še posebej dragoceno.⁵

Iz Huberjevega opisa bi lahko sklepali, da je Lannoy svoj »orientalski muzej« oblikoval načrtno, s pogledom, usmerjenim tudi v znanstveno oziroma umetnostno-zgodovinsko vrednost zbranih predmetov. Kljub tematski osredotočenosti na civilizacije Orienta v muzeju niso manjkali niti dragoceni kosi iz obdobja klasične grško-rimske antike.⁶ Huber v svojem poročilu nadaljuje,

da razstavljenih predmetov sicer ne moremo postaviti na nek skupni imenovalac, nam pa nudijo poglobljen in poučen vpogled v kulturnozgodovinske razmere in doživljanje ter predstavi svet ljudstev

- 5 Huber, »Das orientalische Museum in Erlachstein«, 1–2. Za daljši odlomek Huberjevega poročila gl. Čakš Orač et al., *Jelšingrad*, 32–34.
- 6 Ernst Hilarius Fröhlich, *Bad Rohitsch und die Rohitscher Sauerbrunnen*, 88, med grško-rimskimi predmeti omenja celo originalni Fidijev kip z atenskega Partenona. Pokrajinski muzej Maribor hrani marmorno glavo kipa, gre za rimski patricijski portret (višina 32 cm, širina 12,5 cm, debelina 14 cm), ki ga je Muzejskemu društvu v Mariboru (Museumsverein Marburg) 3. oktobra 1904 podaril Emil Gödel-Lannoy, sin Rudolfa Gödel-Lannoyja. Narodni muzej v Pragi hrani marmorni kip boga Nila ter nagrobno stelo iz Palmire, ki ju je muzej kupil leta 1948 (akcesijska številka 19/48) in sta nekoč pripadala Rudolfu Gödel-Lannoyju. Iz seznama predmetov, ki jih je na dvorcu Jelšinrad leta 1943 zasegla nemška vojska, se pod razdelkom »klasična arheologija« omenjajo: dve amfori, dve marmorni skulpturi, uteži za statve iz gline, glineni lonci, marmorni reliefni portret in okrasne marmorne skulpture. Pokrajinski arhiv Maribor, fond Pokrajinski muzej Maribor, signatura SI PAM/0853, Aš 2, ovoj 59.

Orienta. Posebno poučne za obiskovalca zbirke so vsebinsko bogate opombe lastnika o pomenu kakšnega za nas neobičajnega predmeta iz vsakdanjega življenja Vzhodnjakov ter njegova uporaba, kakor tudi zanimivi namigi o načinu njegove pridobitve in doživetij pri tem, s čimer nam zbirko tudi človeško približa. Pri tem opazimo bistveno razliko v užitku ob ogledovanju glede na to, ali lastnik svojo zbirko predstavlja samo z razumom ali pa iz njega spregovori tudi naklonjenost.⁷

Kot lahko sklepamo iz navedenega odlomka, je bil »program« jëlšingrajskega muzeja zasnovan tako, da bi obiskovalcu karseda celostno predstavil kulturo, zgodovino in umetnost starega Orienta. Na žalost se »vsebinsko bogate opombe lastnika«, ki so poleg pomena posameznih eksponatov razkrivale tudi kontekst njihove »pridobitve in doživetij pri tem«, niso ohranile, zato bo natančen izvor razstavljenih predmetov bržkone ostal uganka. *Vodič po Rogaški Slatini (Vademecum von Rohitsch-Sauerbrunn)* iz leta 1868 v opisu turističnih znamenitosti iz okolice Rogaške Slatine omenja, da bo obiskovalca, ki si jëlšingrajski muzej lahko ogleda po predhodni najavi, skozi zbirke vodil lastnik sam.

Med sočasnimi viri se jëlšingrajski orientalski muzej omenja tudi v knjigi *Zdravilišče Rogaška in rogaški termalni vrelci (Bad Rohitsch und die Rohitscher Sauerbrunnen)* iz leta 1865, v kateri avtor Ernst Hilarius Fröhlich hvali Lannoyjevo zbirateljsko vnemo in okus. Obenem razkriva tudi lokacijo muzejskih zbirk, ki so bile izvorno razstavljene v vseh treh orientalistično predelanih salonih: »Gospod baron G(ödel) L(annoy) je z dozidavo pridobil še tri salone, namenjene nadvse zanimivi zbirki, ki jo je s posebno zbirateljsko vnemo in okusom zbral na svoji razgibani življenjski poti na Orientu. Eden teh salonov predstavlja turški, drugi perzijski in tretji arabski stil.«⁸ Opremo orientalističnih interierov, ki jih v navedenem odlomku omenja Fröhlich, poznamo s fotografij iz obdobja med obema vojnoma, ki sta jih naredila umetnostni zgodovinar France Stele in lokalni šmarski fotograf Slavko Ciglencečki (SLIKI 3 in 4). Lokacija Lannoyjevih starinoslovnih zbirk je smiselno dopolnjevala orientalistično podobo dvorca, ki je na obiskovalca učinkoval kot celostna umetnina (»Gesamtkunstwerk«), v kateri se v harmonično celoto zlivajo eksotični vrtovi, arhitektura z interieri ter, nenazadnje, bogata zbirka arheoloških in etnoloških predmetov iz Egipta in Bližnjega vzhoda. Od obiska dvorca si je tako obiskovalec lahko obetal popolno estetsko doživetje Orienta.

7 Huber, »Das orientalische Museum in Erlachstein«, 2.

8 Fröhlich, *Bad Rohitsch und die Rohitscher Sauerbrunnen*, 88.

Po Lannoyjevi smrti leta 1883 sta dvorec in z njo starinoslovne zbirke podedovala njegova žena Terezija in sin Emil Gödel-Lannoy, ki je v naslednjih desetletjih posamezne dele očetove zbirke podaril različnim muzejem.⁹ Kljub temu so pomembni sklopi prvotne Lannoyjeve zbirke v Jelšingradu ostali tudi po prodaji dvorca leta 1887, ko ga je kupil Viljem (Wilhelm) Artens ter ga leta 1934 prodal družini Cais, ki je v njem živela vse do druge svetovne vojne. Leta 1928 je dvorec obiskal France Stele, ki v svojih terenskih zapiskih v zvezi s starinoslovnimi zbirkami omenja »mumije, egiptovske starine, lesene, figuralne rezbarije divjakov, mumije malih živali«. ¹⁰ O obstoju delov zbirke v medvojnem času, ki v tem obdobju ni bila več odprta za obiskovalce, nenazadnje pričajo tudi fotografije orožne dvorane iz let 1928 in 1936. ¹¹ Na njih se – poleg zbirk orožja, tekstila in kož eksotičnih živali – vidijo tudi tri večnadstropna stojala, na vrhu okrašena z islamskim polmeseccem, na katerih je antično posodje in drobna plastika iz Egipta (t. i. ušebtiji) (SLIKI 5 in 6). Družina Cais je Jelšingrad zapustila v času druge svetovne vojne, ko so s seboj najverjetneje odnesli tudi nekatere vrednejše predmete iz nekdanje Lannoyjeve zbirke. ¹² Zadnji ostanki zbirke so bili iz Jelšingrada dokončno odstranjeni leta 1943, ko je stavbo zasegla nemška vojska in v njej namestila t. i. »Arbeitsdienst« (obvezno mladinsko delo pred vpoklicem v vojsko). Večji del inventarja

9 Tri skulpture iz obdobja grško-rimske antike so bile podarjene Muzejskemu društvu Maribor, katerega naslednik je Pokrajinski muzej Maribor, mezopotamski predmeti pa Štajerskemu deželnemu muzeju Joanneum, današnjemu Univerzalnemu muzeju Joanneum v Gradcu. *Marburger Zeitung*, št. 74, 20. junij 1905, 4, in *XCIV. Jahresbericht des Steiermärkischen Landesmuseum Joanneum über das Jahr 1905*, 38.

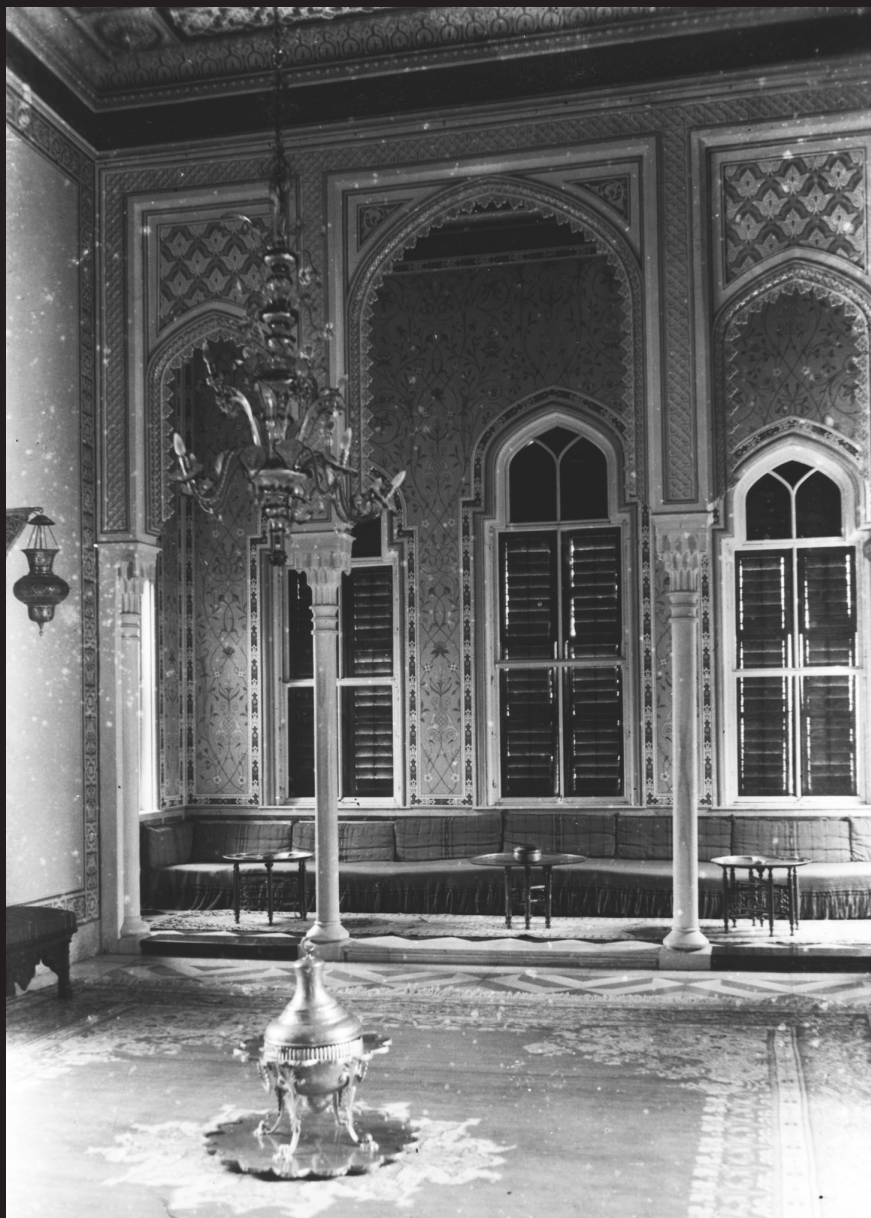
10 Stele, *Terenski zapiski*.

11 Orožna dvorana v »turškem slogu«, ki je predstavljala enega izmed treh novo nastalih orientalskih prostorov, je bila uničena v povojnih predelavah. Čakš Orač, Plevnik in Mihelčič Koželj, *Jelšingrad, z ljubeznijo sem te ustvaril*, 30–31.

12 Vera Cais, hči nekdanjega solastnika dvorca Jelšingrad Viktorja Caisa, je leta 1993 vložila zahtevo za vrnitev premoženja družine Cais, ki je bilo podržavljeno leta 1952 na podlagi Zakona o agrarni reformi in kolonizaciji. Zahteva se je nanašala na vrnitev nepremičnin skupaj z vsemi zgradbami (med njimi tudi dvorcem Jelšingrad) in napravami, z vsem živim in mrtvim kmetijskim in gozdnim inventarjem ter vsemi obstoječimi pridelki in zalogami. V denacionalizacijskem postopku, ki ga je vodila Upravna enota Šmarje pri Jelšah pod št. 301-9/93, je bilo ugotovljeno, da upravičenca Viktor in Čestimir Cais na dan 28. avgusta 1945 nista pridobila državljanstva takratne LR Slovenije, zato se je postopek leta 2007 končal z zavržbo zahteve. Predmeti nekdanje orientalne zbirke v zahtevku niso posebej omenjeni. Zgodovinski arhiv Celje, signatura SI ZAC/1044, št. zadeve 301-9/93.

Slika 3: Mavrska dvorana, pogled proti zahodni steni, foto Slavko Ciglenečki, okoli 1936

Slika 4: Mavrska dvorana, pogled proti vzhodni steni, foto Slavko Ciglenečki, okoli 1936

je bil takrat skupaj z arheološkimi predmeti prenesen v Mestni muzej Maribor, današnji Pokrajinski muzej Maribor.¹³

Do zdaj je bil med predmeti iz Lannoyevih starinoslovih zbirk strokovne pozornosti deležen zgolj fragment sarkofaga nubijskega podkralja Merimoseja iz časa 18. dinastije, najden v grobnici TT383 (Qurnet Murai) na območju tebanske nekropole v Zgornjem Egiptu. O sarkofagu iz črnega granita, v velikosti 30 cm × 37 cm × 6 cm, ki ga od leta 1948 hrani Narodni muzej v Pragi, je v reviji *Annales du Service de Antiquités d'Égypt* v članku z naslovom »Un nouveau fragment du sarcophage de Merimôsé« leta 1950 pisal češki egiptolog Zbyněk Žába. V uvodu članka avtor pojasnjuje, da je praški muzej omenjeni kos sarkofaga pridobil od Jaromira Šlechte, izvirala pa naj bi iz nekdanje Lannoyeve zbirke, kar je tudi prva omemba te zbirke v mednarodni strokovni literaturi.¹⁴ Ker z izjemo omenjenega fragmenta Merimosejevega sarkofaga drugi predmeti iz nekdanjih zbirk na dvorcu Jelšingrad še niso bili predmet raziskav,¹⁵ bomo v tem prispevku predstavili bogato zbirko drobnih arheoloških predmetov, ki so v Lannoyevem »orientalnem muzeju« ponazarjali vznik antičnih civilizacij Bliznjega vzhoda.

ZBIRKA ARHEOLOŠKIH PREDMETOV Z BLIŽNJEGA VZHODA

O jelšingrajski zbirki predmetov z Bliznjega vzhoda je prvič javno poročal Huber v prispevku iz leta 1863, v katerem jo primerja z Lannoyjevo kolekcijo egipčanskih starin ter v zvezi s tem pravi: »Medtem ko nam številni, zelo dobro ohranjeni hieroglifi pričajo o somraku zgodovine v dolini Nila, nas precej nič slabše ohranjenih babilonskih klinopisov spominja na začetke kultur v Prednji Aziji.«¹⁶ Na osnovi primerjave s predmeti, ki so glede na digitalno bazo graškega Univerzalnega muzeja

13 O tem priča popis 454 zaseženih predmetov, kjer se poleg egipčanskih, mezopotamskih in drugih kosov orientalne zbirke omenjajo tudi pohištvo, les-tenci, kipi, orožje, slike, knjige in drobni inventar. Popis hranijo v Pokrajinskem arhivu Maribor, fond Pokrajinski muzej Maribor, signatura SI PAM/o853, AŠ 2, ovoj 59.

14 Žába, »Un nouveau fragment du sarcophage de Merimôsé«, 509.

15 Lannoyjevo vlogo zbiratelja egipčanskih starin je prvi raziskoval Gottfried Hamernik, »Rudolf Gödel-Lannoy – auf den Spuren einen vergessenen Sammlers«, pri čemer med predmeti iz jelšingrajske egiptološke zbirke obravnava izključno omenjeni fragment sarkofaga iz praškega muzeja. Podobno tudi Kajfež, »Med službeno dolžnostjo in zbirateljsko strastjo«, 41–46.

16 Huber, »Das orientalische Museum in Erlachstein«, 2.

Slika 5: Orožna dvorana s starinoslovno zbirko predmetov, foto Slavko Ciglencečki, okoli 1936

Joanneum povezani z Lannoyjevo zapuščino, se na zbirko nanaša tudi opis »orientalskih talismanov«, ki jih Huber postavlja ob bok najlepšim primerkom iz velikih svetovnih muzejev:

Zbirka orientalskih talismanov je že sama po sebi nekaj redkega. Ta v Jelšingradu, ki jo sestavljajo predmeti iz karneola, kalcedona, oniksa itd., je dovolj bogata, da obiskovalcu približa kulturnozgodovinski pomen talismanov za Vzhodnjake ter vsebuje takšne mojstrovine, kakršni so najboljši primerki v zbirkah na Dunaju, v pariškem Louvru ter v muzeju South Kensington v Londonu.¹⁷

V knjigi *Rogaška Slatina in rogaški termalni vrelci* (1865) zbirko predmetov z Bližnjega vzhoda omeni tudi Ernst Hilarius Fröhlich, ki poroča, da je vsebovala »več kot tristo klesanih kamnov (talismanov) redke lepote« in »vrsto bronastih in marmornih idolov iz Egipta, Sirije, Babilonije in Grčije, ki predstavljajo mitologijo teh dežel«.¹⁸

Najverjetneje je po prodaji dvorca leta 1887 del očetove zbirke arheoloških predmetov z Bližnjega vzhoda s seboj vzel Lannoyjev sin Emil Gödel-Lannoy, ki jo je nato leta 1905 podaril graškemu muzeju Joanneum.¹⁹ Ko je двореc Jelšingrad leta 1928 obiskal France Stele, v zvezi z jelšingrasko starinoslovno zbirko ne omenja predmetov mezopotamske umetnosti. Tudi na ohranjenih fotografijah, na katerih se sicer razločno vidijo egipčanski kipci, ni mogoče prepoznati predmetov mezopotamskega izvora. Kljub temu je tudi po menjavi lastnikov na Jelšingradu morale ostati vsaj sedem predmetov z območja Mezopotamije, saj je v popisu predmetov, ki jih je tedanjim lastnikom, družini Cais, leta 1943 zasegla nemška vojska, zabeleženih »pet talismanov« ter dva primerka »opečnega kamna s klinopisom«.²⁰ Že pred nemško zaplembo dvorca je družina Cais pobegnila v tujino in s seboj vzela tudi dele nekdanje jelšingraskе zbirke, ki so nato prek Jaromira Šlechta leta 1948 prišli v praški Narodni muzej. Poleg že omenjenega fragmenta Merimosejevega sarkofaga se med štirimi

17 Ibid., 2.

18 Fröhlich, *Bad Rohitsch und die Rohitscher Sauerbrunnen*, 88.

19 XCIV. Jahresbericht des Steiermärkischen Landesmuseum Joanneum über das Jahr 1905, 38.

20 V inventarnih knjigah (in njihovih predhodnicah) Pokrajinskega muzeja Mari-bor danes ni mogoče najti predmetov z definirano provenienco Jelšingrad, Jelše, Jelsche ali Viktor Cais.

Slika 6: Stojalo z razstavljenimi predmeti v orožni
dvorani Jelšingrada (izsek), foto France Stele, 1928

predmeti v akcesijski knjigi tako omenja tudi kos opečnega kamna s klinopisom.²¹

Za rekonstrukcijo Lannoyjeve zbirke predmetov z Bližnjega vzhoda je pomembno *Letno poročilo štajerskega deželnega muzeja Joanneum* iz leta 1906, na osnovi katerega je razvidno, da je graški muzej leta 1905 od Emila Gödel-Lannoyja prejel donacijo 68 predmetov iz starega Orienta. Med njimi so še posebej izpostavljeni predmeti z območja Mezopotamije: »šest babilonskih cilindrov z risbami in pisavo – med njimi eden iz slonovine – kot tudi glineni cilindri z napisom«. ²² V Joanneumu je bilo na osnovi digitalne baze mogoče identificirati 33 predmetov Emilove donacije, med katerimi so: a) trije cilindrični pečati, b) dvajset pečatnih kamnov, c) devet živalskih amuletov ter d) glineni stožec kralja Gudea iz Lagaša s klinopisom.

Cilindrični pečati. Prvo skupino predmetov iz Lannoyjeve mezo-potamske zbirke tvorijo trije cilindrični pečati, ki so se v kulturah stare Mezopotamije uporabljali kot administrativno orodje namesto podpisa. Vanje so običajno vgravirani bodisi figurativni živalski in človeški prizori bodisi klinopisna pisava ali oboje. Ker podatkov o tem, od kod in na kakšen način so ti predmeti prišli v Lannoyjevo zbirko, ni na voljo, lahko o njihovi okvirni dataciji sklepamo zgolj na osnovi analogij.

Vsi trije cilindrični pečati so bili leta 1976 objavljeni v članku Erike Bleibtreu z naslovom »Mesopotamische Rollsiegel und sāsānidische Stempelsiegel im Joanneum, Graz«, ki je izšel v reviji *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 68. Cilindrični pečat iz mlečnega opala (registrska številka 100525) v velikosti 2,2 cm × 1,4 cm × 1,4 cm ima deloma poškodovan relief z upodobitvijo klečečega molilca in bradatega boga na prestolu ter s šestvrstičnim napisom v klinopisu. Po analogiji z drugimi sorodnimi predmeti ga je mogoče umestiti v prvo kasitsko skupino in potemtakem sodi v obdobje, ko so po vdoru Hetitov in padcu starega babilonskega kraljestva med letoma 1595 in 1155 pr. Kr. v Babiloniji vladali Kasiti.²³ Na cilindričnem pečatu iz rjavo-belega ahata (registrska številka 100520) v velikosti 3,7 cm × 1,5 cm × 1,5 cm je upodobljen lovski prizor z bradatim moškim v medijskem konjeniškem

21 Podatke iz akcesijske knjige št. 19/48 Narodnega muzeja v Pragi, ki govorijo o nakupu štirih predmetov nekdanje Lannoyjeve zbirke, je prijazno posredoval Pavel Onderka.

22 xciv. Jahresbericht des Steiermärkischen Landesmuseum Joanneum über das Jahr 1905, 38.

23 Bleibtreu, »Mesopotamische Rollsiegel und sāsānidische Stempelsiegel im Joanneum, Graz«, 119–20.

oblačilu, ki s sulico prebada merjasca. Nad merjascem je krilati sončni disk, ki tipološko ustreza polno razvitemu ahajmenidskemu slogu, zaradi česar je predmet mogoče datirati v obdobje prvega perzijskega kraljestva (5. stol. pr. Kr.).²⁴ Na cilindričnem pečatu iz hematita (registrska številka 100611) v velikosti 2,2 cm × 1,3 cm × 1,3 cm so upodobljene tri skupine figur: vremenski bog z dvovilično strelo, ki stoji na levjem zmaju, sončni bog z žago na bizonu ter na prestolu sedeči bog v dolgi halji, ki stoji na hrbtu neznane živali. Takšne upodobitve so značilne za anatolsko skupino kapadokijske gliptike (SLIKA 7).²⁵

V muzeju Joanneum danes skupno hranijo 20 cilindričnih pečatov, od katerih jih je 15 v muzejsko zbirko prišlo že v letih 1815 in 1816, ko jih je ustanovitelju muzeja, nadvojvodi Johannu, podaril britanski raziskovalec James Claudius Rich (1787–1821),²⁶ medtem ko je preostalih pet primerkov v muzej prišlo pozneje. Kot rečeno, letno poročilo iz leta 1906 omenja, da je Emil Gödel-Lannoy muzeju doniral šest cilindričnih pečatov, vendar so v povezavi z njim v inventarni knjigi izrecno navedeni le zgoraj opisani trije (registrske številke 100525, 100520, 100611). Domnevati je mogoče, da sta tudi preostala dva cilindrična pečata v muzejski lasti povezana z nekdanjo Lannoyjevo zbirko,²⁷ četudi v dokumentaciji ta podatek ni zabeležen. Letno poročilo med šestimi cilindričnimi pečati iz Emilove donacije posebej omenja tudi primerek iz slonovine, ki pa ga danes ni več v muzeju.

Pečatni kamni. Najštevilčnejšo skupino predmetov iz nekdanje Lannoyjeve zbirke predstavlja 20 pečatnikov iz poldragih kamnov, od katerih jih Erika Bleibtreu v prej omenjenem članku obravnava 13. Vsi do zdaj objavljeni primerki so datirani v pozno sasanidsko obdobje (6.–7. stol. po Kr.),²⁸ na njih pa so vgravirani različni figurativni božanski, človeški in živalski motivi: Gajomard, mitološki prvi človek (registrska številka 100669), svečenik (Rš 100682), Anahita, boginja vode in plodnosti z luninim krajcem na levi in sedemkrako zvezdo na desni (Rš 100674), ptič ali raca (Rš 100672), lev (Rš 100509), medved (Rš 100675), jelen (Rš 100615 in 100676), gazela (Rš 100680), dve gazeli, obrnjeni druga proti drugi (Rš 100517), grbasto govedo (Rš 100616 in 100677), ovnova glava (Rš 100681) in oltar z ognjem, ki ima na levi

24 Ibid., 123–25.

25 Ibid., 112.

26 Galter, »Die altorientalischen Altertümer im Landesmuseum Joanneum«, 17.

27 Oba primerka sta datirana v obdobje starobabilonskega kraljestva. Bleibtreu, »Mesopotamische Rollsiegel und sāsānidische Stempelsiegel im Joanneum, Graz«, 112–15.

28 Ibid., 126–30.

lunin krajec in na desni šestkrako zvezdo (RŠ 100518). Preostalih sedem pečatnih kamnov (RŠ 100506, 100512, 100519, 100615, 100664, 100670 in 100671) je tukaj objavljenih prvič in jih bo v prihodnosti potrebno podrobneje tipološko opredeliti (SLIKA 8).

Živalski amuleti. Iz Emilove donacije je ohranjenih devet predmetov, ki so v stari Mezopotamiji služili kot talismani za odganjanje zla in za povečanje lastnikove moči. Običajno so bili izdelani v obliki različnih živalskih vrst, med katerimi se da na primerkih iz nekdanje Lannoyjeve zbirke prepoznati ptico (RŠ 100693), jagnje (RŠ 100694), ležečo kravo (RŠ 100691), miš (RŠ 100695), ležečega leva (RŠ 100697) in zaslutiti druge težko določljive živali (RŠ 100689, 100690, 100692, 100696). Čeprav gradivo še ni bilo objavljeno in strokovno obdelano, pa ravno ti amuleti dokazujejo, da so obravnavani predmeti v graški muzeji prišli iz nekdanje jelšingradske zbirke. Huberjevo poročilo iz leta 1863 namreč razkriva, da je bila v Jelšingradu bogata zbirka »orientalskih talismanov«, pri čemer še posebej izpostavlja predmete iz poldragih kamnov,²⁹ ki po opisih skoraj gotovo sovpadajo s primerki iz Emilove donacije. V prid temu govori tudi nalepka s staro inventarno številko »60«, ki je na enem izmed amuletov (RŠ 100694) domnevno ostala še iz časov nekdanje muzejske zbirke na dvorcu Jelšingrad (SLIKA 9).

Glineni stožec. Med predmeti iz Emilove donacije najbolj izstopa glineni stožec sumerskega kralja Gudea iz Lagaša, v velikosti 9,3 cm × 4,8 cm × 4,6 cm, na katerem je ohranjen desetvrstični klinopisni napis. Takšne glinene stožce so v mezopotamskih kulturah od 3. tisočletja pr. Kr. dalje postavljali na zidove iz posušene opeke kot dokaz, da je bil tempelj ali zgradba last boga, ki mu je bil predmet posvečen. Sumerski napis, ki je razdeljen v dva stolpca in se nahaja na spodnjem delu glinenega stožca, se v prevodu glasi: »Za Ningirsa, mogočnega boga Enlila, je Gudea, vladar Lagaša, vzpostavil starodavni red. Na svoje mesto je znova postavil njegovo svetišče Enninu-Anzubarbara«. ³⁰ Glineni stožec, ki ga je mogoče datirati okoli leta 2100 pr. Kr., je tako najstarejši ohranjeni predmet iz Lannoyjeve starinoslovne zbirke (SLIKA 10).³¹

29 Huber, »Das orientalische Museum in Erlachstein«, 2.

30 Galter, »Die altorientalischen Altertümer im Landesmuseum Joanneum«, 17. Za pomoč pri interpretaciji in prevodu odlomka se zahvaljujeva Nikitu Artemovu s Porurske univerze v Bochumu.

31 V zvezi s tem predmetom Galter, »Die altorientalischen Altertümer im Landesmuseum Joanneum«, 17, domneva, da se je na trgu s starinami pojavil kmalu po ilegalnih izkopavanjih v sumerskem mestu Girsu (današnji Tello) med letoma 1900 in 1903. Galter na osnovi navideznega časovnega sovpadanja med omenjenimi ropanji in Emilovo donacijo graškemu muzeju leta 1905 zmotno sklepa, da naj bi glineni stožec kralja Gudea iz Lagaša izviral iz mesta Girsu,

REGISTRSKA ŠT., MATERIAL, DIMENZIJE (CM)

CILINDRIČNI PEČAT IN ODLITEK

100520, ahat, $3,7 \times 1,5 \times 1,5$

100525, mlečni opal, $2,2 \times 1,4 \times 1,4$

100611, hematit, $2,2 \times 1,3 \times 1,3$

SLIKA 7: Podatki o cilindričnih pečatih
(registrska št., material, dimenzije v cm):
Digitalna baza v oddelku Münzkabinett,
Universalmuseum Joanneum, Gradec
Fotografije: Jan Čiglenečki
Tabela: Lucija Čakš Orač

PEČATNI KAMEN	REG. ŠT. MATERIAL DIMENZIJE (CM)	PEČATNI KAMEN	REG. ŠT. MATERIAL DIMENZIJE (CM)
	100506 jaspis 1,9 × 1,6 × 1,5		100519 karneol 1,5 × 1,4 × 1,2
	100509 kalcedon 1,7 × 1,4 × 1		100615 hematit 1 × 1,3 × 1,2
	100512 poldragi kamen 2,7 × 2,5 × 1,2		100616 kalcedon 1,8 × 1,5 × 1,2
	100517 karneol 1,2 × 1,2 × 0,9		100664 poldragi kamen 1,3 × 1,2 × 0,6
	100518 kalcedon 2,5 × 1,9 × 1,6		100669 kalcedon 2,1 × 1,8 × 1,5

SLIKA 8a: Podatki o pečatnih kamnih
(registrska št., material, dimenzije v cm):
Digitalna baza v oddelku Münzkabinett,
Universalmuseum Joanneum, Gradec
Fotografije: Jan Čiglenečki
Tabela: Lucija Čakš Orač

ZAKLJUČEK

Lannoyjeva jelšingrajska zbirka arheoloških predmetov je tesno povezana z različnimi postajami na njegovi razgibani diplomatski poti. Kot tipičen predstavnik konzulov iz prve polovice 19. stoletja, ki so v službi evropskih velesil delovali v Egiptu in na Bližnjem vzhodu, se je v prostem času tudi sam vneto posvečal zbirateljski dejavnosti. Že med službovanjem v Aleksandriji, kjer je deloval med letoma 1840 in 1846, ga je nad zbirateljstvom verjetno navdušil Anton Lavrin, avstrijski generalni konzul slovenskega rodu, ki je s svojimi donacijami zaslužen za začetek egiptološke zbirke Umetnostnozgodovinskega muzeja na Dunaju.³² Čeprav natančnih podatkov o nastajanju Lannoyjeve privatne zbirke ni, pa lahko domnevamo, da je bogato zbirko z drobnimi predmeti kultur Bližnjega vzhoda pridobil v času svojega službovanja v Bejrutu med letoma 1849–1855, ko je diplomatsko pokrival območje Sirije in Palestine.

O njegovem zanimanju in pozornem spremljanju aktualnega dogajanja na področju arheoloških izkopavanj priča tudi pismo, ohranjeno v dunajskem Umetnostnozgodovinskem muzeju, ki ga je iz Bejruta v domovino poslal 9. marca 1855. V tem pismu, ki je dragocen dokument o starinoslovnih zanimanjih tedanjih konzulov, Lannoy neimenovanemu vladnemu svetniku poroča o

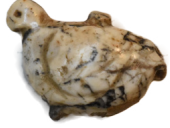
zanimivi antikvarni najdbi, ki smo jo v teh dneh odkrili v Seydi – starem Sidonu. Gre za kolosalen ovalen sarkofag iz sienita. Spodnji del sarkofaga je popolnoma preprost in brez skulptur. Na pokrovu je v reliefu v egipčanskem slogu upodobljena glava. Pri najdbi je najbolj zanimiv feničanski napis, ki se začne pod to glavo in v 22 vrsticah obsega vsaj 1002 znaka. Za boljše razumevanje vam pošiljam preris zgornje ploskve s pokrova sarkofaga, naredil sem ga po risbi nekega lokalnega starinarja, ki je bil na kraju samem. Ker na risbi ni bilo dovolj prostora za napis, sem tega kopiral posebej. Glede na živahne stike, ki so obstajali med Egiptom in Fenicijo, je verjetno, da je bil sarkofag narejen v Egiptu in šele nato v Sidonu opremljen z napisom. V prid temu govori razen materiala tudi razlika v tehnični obdelavi – medtem ko je glava izdelana z natančnostjo, ki je značilna za vse egipčanske

pri čemer ne upošteva širšega konteksta, da je bil omenjeni stožec le eden od 68 predmetov, ki so že dolgo pred ilegalnimi izkopavanji v Girsu skupaj tvorili nekdanjo jelšingrajsko zbirko.

32 Harmenik, *Anton Ritter von Laurin, Diplomat, Sammler und Ausgräber*, in Kajfež, »Med službeno dolžnostjo in zbirateljsko strastjo«, 12–40.

PEČATNI KAMEN	REG. ŠT. MATERIAL DIMENZIJE (CM)	PEČATNI KAMEN	REG. ŠT. MATERIAL DIMENZIJE (CM)
	100670 poldragi kamen 1,9 × 1,8 × 1,5		100676 ahat 1,4 × 1,4 × 1
	100671 poldragi kamen 1,8 × 1,5 × 0,9		100677 hematit 1,6 × 1,5 × 1,2
	100672 kalcedon 1,4 × 1,2 × 1,1		100680 kalcedon 1,4 × 1,2 × 1,1
	100674 ahat 1,6 × 1,3 × 0,3		100681 kalcedon 1,4 × 1,1 × 0,8
	100675 ahat 1,3 × 1,3 × 1		100682 karneol 1,9 × 1,4 × 1

SLIKA 8b: Podatki o pečatnih kamnih
(registrska št., material, dimenzije v cm):
Digitalna baza v oddelku Münzkabinett,
Universalmuseum Joanneum, Gradec
Fotografije: Jan Ciglenečki
Tabela: Lucija Čakš Orač

ŽIVALSKI AMULET	REG. ŠT. MATERIAL DIMENZIJE (CM)	ŽIVALSKI AMULET	REG. ŠT. MATERIAL DIMENZIJE (CM)
	100689 kamen 3,8 × 2,6 × 1,2		100694 kamen 2,6 × 1,6 × 0,6
	100690 kamen 2,8 × 1,6 × 1		100695 kamen 2,5 × 1,7 × 0,8
	100691 kamen 3,4 × 1,6 × 1,1		100696 kamen 2 × 1,6 × 1,1
	100692 kamen 2,7 × 2 × 0,9		100697 kamen 1,7 × 1 × 0,7
	100693 kamen 2,8 × 1,9 × 1,4		

SLIKA 9: Podatki o živalskih amuletih
(registrska št., material, dimenzije v cm):
Digitalna baza v oddelku Münzkabinett,
Universalmuseum Joanneum, Gradec
Fotografije: Jan Čiglenečki
Tabela: Lucija Čakš Orač

skulpture, pa kaže napis precej bolj grob videz, ki nima nič skupnega s čistostjo staroegipčanskih pismenk. Omenjeni sarkofag je bil najden v neposredni bližini Seyde, zakopan je bil zelo plitvo na nekem polju, kjer so bili odkriti še številni sledovi starih zgradb in več v obdelano polje vkopanih grobnih niš.³³

Natančen opis najdbe ne priča le o Lannoyjevem dobrem poznavanju starin, temveč tudi o jasnem zavedanju o njihovem znanstvenem pomenu, zaradi česar je v domovino poslal tudi prepis feničanskega napisa. Naslovnika pri tem spodbuja, naj »o najdbi obvesti cesarsko akademijo znanosti, ki jo bo spričo redkosti večjih feničanskih napisov to verjetno zanimalo«.³⁴ V pismu sledi poročilo o arheoloških odpravah in opis drugih nedavnih odkritij, v zvezi s čimer v prilogi, ki se žal ni ohranila, pošilja dodatne dokumente.

Glede zbirke bližnjevzhodnih predmetov na dvorcu Jelšingrad je zanimiv zlasti zaključek pisma, v katerem Lannoy poroča o nedavnih izkopavanjih v starodavnih Ninivah, prestolnici asirskega kraljestva. Ob tem skuša pri naslovniku doseči, da bi ga tja poslali službeno, kar bi mu omogočilo pridobiti dragocene predmete za avstrijske zbirke:

Gospod Fresnel, trenutni francoski konzul v Mosulu, za svojo vlado vneto nadaljuje izkopavanja. Tudi Angleži so tam zelo aktivni in generalni konzul Rawlinson se od časa do časa poda na inšpekcijo od Bagdada do Mosula. Angleži in Francozi pošiljajo najdene predmete z običajnimi rečnimi ladjami do Basre, kjer jih prevzamejo vojne ladje. Tudi mi bi lahko v Ninivah zbrali dragoceno asirsko zbirko, jaz pa sem še vedno pripravljen iti tja. Izkopavanje in zlasti transport večinoma kolosalnih predmetov bi bila seveda draga, zato menim, da je odveč, če bi zahajal v podrobnosti, čeprav bomo kasneje morda obžalovali, da smo zamudili ugoden trenutek.³⁵

V navedem odlomku Lannoy jasno izraža pripravljenost, da bi pomagal organizirati avstrijska izkopavanja v Ninivah. Na žalost ni znano, kakšen je bil odgovor na njegovo pismo in ali je Lannoy pozneje odšel v Ninive. Vsekakor je starodavna asirska prestolnica ena izmed možnih lokacij, od koder bi lahko izvirali posamezni mezopotamski predmeti iz nekdanje jelšingradske zbirke.

33 Bericht des Gödel-Lannoy über einen Fund in Saida und Ausgrabungen in Ninive, 1–2.

34 Ibid., 3.

35 Ibid., 4–5.

Slika 10: Glineni stožec kralja
Gudea iz Lagaša

BIBLIOGRAFIJA

- Bleibtreu, Erika. »Mesopotamische Rollsiegel und sāsānidische Stempelsiegel im Joanneum, Graz«. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 68 (1976): 105–30.
- Burghardt, Joseph. *Vademecum von Rohitsch-Sauerbrunn*. Dunaj: Leopold Sommer, 1868.
- Čakš Orač, Lucija, Andreja Mihelčič Koželj in Matija Plevnik. *Jelšingrad, z ljubeznijo sem te ustvaril*. Šmarje pri Jelšah: Knjižnica Šmarje pri Jelšah, 2020.
- Deusch, Engelbert. *Die effektiven Konsuln Österreich (-Ungarns) von 1825–1918: Ihre Ausbildung, Arbeitsverhältnisse und Biografien*. Dunaj: Böhlau Verlag, 2017.
- Fröhlich, Ernst Hilarius. *Bad Rohitsch und die Rohitscher Sauerbrunnen*. Dunaj: Wilhelm Braumüller k. k Hof- und Universitätsbuchhändler, 1865.
- Galter, Hannes. »Die altorientalischen Altertümer im Landesmuseum Joanneum – ihre Herkunft und ihre Bedeutung«. *Archäologische und numismatische Beiträge aus dem Landesmuseum Joanneum* 19 (2006): 15–19.
- Hamernik, Gottfried. *Anton Ritter von Laurin, Diplomat, Sammler und Ausgräber*. Doktorska disertacija. Universität Wien, 1985.
- Hamernik, Gottfried. »Rudolf von Gödel-Lannoy – auf den Spuren eines vergessenen Sammlers«. V: *Egypt and Austria II: Proceedings of a Symposium*, ur. Johanna Holaubek, Wolf B. Oerter in Hana Navrátilová, 55–64. Praga: Czech Institute of Egyptology, 2006.
- Huber, J. »Das Orientalische Museum in Erlachstein«. *Tagespost* 116 (1863): 1–2.
- Kajfež, Tomislav. »Med službeno dolžnostjo in zbirateljsko strastjo: Slovenski zbiratelji starin iz vrst avstrijskih diplomatov v Egiptu«. V: *Slovenci in čar Egipta: Diplomati, zbiralci, misijonarji in popotniki*, ur. Irena Lazar, 9–74. Koper: Univerza na Primorskem, 2010.
- Kuratorium. *XCIV. Jahresbericht des Steiermärkischen Landesmuseum Joanneum über das Jahr 1905*. Gradec: Deutsche Vereins-Druckerei Graz, 1906.
- Reichert, Carl. *Einst und Jetzt: Album, Steiermarks sämtliche interessante Schlösser, Burgruinen, Städte, Märkte, Kirchen und Klöster enthaltend*. Gradec: samozaložba, 1864.
- Reichert, Carl. *Spodnještajerske vedute Carla Reicherta*. Prevedla Ksenija Vidic. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2015.
- Stele, France. *Terenski zapiski (tipkopis)*. Strokovno gradivo hrani Ministrstvo za kulturo, INDOK center, 1928.
- Stopar, Ivan. *Dvorec Jelše pri Šmarju*. Ljubljana: Ministrstvo Republike Slovenije za kulturo, Uprava za kulturno dediščino, 1998.
- Žába, Zbyněk. »Un nouveau fragment du sarcophage de Merimôsé«. *Annales du Service de Antiquités d'Égypt* 50 (1950): 509–14.

Arhivski viri

Kunsthistorisches Museum, Antikensammlung, Akten des Münz- und Antikenkabinetts, Nr. 661 ex 1855: Bericht des Gödel-Lannoy über einen Fund in Saida und Ausgrabungen in Ninive.

Zbirka predmetov iz dvorca Jelšingrad (Erlachstein), ki je bila leta 1943 premeščena v Pokrajinski muzej Maribor. Pokrajinski arhiv Maribor, fond Pokrajinski muzej Maribor, signatura SI PAM/0853, Aš 2, ovoj 59.

Skupščina občine Šmarje pri Jelšah, Cais Vera, zahtevek za denacionalizacijo dvorca Jelšingrad. Zgodovinski arhiv Celje, signatura SI ZAC/1044, št. zadeve: 301-9/93.

IZVLEČEK

Dvorec Jelšingrad (Erlachstein), ki stoji na severozahodnem obrobju Šmarja pri Jelšah, je bil v sredini 19. stoletja deležen prenove vzhodnega dela stavbe, interierjev in parka po vzorih mavrske in orientalske arhitekture. Za novo eksotično podobo je bil zaslužen tedanji lastnik Rudolf Oskar Gödel-Lannoy (1814–1883), ki je med dolgoletno diplomatsko kariero v Egiptu, na Bližnjem vzhodu in Balkanu načrtno zbiral starine. Ob vrnitvi v domovino jih je v svojem dvorcu razstavil v treh novonastalih orientalskih dvoranh, kar se v sočasnih virih omenja kot »orientalski muzej«. Iz popisa predmetov, ki so jih leta 1943 v dvorcu zasegli Nemci in prenesli v Pokrajinski muzej Maribor, je razvidno, da je Lannoyjeva zbirka starin obsegala številne predmete iz starega Egipta, Mezopotamije, Grčije in Rima. Z izjemo staroegipčanskega fragmenta Merimosejevega sarkofaga iz 18. dinastije, ki ga danes hranijo v Narodnem muzeju v Pragi, v dosedanjih raziskavah vsebina Lannoyjevih starinoslovnih zbirk ni bila deležna strokovne pozornosti. Prispevek se osredotoča na jelšingrasko zbirko arheoloških predmetov – in sicer na cilindrične pečate, pečatne kamne, živalske amulete in glineni stožec kralja Gudea iz Lagaša, ki jih danes hranijo v depozu arheološke zbirke Univerzalnega muzeja Joanneum v Gradcu.

KLJUČNE BESEDE: Orientalski muzej Jelšingrad, Rudolf Oskar Gödel-Lannoy, Emil Gödel-Lannoy, Mezopotamija, cilindrični pečati, pečatni kamni, živalski amuleti, glineni stožec kralja Gudea iz Lagaša

THE ARTIFACTS FROM THE ANCIENT MIDDLE EAST
IN THE COLLECTIONS OF JELŠINGRAD MANOR

ABSTRACT

In the mid-19th century, Jelšingrad (Erlachstein) manor, located on the northwestern outskirts of Šmarje pri Jelšah, underwent a complete renovation in the Orientalist style. The person responsible for this exotic renovation was the manor's owner, Rudolf Oskar Gödel-Lannoy (1814–1883), who had had a long diplomatic career in Egypt, the Middle East, and the Balkans, and was a systematic collector of antiquities from these lands. Upon returning from the diplomatic missions, he decided to exhibit the collected antiquities in the orientalist halls of Jelšingrad manor, referred to in contemporary sources as the Oriental Museum. The Germans seized the exhibited objects in 1943 and transferred them to the Regional Museum in Maribor (Pokrajinski muzej Maribor). Their list shows that Lannoy's collection of antiquities included objects from ancient Egypt, Mesopotamia, Greece, and Rome. Apart from the ancient Egyptian fragment of the 18th-dynasty sarcophagus of Merimose, now housed in the National Museum in Prague, the content of Lannoy's antiquarian collections has not yet received scholarly attention. The present paper focuses on the collection of Mesopotamian objects, i.e. cylinder seals, stamp seals, animal amulets, and a clay cone of King Gudea of Lagaš, which are presently kept in the depot of the archaeological collection of the Universalmuseum Joanneum in Graz.

KEYWORDS: Oriental Museum Jelšingrad, Rudolf Oskar Gödel-Lannoy, Emil Gödel-Lannoy, Mesopotamia, cylinder seals, stamp seals, animal amulets, clay cone of King Gudea of Lagaš

Nekdanja zbirka v dvorcu Jelšingrad
(pečatni kamen, ahat, rš 100674)

Tit Livij: Od ustanovitve mesta (1.1–1.7)

Prevedel Primož Simoniti

ANTENOR IN VENETI PRISTANEJO V ITALIJI

¹ Že od vsega začetka¹ je dobro znano, da so se po padcu Troje Ahajci surovo znesli nad preživeli Trojanci, samo proti dvema, Eneju in Antenorju, so se zaradi starega gostinskega prijateljstva in ker sta se zmeraj zavzemala za mir in vrnitev Helene, odpovedali slehernemu vojnemu pravu. ² Nato je po raznih nezgodah Antenor z množico Enetov, ki so bili zaradi upora pregnani iz Paflagonije in so, ker so pred Trojo izgubili kralja Pilajmena,² iskali voditelja in bivališče, prišel v najbolj notranji zaliv Jadranskega morja.³ Eneti in Trojanci so pregnali Evganejce, ki so prebivali med morjem in Alpami, in zasedli njihovo ozemlje. Kraj, kjer so najprej stopili na kopno, se imenuje Troja in po njem so poimenovali Trojanski okraj. Vsemu ljudstvu je ime Veneti.

ENEJ PRISTANE V ITALIJI

⁴ Enej, ki je zaradi podobne nesreče zbežal iz domovine, a ga je vodil preroški izrek, da bo začetnik nečesa mnogo večjega, je prišel najprej v Makedonijo, od tam ga je iskanje novega bivališča zaneslo na Sicilijo, s Sicilije pa je z ladjevjem dosegel lavrentsko ozemlje. Tudi ta kraj se

- ¹ Prevod prvih petih knjig Livijevega dela *Od ustanovitve mesta*, ki je ostal v zapuščini profesorja Primoža Simonitija, bo letos izšel pri Slovenski matici.
- ² Homerski junak (*Iliada* 2.851).
- ³ Eneti so bili zavezniki Grkov pred Trojo, ki naj bi bila po Eratostenovem izračunu padla leta 1185/84. Antenor je gostoljubno sprejel Odiseja in Menelaja, ko sta prišla kot odposlanca Grkov v Trojo (*Iliada* 3.207), o Eneju pa ni takih poročil. Po tradiciji velja Antenor za ustanovitelja Patavija (Padove).

imenuje Troja.⁵ Ko so se Trojanci, ki so po skoraj neskončnem blodenju rešili samo orožje in ladje, tam izkrkali in plenili po deželi, so iz mesta in s podeželja prihiteli kralj Latin in Aborigini, ki so živeli tod, da bi se z orožjem ubranili pred nasiljem prišlekov.⁶ O tem imamo dvojno izročilo: eni poročajo, da je bil Latin premagan v bitki in je z Enejem sklenil mir in ga nato sprejel v sorodstvo,⁷ drugi pa, da je, ko so se bojne vrste razpostavile in preden bi zadonela znamenja za boj, sredi prvakov stopil naprej iz vrste Latin in pozval vodjo prišlekov na pogovor. Nato je povprašal, kdo so ti ljudje, od kod so, kakšna nesreča jih je pregnala zdoma kot ubežnike in s kakšnim namenom so se izkrkali na lavrentsko ozemlje.

⁸ Ko je slišal, da sestoje trume iz Trojancev, da je njihov vodja Enej, sin Anhiza in Venere, da je bilo njihovo rodno mesto požgano, zato so zbežali iz domovine, in da iščejo kraj, kjer bi ustanovili mesto, mu je iz spoštovanja do plemenitosti tega ljudstva in njegovega junaka ter njegove pogumne pripravljenosti na boj ali mir in v zagotovilo prihodnjega prijateljstva segel v desnico.⁹ Zato sta vodji sklenila zavezništvo, vojski sta pozdravili druga drugo. Latin je sprejel Eneja k sebi v goste in tam je pred hišnimi bogovi dodal javnemu zavezništvu zakonsko zvezo, s tem da je dal Eneju hčer za ženo.¹⁰ To dejanje je zares potrdilo upanje Trojancev, da bo na trdnih in trajnih bivališčih konec njihovega blodenju.¹¹ Ustanovili so mesto, Enej ga je po ženi poimenoval Lavinij. V kratkem se je iz novega zakona rodil moški potomec, ki so mu starši dali ime Askani.

² ¹ Potem so bili napadeni oboji, Aborigini in Trojanci. Turn, kralj Rutulcev, ki mu je bila pred Enejevim prihodom obljubljen Lavinija, je težko prenesel, da ima prišlek prednost pred njim, in je udaril z vojsko obenem nad Eneja in Latina.² Nobena stran ni srečno odšla iz boja: Rutulci so bili premagani, zmagovalci Aborigini in Trojanci so izgubili vodjo Latina.³ Zato se Turn in Rutulci niso zanašali na svoje sile, ampak so se zatekli k cvetoči moči Etruščanov in njihovem kralju Mezenciju, ki je vladal v Ceri, tedaj mogočnem mestu, in že od vsega začetka ni bil vesel nastanka novega mesta; ker je že tedaj menil, da bo trojanska država narasla bolj, kakor bi bilo varno za sosesde, se je s svojo vojsko brez pomislekov pridružil Rutulcem.⁴ Da bi glede na grozote tako velike vojne pridobil na svojo stran Aborigine in bi vsi živeli ne le po istem pravu, ampak tudi pod istim imenom, je Enej preimenoval obe plemeni v Latine.⁵ Odtlej niso Aborigini v ničemer zaostajali za Trojanci v privrženosti in zvestobi Eneju. Čeprav je bila Etrurija⁴ tako

4 Vrhunec moči so Etruščani dosegli šele v 6. stoletju, Livij ga pomika nazaj v mitične čase, ne pove pa ničesar o njihovem izvoru.

mogočna, da je s slavo svojega imena zapolnila ne samo dežele, ampak tudi morje po vsej dolžini Italije od Alp do sicilske ožine, se je Enej zanašal na razpoloženje obeh ljudstev, ki sta se iz dneva v dan zraščali v eno, in je kljub vsemu odpeljal čete na bojišče, četudi bi se bil lahko v vojni branil izza obzidja. ⁶ Bitka se je končala ugodno za Latine, za Eneja pa je bila tudi zadnje dejanje v njegovem umrljivem življenju. Pokopan leži, kakorkoli mu že moramo in smemo reči, na bregu reke Numika; imenujejo ga *Iuppiter Indiges*.⁵

ASKANIJ

³ Askanij, Enejev sin, še ni bil zrel za vladarja, a je bila njegova oblast do polnoletnosti neokrnjena; pod ženskim skrbništvom – takó sposobna je bila Lavinija – sta v vmesnem času pripadala otroku latinska država in po dedu in očetu podedovana kraljeva oblast. ² Ne bom se prerekal o tem – kdo neki bi namreč v tako starodavni stvári trdil kaj določnega? – ali je šlo za Askanija ali nekoga starejšega, ki ga je rodila Kreúza, ko je še stal nepoškodovani Ilion, od koder je na begu spremljal očeta; prav tega Julia šteje družina Julijcev⁶ za začetnika svojega imena. ³ Ker se je prebivalstvo Lavinija silovito razmnožilo, je Askanij – kjerkoli že se je rodil katerikoli materi, vendar nesporno drži, da je bil Enejev sin – prepustil materi ali mačehi cvetoče in za tedanje razmere mogočno mesto in sam ustanovil pod Albansko goro novo mesto, ki je dobilo po svoji legi na razpotegnjenem grebenu ime Longa Alba. ⁴ Med začetki Lavinija in ustanovitvijo iz njega izpeljane nove naselbine Albe Longe je minilo skoraj trideset let. Vsekakor je njuna moč tako narasla, posebej z zmago nad Etruščani, da si ne ob Enejevi smrti in ne med ženskim skrbništvom in prvimi začetki otrokovega kraljevanja niso upali priti nadnju z orožjem Mezencij ali Etruščani ali katerikoli drugi sosedje. ⁵ V mirovni pogodbi je bilo določeno, da je meja med Latini in Etruščani reka Albula, ki se zdaj imenuje Tibera.

ALBA LONGA IN NJENI KRALJI

⁶ Potem vlada Silvij, Askanijev sin, po nekem naključju rojen v gozdu. ⁷ Ta zaplodi Eneja Silvija, on pa Latina Silvija, ki je ustanovil nekaj novih

⁵ »Domači Jupiter«; Dionizij Halikarnaški 1.64.5 ga imenuje θεὸς Πατήρ χθόνιος, »Božanski prednik na zemlji«.

⁶ Cezar in Avgust sta močno poudarjala, da izvira *gens Iulia* od Julia in potemtaka od Enejeve matere, Venere; Livij je do te genealogije očitno kritičen.

naselbin, imenovanih Stari Latini.⁷ Priimek Silvijci so ohranili vsi, ki so pozneje kraljevali v Albi.⁸ Od Latina je izviral Alba, od Albe Atij, od Atija Kapij, od Kapija Kapet, od Kapeta Tiberin, ki je pri prečkanju reke Albule utonil in dal reki ime, običajno med prihodnjimi rodovi.⁹ Nato je vladal Agripa, Tiberinov sin, po Agripi Romul Silvij, ki je podedoval oblast po očetu. Ko je vanj udarila strela, je osebno izročil kraljevo oblast v roke Aventinu. Ta je pokopan na tistem griču, ki je zdaj del mesta Rima, in mu je dal ime. Potem je vladal Proka.¹⁰ Zaplodil je Numitorja in Amulija; ker je bil Numitor najstarejši v njegovem potomstvu, mu je zapustil staro kraljestvo rodū Silvijcev. Toda več je premoglo nasilje kakor očetova volja in spoštovanje prvorojenstva: Amulij prežene brata in zavlada.¹¹ Prvemu hudodelstvu doda drugo: pobije bratovo moško potomstvo, bratovo hčer Reo Silvijo pod pretvezo, da ji izkazuje čast, naredi za vestalko in ji z dosmrtno zaobljubo devištva odvzame upanje na materinstvo.

ROMUL IN REM

⁴ Vendar mislim, da je morala usoda hoteti, naj nastane takó mogočno mesto in se začne največja oblast, ki zaostaja samo za božjo močjo.
² Vestalki je bila storjena sila, in ko je rodila dvojčka, je, bodisi ker je sama verjela, bodisi ker je bilo bolj častno naprtiti krivdo bogu, povedala, da je Mars oče otrók nejasnega izvora.³ Toda ne bogovi ne ljudje pred kraljevo okrutnostjo ne rešijo ne nje same ne zároda: zvezano svečenico da vtakniti v ječo, otroka ukaže vreči v mimo tekočo reko.⁴ Po nekem božjem sklepu je Tibera ravno prestopila bregove, na poplavljenih površinah ni bilo mogoče nikjer priti do pravega rečnega toka in sluge, ki so prinesli otroka, so pričakovali, da ju bo že zalila tudi leno tekoča voda.⁵ Tako odložijo, kakor da so izpolnili kraljev ukaz, dojenčka v najbližji poplavni zatok, kjer stoji zdaj Ruminina⁸ smokva, некоč baje imenovana Romulova.

⁶ Tam je bila tedaj širna pustota. Ko so upadajoče vode naplavile sem ter tja zibajoče se korito, v katerem sta bila izpostavljena otroka, na suho plitvino, pripoveduje zgodba, da je otroško vekanje privabilo

7 *Prisci Latini*: tako so označevali 30 naselbin, ki so pod oblastjo Albe Longe pripadle tim. Latinski zvezi, ki pa je izmišljiva rimskih analistov. Deželi ob spodnji Tiberi so rekli Stari Lacij (*Latium vetus*).

8 *Ficus Ruminalis/Romularis*, »Dojkina« ali »Dojiljina smokva«, po boginji doječih čred in dojenčkov Rumíni. V Livijevem in Ovidijevem času (*Fasti – Rimski koledar* [slovenski prevod Nada Grošel] 2.411) so še kazali ostanke starodavnega drevesa.

žejno volkuljo z okoliških gora, da je krenila s poti; dojenčkoma je ponudila povešene seske in ravnala z njima tako nežno, da jo je našel nadzornik pastirjev kraljeve črede – ime mu je bilo menda Favstul – ko ju je oblizovala z jezikom. Prinesel jo je k stajam in ju prepustil ženi Larenciji v rejo. ⁷ Nekateri menijo, da so pastirji imenovali Larencijo Lupa,⁹ ker je šla z vsakim, in to naj bi bil povod za čudežno zgodbo. ⁸ Tako rojena in tako vzrejena nista med doraščanjem lenarila pri stajah in čredah, ampak sta lovila po hribih in dolih. ⁹ To je krepilo njune telesne in duševne moči in nista se spopadala samo z divjimi zvermi, temveč sta napadala s plenom otovorjene razbojnike, delila uplenjeno blago s pastirji in v tropu mladcev, ki je naraščal iz dneva v dan, počela zaresne stvari in uganjala norčije.

⁵ ¹ Pravijo, da so že tedaj na palatinskem griču obhajali praznik luperkalij in grič naj bi bil dobil ime Palantij in potem Palatij¹⁰ po Palánteju, mestu v Arkadiji. ² Tam da je pred dawnimi časi prebival Evander, ki je izviral iz te veje Arkadcev, in vpeljal ta praznik, ki ga je prinesel iz Arkadije, da dirkajo goli mladci v objestni igri na čast Panu Likajskemu, ki so ga Rimljani pozneje imenovali Inuus. ³ Ko so se predajali igri – praznik je bil splošno znan – so jih iz jeze zaradi izgubljenega plena iz zasede napadli razbojniki, in medtem ko se jim je Romul s silo postavil po robu, so ujeli Rema, ga kot ujetnika izročili kralju Amuliju in ga povrh še tožili. ⁴ Najhujša obtožba je bila, da sta brata vdiral na Numitorjeva posestva in po njih plenila z zbrano tolpo mladcev, kakor da sta sovražnika v vojni. Tako so Rema predali Amuliju, da ga kaznuje.

⁵ Že od vsega začetka je Favstul upal, da sta njegova rejenca otroka kraljevske krvi, kajti vedel je, da sta bila izpostavljena na kraljev ukaz in da se čas, ko ju je sam prejel, ujema, vendar tega – razen ob ugodni priložnosti ali v stiski – ni hotel razkriti prezgodaj. ⁶ Prej se je znašel v stiski; zato se iz strahu izpove Romulu. Po naključju je tudi Numitor, ko je imel v rokah Rema in je izvedel, da ima brata dvojčka, primerjal njuno starost in njun prav nič suženjski značaj – in obide ga spomin na vnuka: s povpraševanjem se toliko približa istemu sklepu, da skorajda že prepozna Rema. ⁷ Tako se zadrigne zanka kralju okoli vratu. Romul se ga ne loti s krdelom mladcev, saj bi mu v odprtem boju ne bil kos, ampak ukaže, naj pridejo pastirji vsak po svoji poti ob določenem

9 Izraz pomeni volkuljo, pa tudi vlačugo.

10 Odslej v prevodu Palatin. O luperkalijah in mitu o Evandru kot prvem daljnem naseljencu na območju kasnejšega Rima, ki je nastal v 3. stoletju, prim. npr. Ovidijev *Rimski koledar*, 1.267 in nasl. ter 469 in nasl.; 5.99 in nasl.

času pred kraljevo palačo, in napade kralja. Z Numitorjevega doma mu z drugo četo, ki jo je zbral, pride na pomoč Rem. Tako ubije kralja.

6₁ V prvi zmedi Numitor razlaga, da so v mesto vdrlí sovražniki in napadli kraljevo palačo, in nato pozove za boj sposobno moštvo Albe na mestni grad, ki da ga je treba zavzeti z oboroženo posadko, potem pa, ko vidi, da mu prihajajo po izvršenem uboju naproti mladi možje z radostnimi čestitkami, pri priči skliče ljudstvo na zborovanje in mu poroča o bratovem zločinu proti sebi, o izvoru vnukov, kako sta bila rojena, kako vzrejena, kako prepoznana, ter o umoru tirana in kako ga je sam pripravil.¹¹ 2 Ko mladca v urejenem sprevodu prikorakata skozi zborovalce in pozdravita kralja, svojega deda, v en glas zahrumi vsa množica in prizna kralju naslov in oblast.

USTANOVITEV RIMA

3 Tako je bila Numitorju prepuščena oblast v Albi, Romul in Rem pa sta si zaželela, da bi na kraju, kjer sta bila izpostavljena in vzgojena, ustanovila mesto. Res je število Albancev in Latinov že preveč naraslo, poleg tega so bili tu še pastirji – in vsi skupaj so zlahka obetali, da bosta Alba in Lavinij majhna v primeri z mestom, ki bo šele nastalo.

4 Te zamisli je skazilo podedovano zlo, oblastizeljnost, ki je iz zelo nedolžnega povoda rodila sramoten prepir. Ker sta bila dvojčka in med njima ni moglo biti razlike v starosti, naj bi bogovi, pod katerih varstvom so bili ti kraji, s ptičjimi znamenji določili tistega, ki naj dá novemu mestu ime in mu po ustanovitvi zavlada; zato izbere Romul za opazovališče ptičjega leta Palatin, Rem Aventin.

7₁ Pravijo, da se je znamenje najprej prikazalo Remu, šest jastrebov; komaj je bila novica sporočena, ko se je Romulu prikazalo dvojno število in obe skupini pristašev sta pozdravljali vsaka svojega kralja, prvi so terjali kraljevsko oblast glede na čas, drugi glede na število ptičev. 2 Zato so se sprli in v jezi se prepir sprevrže v krvav spopad; Rem pade, zadet v bojnem metežu.

3 Bolj znano je izročilo, da je Rem bratu v posmeh preskočil novo obzidje, nakar ga je jezni Romul ubil in še ozmerjal: »Tako se mu zgodi, kdorkoli preskoči moje obzidje«.

Tako se je Romul sam polastil oblasti; novoustanovljeno mesto je dobilo ime po ustanovitelju. Najprej je utrdil Palatin, na katerem

11 Iz tega je sklepati, da Numitor Rema oprostil, ker je slutil, da ima pred seboj vnuka, in ga pozval, naj kaznuje Amulija, prim. 5.6.

je zrastel. Drugim bogovom je žrtvoval po albanskem, Herkulu po grškem¹² obredu, kakor ga je vpeljal Evander.

HERKUL OB TIBERI

⁴ Ko je Herkul ubil Geriona,¹³ je po pripovedki odgnal njegovo prečudovito lepo govedo in se blizu reke Tibere, ki jo je preplaval, goneč pred seboj čredo, utaboril na zelenem travniku, da bi si govedo v miru opomoglo na sočni paši, in utrujen od poti legel tudi sam. ⁵ Tam ga je, sitega od jedi in težkega od vina, premagal spanec, pastir pa, ki je živel blizu tega kraja, Kak po imenu, divji silak, je bil očaran nad lepoto goveda in ga je hotel odpeljati kot svoj plen. A če bi odgnal živino naravnost v svojo votlino, bi sledi kar same tja pripeljale njenega lastnika, zato je živali obrnil in jih za rep odvedel v jamo. ⁶ Herkul se je zbudil o prvem svitu, in ko je z očmi premeril čredo in opazil, da je nekaj manjka, je odšel do najbližje votline, če morda peljejo sledi vanjo. Ker pa je videl, da so vse sledi obrnjene ven iz jame in nikamor drugam, je začel zmeden in negotov takoj gnati živino proč s tega zlovesčega kraja. ⁷ Ko je, kot se rado zgodi, začelo nekaj živali ob odhodu mukati, ker so pogrešale zaostale vrstnice, se je iz votline v odgovor razleglo mukanje zaprtih krav in Herkul se je obrnil. Kak je videl, da se vrača k votlini, in ga je hotel ustaviti s silo, a je zadet od gorjače zaman klical pastirje na pomoč in umrl.

⁸ Tem krajem je bolj s svojim ugledom kakor kot oblastnik tedaj vladal begunec s Peloponeza Evander, častivreden mož zaradi čudežnih pismenk, velike novosti med neomikanimi ljudmi, še častivrednejši zaradi svoje matere Karmente;¹⁴ tej so pripisovali božansko naravo in pred prihodom Sibile v Italijo¹⁵ so jo ta ljudstva častila kot prerokinjo. ⁹ Evander je bil vznemirjen spričo zbiranja pastirjev, ki so rojili okrog prišleka, očitno krivega uboja; potem ko je slišal, kaj je zagrešil in zakaj, si je ogledal postavnega moža, precej večjega in postavnejšega od drugih ljudi, in ga vprašal, kdo da je. ¹⁰ Izvedel je njegovo ime in kje je doma, in pri priči dejal: »Pozdravljen, Jupitrov sin, Herkul! Moja mati, ki skozi njena usta bogovi oznanjajo resnico, mi je prerokovala,

12 Žrtvovalec je pri Herkulovem oltarju (*Ara maxima*) nosil na glavi lovorjev venec, ni pa je imel ognjene; ženske niso smele biti navzoče.

13 Gerion, mitično bitje s tremi telesi; eno od Herkulovih dvanajstih del je bilo pripeljati njegovo govedo v Grčijo.

14 Preroška boginja, tudi zaščitnica porodnic.

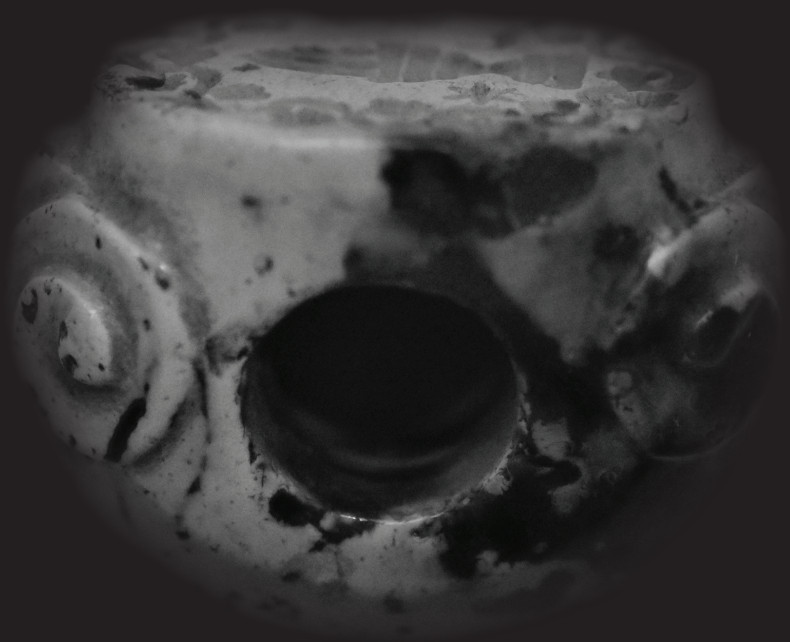
15 Po rimski tradiciji v 6. stoletju. Livij ne omenja sibilinskih knjig, ki jih je vpeljal eden od Tarkvinijcev.

da boš povečal število nebeških prebivalcev in ti bo posvečen oltar, ki ga bo nekoč najmogočnejše ljudstvo na zemlji imenovalo *Ara maxima* in ga častilo po tvojem žrtvenem obredu.«¹¹ Herkul mu je podal desnico in rekel, da sprejema zaobljubo; postavil in posvetil bo oltar in izpolnil izrek usode.

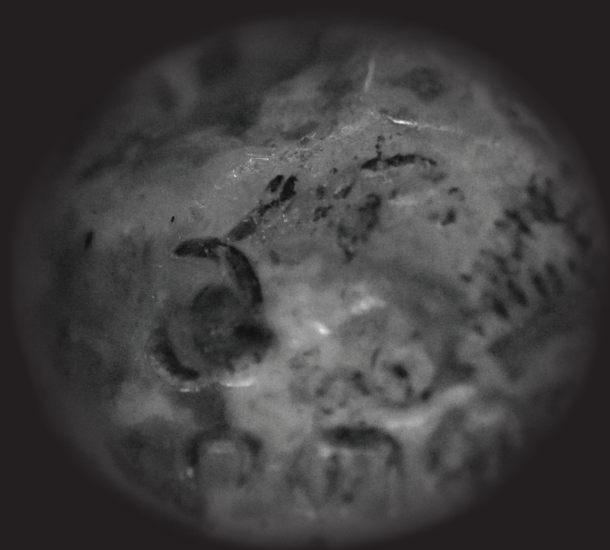
¹² Tam je bila tedaj prvič darovana žrtev Herkulu: iz črede so vzeli izredno lepo kravo, za obred in pojedino pa pritegnili Potitijce in Pinarijce, najslavnejši družini med takratnimi prebivalci teh krajev.

¹³ Po naključju je nanoslo, da so bili tisti čas navzoči Potitijci, in postregli so jim z drobovino, Pinarijci pa so prišli na pojedino šele, ko je drobovine že zmanjkalo. Zato je ostal običaj, da Pinarijci, dokler je še živela ta družina, na slovesni pojedini niso smeli jesti droba. ¹⁴ Potitijci, ki jih je poučil Evander, so bili mnogo rodov najvišji svečeniki tega češčenja, dokler ni bila slovesna služba družine prenesena na državne sužnje in je rod Potitijcev izumrl.

¹⁵ Edinole ta tuji kult med vsemi drugimi je vpeljal Romul, že tedaj pospeševalec nesmrtnosti, porojene iz vrline, h kateri ga je vodila njegova usojenost.

Nekdanja zbirka v dvorcu Jelšingrad
(pečatni kamen, kalcedon, RŠ 100518)

Nekdanja zbirka v dvorcu Jelšingrad
(pečatni kamen, jaspis, RŠ 100506)

Francesco Petrarca: Pisma prijateljem

Prevedla Anja Božič

PISMO ENRICU PULICEJU (FAM. 24.2.)

Puliceju,¹ pesniku iz Vicenze,² o vsebini in razlogih za nastanek naslednjih pisem, napisanih Ciceronu, Seneki in drugim

Ko sem prenočeval v predmestju Vicenze, sem se domislil nove snovi za pisanje. Naneslo je namreč, da sem po opoldanskem odhodu iz Padove vrata tvojega mesta dosegel, ko se je sonce že nagibalo k zahodu.³ Preudarjal sem, ali naj prenočim tam ali naj nadaljujem pot – kajti mudilo se mi je, hkrati pa mi je zaradi dolžine dneva ostal še dobršen del svetlih ur – in ko sem se tako obotavljal, – glej – kdo bi se mogel skriti pred prijatelji? – si mi s svojim predragim prihodom v družbi imenitnih mož, kakršnih je to drobno mestece rodilo na pretek, odgnal vsak dvom. Kot bi mi z nitjo prijetno pestrega pogovora pričvrstil omahujočega duha, sem kljub misli na odhod ostal in šele ko se je spustila noč, sem zapazil, da je dan spolzel mimo. Kot že mnogokrat poprej sem tudi tistega dne spoznal, da nam nič drugega ne izmika časa tako neopazno kot prav pogovori s prijatelji. Prijatelji so spretni tatovi časa, čeprav nobenega časa – razen tistega, ki ga posvetimo Bogu – ne bi smeli šteti za manj ukradenega, za manj izgubljenega, kot tistega, ki ga preživimo s prijatelji.

Da ne bi obnavljal v nedogled: saj se spominjaš, da je beseda takrat, kot se mnogokrat zgodi med pogovori učenih, nanesla na Cicerona. On je naposled napravil konec pogovorom o tem in onem in vsi smo se

1 Pismo je neke vrste prolog devetih pisem, ki jih je Petrarca naslovil na znane avtorje klasične antike in jih uvrstil v 24. knjigo obsežne pisemske zbirke *Epistolae familiares*. Izbor pisem iz te zbirke bo pod naslovom *Pisma v antiko* v slovenskem prevodu v kratkem izšel pri Slovenski matici. Za potrpežljivo pomoč pri iskanju prevajalskih rešitev, vrednih Petrarčevega sloga, se zahvaljujem Branetu Senegačniku.

2 Enrico Pulice (1300–1387) iz Custozze je bil vicenški notar in pesnik.

3 Na pot se je Petrarca odpravil 4. maja 1351.

obrnili k nemu: od tedaj naprej smo razpravljali izključno o Ciceronu. Prispevali smo vsak svoje in mu izmenjaje se peli palinodije oziroma, če ti je ljubše, panegirike. A ker, kot vemo, med človeškimi reči ni ničesar, kar bi bilo popolno, in ni človeka, na katerem še zadržani kritik ne bi mogel najti česa, ob kar se lahko zaslužno obregne, se je tako zgodilo meni pri Ciceronu: četudi mi je kot človek nadvse ljub in ga spoštujem bolj kot vse druge ter mi na njem skoraj vse ugaja, četudi občudujem zlati tok njegovega govorniškega izraza in njegov božanski dar, pa nisem mogel slaviti njegovega lahkomiselnega značaja in nestanovitnosti, ki sem jo razbral iz številnih znamenj. Ko sem videl, da so zaradi te nepričakovane sodbe ostrmeli vsi zbrani, še posebej pa tisti starec,⁴ čigar podobe se spominjam, njegovo ime pa sem pozabil – bil je tvoj rojak, zaslužno spoštovan zaradi svoje starosti in literarnih uspehov – sem začutil: priložnost zahteva, da iz skrinje izvlečem zvitek svojih pisem.

Brž ko sem ga razgrnil, sem prilil olja na ogenj našemu pogovoru. V želji po pestrosti in kakor za oddih od naprezanj sem namreč poleg številnih pisem sodobnikom nekatere od njih naslovil tudi na znamenite moše iz antike. Ta slavna in starodavna imena v prepletu z novimi bi brez vnaprejšnjega opozorila bralca lahko osupnila. Dve pismi sta prav za Cicerona: prvo graja njegov značaj, drugo opeva njegov genij. Vsi so napeto prisluhnili in ko si ju prebral, se je kmalu vnel prijateljski besedni spopad. Nekateri so moje pisanje hvalili in priznavali, da si Ciceron zasluži grajo; le tisti starec se je kljubovalno upiral. Ljubezen do avtorja in blišč njegovega imena sta ga namreč zapeljala, da mu je pel slavo tudi v zmotah in je skupaj s prijateljevimi krepostmi raje objemal tudi njegove napake, namesto da bi med njimi razločeval – da mu le ne bi bilo treba česa očitati tako opevanemu človeku. Tako ne meni ne komu drugemu ni mogel odvrniti ničesar drugega, kot da je vsemu, kar smo mu rekli, zoperstavljal Ciceronovo slavno ime, namesto z dokazi pa se je branil z njegovo avtoriteto.

Dvignil je roko in vzklikal: »Počasi, prosim vas, za mojega Cicerona gre!« Ob vprašanju, ali bi si lahko predstavljal, da se je Ciceron kdaj v čem motil, je zaprl oči in odvrnil obraz, kot bi ga besede udarile, tožec: »Gorje, mojega Cicerona obtožujete?« Kot da ne bi šlo za človeka, temveč za kakšno božanstvo. Vprašal sem ga torej, ali ima Tulija za boga ali človeka. Brez obotavljanja je odgovoril: »Za boga,« ko pa se je zavedel, kaj je rekel, je dodal: »Za boga govorništva.« – »Res je,« rečem jaz, »če je bog, se ne bi mogel motiti. Pa vendar nisem še nikoli slišal,

4 Dotti, *Lettres familières*, 9, navaja, da je bil to najverjetneje Bartolomeo Popolo, gramatik, ki je sicer izhajal iz Custozze kakor Enrico Pulice.

da bi mu kdo rekel bog. A če je Ciceron razglasil Platona za svojega boga, zakaj torej ne bi ti oklical Cicerona za svojega?⁵ Res pa je tole, naša vera ne dopušča, da bi si poljubno izmišljali bogove.« – »Šalim se,« je rekel oni: »Vem, da je bil Tulij človek, a božanskega daru.« – »Tako je že bolje,« sem odgovoril: »Kajti tudi Kvintilijan ga je imel za 'božanskega govornika'. Toda če je bil človek, se je vsekakor lahko tudi zmotil – in se tudi je.«⁶

Ko sem tako govoril, je podrhteval in se obračal proč, kot da ne bi šlo za ugled nekoga drugega, temveč bi obtoževali njega. Kaj naj bi potlej rekel jaz, sam največji občudovalec Cicerona? Čestital sem njegovi starčevski gorečnosti in tolikšni vnemi, čeprav sta dišali pitagorejsko;⁷ in veselilo me je, da do tega enkratnega genija čuti tako globoko vdano spoštovanje in se mu zdi skoraj svetoskrunsko posumiti, da bi bilo v njem količkaj človeških slabosti. Hkrati sem bil začuden, da sem naletel na človeka, ki čuti še večjo ljubezen do moža, ki sem ga sam vedno ljubil bolj kot vse druge, in je tudi kot starec ohranil globoko vsajeno prepričanje, kakršnega sem se spominjal iz svojega otroštva. Še zdaj namreč ni zmozel pomisliti: če je bil Ciceron človek, to pomeni, da se je lahko kdaj, da ne rečem marsikdaj, zmotil. Sam vsekakor deloma verjamem, da je tako, deloma pa to tudi vem, pa čeprav me ni v govorniški umetnosti še nihče drug tako očaral. Poleg tega se je prav on sam, Tulij, o katerem govorimo, svojih napak zavedal in nad njimi pogosto bridko tožil. Če mu v svoji strastni želji, da bi ga opevali, ne bomo priznali, da je glede sebe tudi sam mislil tako, bomo zanikali njegovo samospoznanje in mu iztrgali pomemben del slovesa, ki ga je užival kot filozof – njegovo skromnost.

Pozna ura nas je prisilila, da smo tistega dne po dolgem pogovoru vstali in se razšli sredi še nerazrešenega spora. A ti si od mene zahteval še zadnjo stvar, ki je tedaj čas ni dopuščal: naj ti ob prvem postanku pošljem prepis obeh pisem, da boš zadevo podrobneje pretresel in potem postal posrednik miru med obema stranema ali pa, če bi kako mogel, zagovornik Tulijeve stanovitnosti. Občudujem tvojo vnemo in ti pošiljam, kar si zahteval, boječ se zmage in željan poraza – pa naj to še tako čudno zveni! A vedeti moraš: če zmagаш, bo pred tabo

5 Att. 4.16.3: *Deus ille noster Plato* oziroma: »Ta naš Platon je bog.«

6 Quint., *Inst.* 10.2.18: »Poznal sem jih nekaj, ki so menili, da so se izrazili v slogu tega božanskega govornika, če so stavek končali z *esse videatur*.« Prevod Matjaž Babič. Starčeva trditev odseva tudi pasus pred tem, kjer Kvintilijan navaja, da je vse Ciceronove odlike ustvarila njegova »nesmrtna, blaženo rodovitna narava – in sicer sama iz sebe.« Ibid. 10.1.109.

7 Po Ciceronovem spisu *O božji naravi* 1.10 naj bi privrženci Pitagorovih naukov brez vprašanj verjeli čemurkoli, kar je utemeljeval stavek: *Ipse dixit*.

več dela, kot si misliš. Kajti da bi se zanj boril v enake vrste boju, te kliče Anej Seneka, ki ga obira moje naslednje pismo. Poigral sem se s tema velikima genijema, morda zaletavo, a iz ljubezni in v bolečini ter mislim, da po pravici – celo nekoliko bolj po pravici, kot bi si morda želel. Marsikaj na njiju dveh me je veselilo in malokaj me je vznemirjalo – čutil pa sem vzgib, da bi pisal o slednjem, ki ga danes najbrž ne premorem več. Zaradi njihove posebne snovi sem ta pisma odložil na konec, čeprav sem jih izklesal⁸ že davno prej.⁹ Še danes mi je žal usode obeh velikih mož, a hkrati tudi njune lastne krivde zanje. Vendar ti ne bo ušlo, da ni moj namen obsojati Senekovega načina življenja ali Ciceronovih političnih dejanj. Nikar ne mešaj teh dveh sporov – zdaj gre za Cicerona, vem: bil je najbolj čuječ, najboljši konzul, skrben za javno blaginjo, in svojo domovino je ljubil z največjo ljubeznijo. Kaj torej? Ne hvalim naslednjega: njegove nestanovitnosti v prijateljstvu in globokih prelomov iz povsem malenkostnih razlogov, ki so bili pogubni zanj in ničemur koristni; in prav tako ne njegove nerazsodnosti pri razlikovanju med državnimi in osebnimi zadevami, v čemer je bil daleč od ostrine, ki jo je posedoval sicer; naposled pa tudi ne brezplodne in otročje strasti do prepira, v že zrelem filozofu. Pomni pa, da o teh stvareh ne tebi ne komu drugemu ne bo moč razsojati pravično, ne da bi temeljito prebral – in ne zgolj preletel – vsa Ciceronova pisma, od koder je vzniknil ta spor.

Pozdravljen.

13. maja, s poti.

PISMO MARKU TULIJU CICERONU (FAM. 24.3.)

Francesco pozdravljam svojega Cicerona.¹⁰

- 8 *Excudo*, beseda dobesedno pomeni »iztolči« in se običajno nanaša na snovno, denimo na kipe ali izdelke iz gline.
- 9 Petrarca je s pisanjem pismom možem iz antike začel po odkritju Ciceronovih pism v Veroni, 1345.
- 10 Petrarca je leta 1345 v knjižnici veronske katedrale odkril rokopis, ki je vseboval 16 knjig Ciceronovih *Pisem Atiku* ter pisma *Kvintu* in *Brutu*, poleg tega pa še apokrifno pismo Oktavijanu. Zaradi pomanjkanja dobrih prepisovalcev ali ker jim ni bilo dovoljeno v katedralno knjižnico, je bil Petrarca prisiljen ogromno knjigo prepisati sam, čeprav je bil v tistem času precej slaboten, kot navaja v *Fam.* 21.10. Čeprav je do rokopisa gojil poseben odnos in ga, kot sam pravi, v svoji knjižnici hranil na izbranem mestu, ga je najdba pism zaradi njihove vsebine pretresla. Razkrivajo namreč povsem drugačnega Cicerona, kot si ga je Petrarca

Hlastno sem prebral tvoja pisma, ki sem jih »dolgo in zavzeto iskal,«¹¹ našel pa, kjer sem najmanj pričakoval. Prisluhnil sem številnim tvojim besedam, številnim tožbam in številnim spremembam mnenja, Mark Tulij, in če sem pred tem vedel, kako pomemben učitelj si bil drugim, sem sedaj spoznal še, kdo si bil sam sebi. Kjerkoli si, zdaj v zameno prisluhni ti, ne nasvetu, pač pa eni sami tožbi, ki prihaja iz resnične ljubezni in ti jo v solzah izliva eden tvojih naslednikov, največji ljubitelj tvojega imena. O ti, vselej nemirni in s tesnobo prežeti ali pa – kar spomni se svojih lastnih besed: »o, nesrečni zaletavi starec«¹² – čemu toliko pravi in nesmiselnih preprirov? Čemu si pustil mir,¹³ ki pritiče tvoji starosti, poklicu in položaju? Kakšno varljivo lesketanje slave te je, starca,¹⁴ zapletlo v boje mladeničev, te metalo iz nesreče v nesrečo in te pahnilo v smrt, nevredno filozofa?

Gorje, pozabil si bratove nasvete¹⁵ in toliko lastnih zdravih navkov, medtem ko si kakor popotnik v noči s svetilko v rokah osvetlil pot tistim, ki so ti sledili, si sam na njej tako bedno zdrsnil. Ne bom omenjal Dionizija,¹⁶ ne bom omenjal tvojega brata ali, če hočeš, ne-

predstavljal na podlagi drugih njegovih del. Njegova kritika se v obeh pismih, ki ju je z nekajmesečnim razmikom naslovil nanj, osredotoča predvsem na Cicero-novo nestanovitnost in slabo politično presojo.

- 11 Cic., *Pro Sull.* 26.73, *haec diu multumque et multo labore quaesita una eripuit hora*; citat se v resnici nanaša na vrlino.
- 12 Ps.-Cic., *Ad Oct.* 6: *O meam calamitosam ac praecipitem senectutem!* Petrarca in njegovi sodobniki so imeli Cicerona za resničnega avtorja pisma.
- 13 Kronično neprevedljivi *otium*, ki pomeni brezdelje, nedejavnost, a ne v slabem pomenu, pač pa le v smislu časa, ki ni zaseden z opravi in pridobivanjem denarja. Ciceron v svojih delih pogosto pove, da se namerava po končanem konzulatu umakniti iz Rima in častno uživati svoj mir (*otium cum dignitate*) na podežlju. V resnici je kasneje ubral povsem drugačno življenjsko pot: po Cezarjevi zmagi v Egiptu se je iz političnega življenja sicer umaknil vse do Cezarjeve smrti (44 pr. Kr.), nato pa se je zapletel v ognjevit spor z Markom Antonijem, ki je dal Cicerona slednjič umoriti, ko je ta skušal zbežati v Grčijo.
- 14 Ko se je Ciceron priključil državljanski vojni in sporom med Oktavijanom in Antonijem, je bil star okrog šestdeset let.
- 15 *De or.* 3.13: Ciceron se spominja smrti mnogih imenitnih mož in se vrne h Kvintovemu nasvetu, naj se izogiba nevarnim prizadevanjem in bojem. Prim. Geister, *Ciceron: O govorniku*, 229.
- 16 Dionizij je bil izobražen suženj, ki je (ok. 50 pr. Kr.) poučeval Ciceronovega sina Marka. Ciceron ga v *Pismih Atiku* kuje v nebo (v knjigah 4–6, npr. *Ad At.* 4.11.2), ga nato kasneje graja (v knjigah 7–10, npr. *Ad At.* 9.12.2) in nato spet hvali (*Ad At.* 13.2b in 33). Podobno je tudi do svojega brata sprva nadvse ljubezniv, nato pa zaradi nestrinjanja glede Cezarjevega nasprotovanja Pompeju postane oster, kar traja vse do sprave ob proskripcijah Marka Antonija. Kornelija Dolabelo

čaka, omenjal ne bom niti Dolabele – vseh teh, ki jih enkrat hvališ do neba, spet drugič pa cefraš z vztrajnimi očitki – a to bi bilo morda še znosno. Brez besed bom šel tudi mimo Julija Cezarja,¹⁷ čigar preizkušeno usmiljenje je bilo zavetje celo tistim, ki so ga sicer napadali. Tudi o Pompeju Velikem bom molčal – očitno si si z njim zaradi prijateljskih vezi lahko dovolil karkoli.¹⁸ Toda kakšna blaznost te je gnala zoper Antonija? Ljubezen do republike, verjamem, čeprav si zanj sam priznaval, da je že do tal porušena. Če pa te je gnalo zgolj poštenje, zgolj svobodoljubje, čemu tolikšna bližina z Avgustom? Kaj boš odgovoril svojemu prijatelju Brutu? »Če odobravaš Oktavijana,¹⁹ se zdi, da ne bežiš pred gospodarjem, temveč si zgolj iščeš bolj naklonjenega,« pravi slednji.²⁰ Le še eno je ostalo, nesrečnik Ciceron, in to je bilo na meji znosnega; da si preklel tistega, ki si ga prej tako hvalil, ker, sam ne bi rekel, da ti je bil storil zlo, temveč zgolj ni preprečil drugim, da ti ga storijo.²¹ Žal mi je tvoje usode, prijatelj, sram me je tvojih zablod in pomilujem te, sam pa kakor Brut »nič več ne dam na tiste vede, v katerih si bil sam, kot vem, tako razgledan.«²² Resnično, kaj namreč koristi učiti druge in nenehno razpravljati o kreposti, celo z najbolj izbranimi besedami, če ne prisluhneš sam sebi? Ah, koliko bolje bi bilo, še posebej za filozofa, starati se v podeželskem miru in

Ciceron močno graja v *Filipikah*, a mnenje spremeni v *Pismih Atiku* v obdobju, ko je skušal z Dolabelo vzpostaviti politično zavezništvo.

- 17 Za Petrarco in mnoge poznejše humaniste je Cezar veljal za junaka. Ciceronu se je zameril z nezakonitim vdorom v Italijo 49. pr. Kr. in čeprav ga je zaradi njegovega znanja cenil in je z njim pred tem sodeloval, je nedvoumno podprl Pompeja. Zavrnil je Cezarjevo ponudbo za vstop v »narejeno« politično življenje in je – razen kratkega obdobja sprave po Cezarjevi oprostitvi Marka Marcela 46 pr. Kr. – močno nasprotoval njegovi oblasti, kasneje pa pozdravil njegov umor. *Pisma Atiku* pričajo o njegovi nestalnosti in o trenutkih negotovosti glede izbire strani.
- 18 Ciceron v *Pismih Atiku* pogosto omenja, kako sta si blizu s Pompejem.
- 19 Za časa Ciceronovega življenja Oktavijan še ni nosil cesarskega vzdevka Avgust, kar je Petrarca očitno upošteval.
- 20 Ps.-Brut, *Ad Cic.* 1.16.7.: *Nam si Octavius tibi placet a quo de nostra salute petendum sit, non dominum fugisse sed amiciorem dominum quaesisse videberis.* V obeh apokrifnih pismih Brut ostro graja Cicerona zaradi podpore Oktavijanu. V resnici je Ciceron do njega gojil mešane občutke, saj se mu je zdel sicer bister, a premlad, da bi bil zanesljiv.
- 21 Ps.-Cic., *Ad Oct.* 6. Pismo primerja Oktavijana s Parisom.
- 22 Mišljena je predvsem filozofija. Ps.-Brut., *Ad Cic.* 1.17.5: *Ego vero iam iis artibus nihil tribuo quibus Ciceronem scio instructissimum esse. quid enim illi prosunt quae pro libertate patriae, de dignitate, quae de morte, exsilio, paupertate scripsit copiosissime?*

»premišljevati o tistem večnem in ne več o tem neznatnem življenju«, kot nekje sam pišeš,²³ brez uglednih položajev, brez hlastanja za triumfi, brez katilin, ki bi ti napihovali duha. A vse to je zaman.

Zbogom za večno, moj Ciceron.

Na gornjem svetu, na desnem bregu Adiže, v mestu Verona v prepadski Italiji, 16. junija 1345. leta po rojstvu tistega boga, ki ga ti nisi poznal.

PISMO MARKU TULIJU CICERONU (FAM. 24.4.)

Istemu.

Francesco pozdravljam svojega Cicerona.

Morda te je prejšnje pismo užalilo. Res je namreč, kar si sam pogosto pravil in kot pravi tvoj prijatelj v svoji komediji *Andrija*: »Uslužnost prijatelje, odkritost sovražnike ustvarja.«²⁴ Če je tako, prisluhni temu – naj vsaj malo ublaži tvojo prizadetost in naredi, da odkritost ne bo vedno mrzka. Kot nas namreč upravičeni očitki razjezijo, nas, nasprotno, iskrene pohvale razveselijo. Če dovoliš, Ciceron, naj rečem tole: Živel si kot človek, govoril kot govornik, pisal kot filozof; in lotil sem se tvojega življenja, ne misli in ne jezika: saj prvo občudujem, ob drugem sem osupel. Pa tudi v tvojem življenju pogrešam samo stanovitnost; in prizadevanje za tisti mir, ki ga zahteva filozofski poklic, in umik pred državljansko vojno, ko je svoboda ugasnila in je bila republika med tožbami že položena v grob.

Poglej, kako drugačen sem do tebe, kot si bil ti pogosto do Epikurja, najbolj odkrito v knjigi *O najvišjem*, kjer vsepovsod hvališ njegovo življenje, hkrati pa zasmehuješ njegovo misel.²⁵ Sam pa se tebi nikakor ne posmehujem, le žal mi je za tvoje življenje, kot sem rekel, a sem hvaležen za tvojo misel in govorniške spretnosti. O, najvišji oče rimskega govorništva, ne le jaz, temveč vsi, ki se kitimo s cvetovi latinskega jezika, ti dolgujemo hvaležnost, kajti »iz tvojih virov pojimo svoje

23 Att. 10.8.8. Te besede je Ciceron zapisal med državljansko vojno, 49 pr. Kr.

24 *Obsequium amicos, veritas odium parit*; Ter., An. 68. Za celotno delo v slovenskem prevodu Kajetana Gantarja glej *Dekle z otoka Androsa*. Zahvalo za izvirniku zvest prevod v amfibrahu dolgujem Branetu Senegačniku. Znani stavek se pogosto pojavlja tudi pri Ciceronu in morda ga je Petrarca tudi zato rad navajal. Prim. Cic., *Amic.* 89.

25 V drugi knjigi razprave *O najvišjem dobrem in najvišjem zlu* Ciceron obširno oporeka Epikurjevi hedonistični filozofiji in ga graja zaradi neskladnega načina življenja.

trate»²⁶ in odkritosrčno priznavamo: tvoje vodstvo nas je usmerjalo, tvoje sodbe so nam bile v oporo, tvoja luč nas je razsvetljevala, da smo, če tako rečem, pod tvojim praporom dosegli to – pa naj bo še tako neznatna – sposobnost pisanja in s tem svoj namen.

Na čelu se ti je pridružil še vodnik po poti pesnjenja; saj potrebujemo tako tistega, ki mu sledimo s prostim korakom, kot tistega, ki mu z obuzdanim; tistega, čigar govor občudujemo, in tistega, čigar pesem. Kajti – odpustita mi obadva – nobeden od vaju ne zadostuje za oboje: ti mu nisi kos v ožinah, on pa ne tebi na planjavah.²⁷ Verjetno nisem prvi, ki to pravi, četudi natanko tako mislim. To je povedal že pred menoj tisti veliki mož, Anej Seneka iz Kordube, ali pa je zapisal, kar so govorili drugi. Kot je sam tožil, ni bil čas njegovega življenja tisti, ki te mu je iztrgal, temveč besnenje državljanske vojne;²⁸ čeprav bi te še lahko ugledal, te vendarle ni videl.²⁹ Vendar pa je izredno hvalil tvoje in njegovo (Vergilijevo) delo; po njegovem mnenju vsakogar od vaju omejuje njegova besedna umetnost, zato mora svojemu kolegu prepustiti tisto, kar je izven nje. A zdaj te že mučim z odlašanjem; rad bi že vedel, kdo je ta drugi vodnik. Moža poznaš, če si le priklčiš v spomin njegovo ime – Publij Vergilij Maron iz Mantove, o katerem si prerokoval tolikšno veličino. Kot beremo, si očaran nad nekim njegovim mladostnim delcem vprašal po avtorju; in ko so ti že v starejših letih tega mladeniča predstavili, si se razveselil, iz vira svoje neusahljive govorniške spretnosti si zajel pričevanje o njem, ki je, čeprav si mu primešal samohvalo, vseeno sijajno in veličastno. Imenoval si ga »drugo upanje velikega Rima«;³⁰ ko je iz tvojih ust slišal te besede, so ga tako vzradostile in se mu zasedrale v spomin, da jih je

26 Lukr., *De natura deorum* 1.43.120.

27 Prim. Cic., *Caec.* 84: *Si, me ex hoc, ut ita dicam, campo aequitatis ad istas verborum angustias [...] revocas.*

28 Sen., *Ep.* 20; *Controv.* 1 praef. 11.

29 Sen., *Controv.* 3 praef. 8. Kot njegovi sodobniki v času pisanja tega pisma tudi Petrarca še ni razlikoval med starejšim in mlajšim Seneko. Tako ima tu v mislih Seneko Starejšega, ki se je rodil ok. leta 55 pr. Kr. in bi tako kot otrok lahko poznal Cicerona. Natančnih datumov Petrarca seveda ni poznal.

30 Vir te zgodbe je Servijev komentar k Vergilijevi šesti eklogi: [...] *stupefactus Cicero, cuius esset, requireret. et cum eum tandem aliquando vidisset, dixisse dicitur et ad suam et ad illius laudem »magnae spes altera Romae«: quod iste postea ad Ascanium transtulit.* Ciceron naj bi prisostvoval domnevnemu »zgodnjemu« javnemu branju šeste ekloge (celota je bila sicer dokončana šele leta 39 pr. Kr., torej štiri leta po Ciceronovi smrti) in navdušeno občudoval Vergilija. Slednji je Ciceronovo navdušeno pohvalo prenesel v *Eneido* in besede uporabil kot Askanijev epitet; prim. *Aen.* 12.161.

po dvajsetih letih, ko si bil ti že davno vzet s človeškega sveta, vstavil v svoje veličastno delo. Če bi ti bilo dano, da bi ugledal to stvaritev, bi te razveselilo, da si že v prvem cvetu tako jasno zaslutil obet bodočega sadu. Čestital bi latinskim Muzam, da so brezsravnim Grkinjam bodisi prepustile le negotovo zmago bodisi so jim jo prepričljivo odnesle. Eni pisci zagovarjajo eno, drugi drugo mnenje;³¹ če sem v tvojih knjigah spoznal tvoje mišljenje – in zdi se mi, da te ne poznam nič drugače, kot če bi živel s teboj – bi ti nedvomno pritrdil drugim. Kot že v govorništvu bi palmovo vejico tudi v pesništvu podelil Laciju in zapovedal *Iliadi*, naj se umakne *Eneidi* – kot je neustrašno razglasil Propercij že tedaj, ko je Vergilij začel s svojim delom. Ko je motril temelje tega pierijskega dela, je v svojih verzih odkrito oznanil, kaj misil in upa: »Zdaj umaknite se vsi vi pesniki, rimski in grški, večji rojeva se ep kot *Iliada* celo.«³²

Toliko o drugem vodniku latinske besedne umetnosti in o »drugem upanju velikega Rima«, zdaj pa se vračam k tebi.

Slišal si, kaj menim o tvojem življenju in kaj o tvojem mišljenju. Čakaš še, da boš slišal kaj o svojih knjigah, kakšna usoda jih je doletela, kako jih ceni ljudstvo in kako izobraženci? Seveda, ohranjena so tvoja znamenita dela, ki jih še naštetni ne morem, kaj šele, da bi jih lahko skrbno prebral. Daleč sega tvoja slava in tvoje zveneče ime je vsepovsod na ustnicah, a takšnih, ki bi te vneto preučevali, je zelo malo. Morda temu niso naklonjeni časi ali pa gre za značajsko otopenost in lenobo. Ali pa – in to se mi zdi verjetneje – je vzrok pohlep, ki žene ljudi drugam. Če se ne motim, so tako vsaj za nas, ki živimo danes, nekatere tvojih knjig nepreklicno izgubljene. To je moja velika bolečina, velika sramota za naš čas, velika krivica do naših potomcev. Ni nam bilo dovolj sramotno zavreči lastni um, tako da naslednja doba ne bo prejela od njega ničesar plodnega – v svoji neznosni malomarnosti smo naravnost okrutno uničili celo sadove vaših prizadevanj, kajti usoda tvojih knjig, ki jo objokujem, je doletela še številne knjige znamenitih mož.

In ko že govorim o tem; tu so naslovi tistih tvojih izgubljenih knjig, ki mi jih je najbolj žal: *O državi*, *O družinskih zadevah*, *O vojaštvu*, *Hvalnica filozofiji*, *O tolažbi*, *O slavi*.³³ Glede teh zadnjih se sicer bolj še oklepam upanja, četudi negotovega, kot da bi ga že docela opustil.

31 Juv., *Sat.* 11.180, in Macrob., *Sat.* 5.6.

32 Prop., *El.* 2.34.61–66: *Cedite Romani scriptores, cedite Graii nescio quid maius nascitur Iliade.*

33 Za naslove, pod katerimi jih poznamo danes, in vsebino navedenih Ciceronovih del glej Conte, *Zgodovina latinske književnosti*, 198–228. Naslovi antičnih del so

In da, izgubili smo celo obsežna poglavja še ohranjenih knjig in kot bi nas v silni bitki lenoba in pozabljenje povsem porazila, moramo objokovati ne le padle voditelje, temveč tudi pohabljenе ali pogrešane. To nas je doletelo v mnogih drugih primerih, nikjer pa tako kot pri tvojih knjigah o govorništvu, *Akademikih* in *Zakonih*. Tako raztrgane in izmaličene so prišle do nas, da bi bilo skoraj bolje, če bi propadle.³⁴

Naposled pa še, kar želiš izvedeti o razmerah v Rimu in v rimski državi – kakšna je podoba tvoje domovine, če so državljani enotni, v čigave roke je prešla najvišja oblast, čigave roke upravljajo vajeti imperija in kako preudarno; in ali so naše meje še Donava, Ganges, Ebro, Nil in Don, ali pa je že vstal kak mož, ki »slava njegova bo segla do zvezd, in prav k Oceanu / meje pomaknil bo svoje države«³⁵ ali »oblast bo razširil / prek Garamantov pa Indov«, kot pravi tvoj prijatelj iz Mantove.

Tvoja zvestoba in ljubezen do domovine, tako znamenita, da te je vodila v pogubo, mi pravita, da boš temu in podobnemu željno prisluhnil. A res, prav zares, verjemi mi, Ciceron, bolje bo o njih molčati; kajti če boš izvedel, kakšne so dandanašnje razmere, se ti bodo, kjerkoli na nebu ali v Erebu bivaš, ulile solze.

Zbogom za večno.

Na gornjem svetu, na levem bregu Rone v Onstranski Galiji,³⁶ istega leta, 19. decembra.

PISMO KVINTILIJANU (FAM. 24.7.)

Francesco pozdravljam Kvintilijana.

Nekoč sem slišal tvoje ime in prebral nekaj tvojega, in čudil sem se, kako to, da sloviš po ostroumosti.³⁷ Šele pozno sem spoznal veličino tvojega uma: v roke mi je prišla knjiga Šola govornišтва, sicer, gorje, razkosana in razcefrana. Zavedel sem se, kakšna uničevalka vsega

bili srednjeveškim avtorjem pogosto dostopni le posredno in so jih zato navajali neenotno, predvsem pa drugače kot današnji filologi.

34 Ciceronova govorniška dela so bila v Petrarcovem času dostopna le v precej izmaličeni obliki. Delo *Academica* je danes dostopno v fragmentih, od razprave *De legibus* pa so se ohranile tri od najverjetneje petih knjig.

35 Verg., *Aen.* 1.287: *Imperium Oceano, famam qui terminet astris*, in *Aen.* 6.794–95, *super et Garamantas et Indos proferat imperium*. Slovenski prevod sledi prevodu Frana Bradača.

36 Petrarca piše iz Avignona.

37 Petrarca se je s Kvintilijanovim rokopisom, ki ga je imel njegov prijatelj Lapo da Castiglionchio, srečal in ga prepisal v Firencah, leta 1350.

je naša doba, in ji rekel sam pri sebi: »Delaš kot ponavadi: ničesar ne obvaruješ z dobrim namenom, razen tistega, česar izguba bi pravzaprav koristila. O, lena in ohola doba: slavne može mi predajaš takšne, ničvredne pa rediš in častiš. O, jalovi, nagnusni drobec časov, predan učenju in zapisovanju tolikih reči, ki bi jih bilo bolje sploh ne vedeti, ni pa ti bilo mar v celoti ohraniti tega dela!«

Pa vendar mi je pravilno presojo o tebi prinesla ravno ta knjiga. Dolgo sem se namreč motil glede tebe in vesel sem, da je moje zablode konec. Zagledal sem razmetane okončine prelepega telesa in globoko sta me pretresla občudovanje in bolečina. Morda se prav zdaj pri kom nahajaš v celoti – morda pri kom, ki svojega gosta ne pozna. Če je imel kdo več sreče in te je našel v celoti, naj ve, da poseduje izredno dragocenost; in ko se tega zave, naj te postavi med svoje največje dragotine.

V teh knjigah, ki jim ne vem števila, a jih je zagotovo veliko,³⁸ si si drznil znova dregniti v témo, s katero se je že v zrelih letih z največjo vnemo ukvarjal Ciceron, in storil si, kar se mi je zdelo nemogoče: po stopinjah takšnega moža si si poiskal novo slavo, a ne s posnemanjem, temveč s svojim lastnim naukom in sijajnim delom. Govornika, ki ga on izučil,³⁹ ti olepšal in okitiš tako pozorno, da se pokaže, kaj vse je on zanemaril ali spregledal. Enega za drugim si zbral in nanizal vse drobce, ki so se izmuznili tvojemu vodniku, in če se le prehudo ne motim, je upravičeno mogoče reči, da si ga v natančnosti premagal prav toliko, kolikor je on tebe v lepoti izraza. Ciceron svojega govornika žene po strminah pravnih primerov in prek zašiljenih vrhov govorniške spretnosti ter ga sredi sodnih sporov izkleše v zmagovalca. Ti pa sežeš še dlje nazaj in svojega govornika povedeš prek vseh zavojev in obratov njegove dolge poti, vse od zibelke do najvišjega vrha govorniške umetnosti – kar ugaja, veseli in kliče po občudovanju, saj za tiste, ki se šele vzpenjajo, ni nič bolj uporabnega. Ciceronova jasna luč razsvetljuje tiste, ki so že napredovali, in kaže pot navzgor krepkim, tvoja marljiva skrb pa goji tudi slabotne in je najboljša rejnica talentov, saj s preprostim mlekom hrani še čisto mlado dete, ko komaj začenja govoriti.

A da ne boš posumil v to laskavo resnico, naj spremenim svoj slog. Pri tebi se je torej pokazalo, da je res, kar pravi Ciceron v svoji *Retoriki*: »Govornik naj čim manj govori o svoji umetnosti, temveč

38 Rokopis je bil očitno v tako slabem stanju, da Petrarca iz njega ni mogel razbrati dejanskega števila knjig *Šole govorništva*, torej dvanajst. Sam delo navaja pod naslovom *Oratoriarum institutionum liber*.

39 Ciceronov idealni govornik je izšolan v filozofiji in pravi, predvsem pa vsehsplošno izobražen *vir bonus, dicendi peritus* v Katonovem smislu.

naj toliko bolj govori z njo.«⁴⁰ A drugače, kot je on obravnaval tistega Hermagoro, ti jaz ne priznavam zgolj prvega in odrekam drugo,⁴¹ temveč ti lahko priznam oboje; a drugo v bolj skromni meri, prvo pa v izredni. In koliko odličnosti je v tem! Komajda se zdi mogoče, da bi človeški duh temu lahko še kaj dodal.

Zares, v primerjavi s tisto knjigo, ki si jo izdal o pravnih zadevah⁴² – ta se ni izgubila le v dokaz, da je naša doba posebej malomarna prav z najboljšimi rečmi, ne pa toliko s povprečnimi – to tvoje veličastno delo razumnim povsem jasno kaže, koliko bolje si meč brusil, kot ga vihtel,⁴³ in koliko bolj vešč si bil vzgoje govornika kot govorniških nastopov. Rad bi, da tega ne bi imel za krivično sodbo, temveč bi uvidel, tako glede sebe kot glede drugih, da človek nikdar ne more biti za vse tako nadarjen, da se ne bi v kaki stvari presegal. Priznam, bil si velik, a največji pri vzgoji in poučevanju [drugih] velikanov; in če bi ti bilo dano najti v sebi primerno snov, ti učeni gojitelj plemenitih umov, bi tudi sam iz sebe zlahka porodil večjega moža, kot si bil.

A neki drugi velikan, Aneja Seneko imam v mislih, je nevoščljivo tekmoval s tabo.⁴⁴ Živela sta v isti dobi, opravljala isti poklic, prihajala iz iste dežele,⁴⁵ a razklala vaju je zavist, ta kuga enakih, in ne vem, če si bil ti kaj zmernejši; ti ga ne moreš iskreno pohvaliti in on govori o tebi skrajno zaničljivo. Če naj bom razsodnik med takšnima stran-kama – sam se sicer bolj bojim, da bi me presojali manjši, kot se čutim vrednega razsojati o večjih – naj vseeno podam svojo sodbo. On je sočnejši, ti natančnejši; on je bolj vzvišen in ti previdnejši. Res ope-

40 Ciceron, *Inv. rhet.* 1.6.8. Ciceronovo mladostno delo navaja pod naslovom *Rhetorica*, ki ga je uporabljal Kvintilijan, *Inst.* 3.1.20.

41 Gre za Hermagoro iz Temna, pripadnika rodoške šole, ki je v Rimu poučeval v drugem stol. pr. Kr. Posvečal se je invenciji in oblikoval sistem razčlenitve govora, ki mu je Ciceron nasprotoval, Kvintilijan pa ga je odobral. Znan je bil kot dober učitelj, vendar sam slab govornik.

42 Petrarca se sklicuje na zbirko *Declamationes maiores*, ki je v srednjem veku krožila pod Kvintilijanovim imenom in so jo pogosto navajali pod naslovom *Causae* (pri čemer pa ne gre za izgubljeno delo *De causis corruptae eloquentiae*, ki jo sam omenja v svoji *Šoli govorništva*).

43 Petrarca si iz *Umetnosti pesništva* izposodi primerjavo kritika z brusilnim kamnom, na katerem vojaki pred bojem brusijo svoj meč, pesniki pa besede; Hor., *Ars* 304–8.

44 Petrarca ima ponovno v mislih Seneko Mlajšega, ki ga v času pisanja še ni razlikoval od Seneke Starejšega. Navedene besede sicer izvirajo iz *Kontroverzij* 10.2 in so res veljale človeku po imenu Kvintilijan – ki pa je živel nekaj generacij pred avtorjem Šole govorništva.

45 In sicer iz Hispanije, Seneka Starejši iz Kordube, Kvintilijan pa iz Kalagure.

vaš njegov razum, zavzetost in učenost, ne hvališ pa njegove izborne presoje. Izjavil si, da je njegov slog »docela pokvarjen in nalomljen zaradi vsakovrstnih napak«;⁴⁶ on pa te prišteva k tistim, »katerih slava je pokopana skupaj z njimi«,⁴⁷ četudi tvoja slava nikakor ni pokopana, za časa njegovega pisanja pa tudi ti nikakor še nisi bil ne pokopan ne mrtev.⁴⁸ On je namreč umrl med Neronovo vladavino,⁴⁹ ti pa si po njegovi in tudi po Neronovi smrti pod Galbo prišel iz Hispanije v Rim⁵⁰ in si mnogo let zatem po ukazu cesarja Domicijana⁵¹ prevzel skrb za vzgojo njegovih pranečakov po sestri ter postal cenzor njunih navad in študijev. Kolikor je bilo na tebi, mislim, da si izpolnil pričakovanja, saj se je pokazalo, da sta na obeh področjih resnično obetavna – pa vendar, kot takoj zatem Trajanu piše Plutarh, »so odgovornost za nepremišljenost tvojih mladih učencev zvrnili nate«.⁵²

Zdaj ni ničesar več, kar bi ti napisal. Rad bi te nekoč uzrl nepoškodovanega in če se kje nahajaš v celoti, te torej prosim, ne skrivaj se mi več. Zbogom.

Na gornjem svetu, med desnim pobočjem Apeninov in desnim bregom Arna, znotraj obzidja svoje domovine, kjer sem te prvič začel spoznavati, in sicer prav tega dne, 7. decembra, 1350. leta [od rojstva] Njega, ki ga je tvoj gospodar raje preganjal, kot da bi ga bil spoznal.⁵³

46 Quint., *Inst.* 10.1.125–31. Kvintilijanov komentar se v resnici nanaša na stil Seneke Mlajšega v njegovih tragedijah. Prevod je avtorčin.

47 Sen., *Contr.* 10.2.

48 Kvintilijan je umrl med 96 in 100 pod Domicijanom ali Trajanom.

49 Ponovno gre za Seneko Mlajšega, ki je umrl leta 65.

50 Kvintilijan je bil del Galbovega spremstva, ko se je slednji po Neronovi smrti podal v Rim, da bi prevzel vladarske časti.

51 Vladal od 86 do 96.

52 Vir tega podatka je razvpito Plutarhovo pismo (*Epistula Plutarchi instruentis Traianum* oziroma »Pismo Plutarha med poučevanjem Trajana«), ki ga navaja John iz Salisburja v svojem delu *Policraticus* (5.1).

53 Seneka Starejši je bil učitelj vladarja Nerona, znanega po krvavih preganjanjih kristjanov.

Nekdanja zbirka v dvorcu Jelšingrad
(cilindrični pečat, mlečni opal, rš 100525)

Pouk latinščine v javni osnovni šoli v letih 1958–2022 in kako naprej

Aleksandra Pirkmajer Slokan*

Besedilo v nadaljevanju obravnava zgodnje učenje latinščine.¹ Osredotoča se na zanj bistvene višje štiri osnovnošolske razrede, na tako imenovano predmetno stopnjo (starost učencev od 11 do 15 let, ob zgodnejšem vstopu v šolo od 10 do 14 let). To širša javnost slabo pozna, vse prepogosto jo dojema – naj bodi tisti z izkušnjo nižje klasične gimnazije ali poznejšega štiriletnega osnovnošolskega latinskega programa tu *a priori* izvzeti – kot nezanimivo oziroma, kako napačno, kot programsko manj pomembno od razredne ali srednješolske stopnje. Vsakokratna šolska oblast pa se, nasprotno, dobro zaveda pomena tega starostnega razdobja, ko se začenjajo ustvarjati zametki celostnega pogleda na svet in samega sebe, ter skuša zanj uvesti enovit, po svoji meri ukrojen šolski sistem, pri čemer je vedno znova na udaru tudi pouk klasičnih jezikov. Ob tem še beseda o stari grščini: od leta 1959 je ni več v osnovnošolskem predmetniku, zato je tu ne obravnavam, se pa zavzemam za njeno čimprejšnjo uvrstitev v nabor izbirnih predmetov 3. triade, zlasti na šolah s štiriletnim latinskim programom.

»Osnovnošolska latinščina«, kot navadno imenujemo osnovnošolski klasično-humanistični vzgojno-izobraževalni program (zgodnji humanistični program), je bila rojena leta 1958 iz tedaj ukinjenega nižjegimnazijskega klasičnega programa. Njena izvorna oblika je bil štiriletni osnovnošolski latinski program (šOLP) (11–15 let), z velikim poudarkom na jezikovnih vsebinah in do sredine sedemdesetih let tudi na gimnazijskem nadaljevalnem programu. Z leti se je v višjih treh razredih razmerje med jezikovnimi in kulturno-civilizacijskimi

* Ulica bratov Učakar 62, 1000 Ljubljana; apirkmajerslokan@gmail.com.

1 Prispevek je nastal kot predavanje v Društvu klasikov 1. junija 2022; članom se na tem mestu zahvaljujem za dragocene pripombe.

vsebinami ustalilo pri, izraženo v odstotkih, približno 70 : 30 v prid prvih, medtem ko sta v prvem letu učenja kot optimalna obveljala izenačena vsebinska deleža. Glede nadaljevalnega programa pa: leta 1982 je – kot posledica prepovedi osnovnošolskih latinskih vzporednic (1975) – presahnil, nato spet občasno zaživel v devetdesetih letih – spodbujen z oživitvijo vzporednic (1987) in še dodatno s projektom Pouk latinščine v osnovni šoli (1991–99), ki jih je začasno celo legaliziral – z uvedbo devetletke pa dokončno zamrl. Za zdaj ga ni uspelo oživiti niti javni niti zasebni »novi klasični gimnaziji« (prva je začela poskusno delovati leta 1996 in dokončno leta 1998, druga že leta 1993), ki z začetno latinščino in neobvezno staro grščino, vsaj v jezikovnem pogledu, bolj kot na nekdanji klasični program spominjata na realnega.

Javni šOLP je bil osrednja skrb tako mojega učiteljevanja, zlasti na oš Prežihovega Voranca v Ljubljani (OŠPV) (1988–2014), kot hkratnega in poznejšega ljubiteljskega raziskovanja »osnovnošolske latinščine« (1998–2021), izsledki katerega so objavljeni v revijah *Šolska kronika* in *Keria*.² ŠOLP predstavlja, prepričana sem, nesporno jezikovno jedro zgodnjega humanističnega programa, je hkrati zaključena celota in predpogoj za eventualno oživitev nadaljevalnega programa. V osemletki (1958–2003/2008) ga je izvajalo precej šol, a kontinuirano in v relativno velikem obsegu le ošpv. V obdobju sobivanja osemletke in devetletke (2003–08) pa se je začel zaton: v kratkem so ga opustile vse šole razen ošpv. Tej ga je uspelo ohraniti tudi v devetletki, a le do leta 2018, ko je javni šOLP dopolnil šestdeset let (1958–2018) in se je ošpv odločila za programsko spremembo, ki je pomenila njegovo ukinitve.

Leta 2018 je namreč ošpv v okviru evropsko sofinanciranega konzorcijskega projekta Jeziki štejejo (2017–22) »latinščino« razširila na šest let, dejansko pa je jezikovni program skrčila iz štiriletnega (šOLP) v triletnega (Latinščina I–III): v celotno 2. triado je uvedla le kulturno-civilizacijske vsebine, jezikovne pa omejila na 3. triado. šOLP (6.–9. razred) je s stališča devetletke »transtriadni« program in formalno nepriznan: stoji in pade z zadnjim razredom 2. triade, torej

- 2 Pirkmajer Slokan, »Pregled pouka latinščine v slovenski javni osnovni šoli (1958–2016)«, *Šolska kronika* 25/XLIX, št. 1–2 (2016): 105–80 (1. del) (dostopno tudi na dLib.si) in 26/L, št. 1–2 (2017): 137–204 (2. del); Pirkmajer Slokan, »Latinščina v slovenski javni osnovni šoli – primerjava prvega desetletja popolne devetletke (2008–2018) s predhodnim desetletjem in šolsko leto 2018/2019«, *Šolska kronika* 28/LII, št. 1–2 (2019): 93–119; ter Pirkmajer Slokan, »Osnovna šola s štiriletnim latinskim programom – predlog javnega programa«, *Keria* 23, št. 2 (2021): 135–64 (dostopno na spletu). Prim. tudi katalog k razstavi Slovenskega šolskega muzeja *Lingua Latina – razstava o latinščini v javni osnovni šoli 1958–2015* (sšm 2015–2018) (oboje sva v soavtorstvu pripravila s kustosom sšm Antonom Arkom).

s 6. razredom (do leta 2008 5. razredom osemletke). Ob tem: šestletni zgodnji humanistični program sem že v šolskem letu 2006/07, torej dobro leto pred uvedbo devetletke, predlagala tudi sama v predlogu programa *Zgodnje učenje latinščine: pouk latinščine v drugi triadi (4.–6. razred)*, a z bistveno razliko: 6. razred (70 ur latinščine) naj bi ohranil jezikovne vsebine in tako omogočil nadaljnji obstoj ŠOLP-a.

Po letu 2018, torej po programski spremembi OŠPV, se je v javni šoli tako ohranil le »nesistematizirani ŠOLP«, realiziran v obliki interesnih dejavnosti. Te ne štejejo v učno obveznost, so neocenjene in brez potrjenega učnega načrta, praviloma se začenejo šele oktobra, imajo variabilen urni fond in so že od nekdaj zaznamovane z nizko realizacijo. Edina javna šola, ki trenutno še izvaja (nesistematizirani) ŠOLP, je oš Zalog (letos ga zaključujeta dva devetošolca). Leta 2011 je na oslajljeno področje »osnovnošolske latinščine« na srečo posegla zasebna oš Alojzija Šuštarja s svojim specifično koncipiranim ŠOLP-om (v kombinaciji obveznega predmeta Klasična kultura in izbirnega Klasična kultura z latinščino) in z njim že leta 2015 prevzela primat.

Moja velika želja je, da bi se javni ŠOLP – in z njim tudi osemletni blok učenja latinščine – čimprej revitaliziral. V ta namen sem pripravila – in dala v javno obravnavo in strokovni razmislek – predlog programa *Osnovna šola s štiriletnim latinskim programom* (pred njim pa v letih 2000–14 že tudi druge predloge, prvega v soavtorstvu z ravnateljem ošPV Marjanom Gorupom), zgrajen na izsledkih naše dovolj bogate domače prakse. Objavljen je v reviji *Keria* 23, št. 2 (2021): 135–64, ki jo lahko dobite v knjigarni Filozofske fakultete na Aškerčevi 2 v Ljubljani, dostopna pa je tudi na spletu. Vse zainteresirane prosim, da si, če je le mogoče, predlog programa ogledate in pošljete pripombe na naslov apirkmajerslokan@gmail.com, za kar se že vnaprej zahvaljujem. Ta prispevek je pravzaprav le nekakšen uvod v branje omenjenega programa, ki ga je brez poznavanja širšega okvira težko razumeti in oceniti.

Kot sem zapisala že v predlogu programa, trdno verjamem, da je ŠOLP družbeno dragocen program, vreden vsakršnega truda, njegova javna dostopnost pa pravica učencev in staršev različnih svetovnih nazorov. Za njegovo revitalizacijo bi bila nujna široka civilna iniciativa z glasno artikuliranim sporočilom in z agilnim strokovnim teamom na čelu. Naša pretekla prizadevanja (2000–14) za odobritev na ŠOLP osredotočenega projekta, bodisi slovenskega bodisi mednarodnega, niso obrodila pravih sadov – bilo nas je odločno premalo in bolj kot aktivne javne podpore smo bili deležni le občasnih internih spodbud; šolska oblast nas je sicer poslušala, a ne tudi slišala. Eventualnim bodočim »aktivistom« bo v primerjavi z nami lažje, ker imajo zdaj na razpolago

ogromno gradiva, ki smo ga mi morali šele zbrati in zapisati. Po drugi strani pa tudi težje, saj je ŠOLP medtem postal za našo družbo *terra incognita*: celo med v osnovni šoli učečimi latinisti namreč že nekaj časa ni več nikogar z lastno najstniško izkušnjo ŠOLP-a.

Sedanja »osnovnošolska latinščina« je dejansko rezultat večdesetletnih poskusov poenotenja nižje srednješolske stopnje, procesa, ki se je v loku raztezal od prve Jugoslavije, z vrhom v drugi, do samostojne Slovenije. Ob šolski reformi leta 1924,³ ki je pomenila prilagoditev srbskemu modelu, se je nižja klasična gimnazija komajda še obdržala in začela kot izjema bosti v oči. Proces je kulminiral z uvedbo osemletke leta 1958, ko je bila nižja srednješolska stopnja spremenjena v predmetno stopnjo osemletke, ki ji zakonodaja v obveznem predmetniku – drugače kot novi štiriletni gimnaziji, ki ji je izjemoma še dovoljevala klasično-humanistično usmeritev – ni dopuščala diferenciacije: poslednja oddelka z latinščino kot obveznim (*sic*) predmetom sta zapustila OŠPV leta 1962. Poenotenje je leta 2008 zaokrožila devetletka, ki je z leto zgodnejšim začetkom šolanja (pri šestih letih) in z nam do tedaj tujim triadnim sistemom (1. triada: 1.–3. razred, 2. triada: 4.–6. razred, 3. triada: 7.–9. razred) dokončno zbrisala za posameznikovo izobrazbeno pot nekdanjo tako pomembno ločnico pri enajstih letih, s čimer je ugasnil še zadnji spomin na nekdanjo nižjo srednješolsko stopnjo.

Še več, devetletka je – kljub toliko deklarirani izbirnosti (široka paleta izbirnih predmetov seže od Čebelarstva in Vzgoje za medije preko Plesa in Športa do modernih tujih jezikov in Latinščine) – s statusnim izenačenjem nekaterih povsem neprimerljivih izbirnih predmetov, vsaj za latinščino, močno zaostрила uravnilovko. Do nje je v izvedbenem oziru neizprosna, togo se oklepa diktata triadnega sistema in analogije z živimi izbirnimi tujimi jeziki, v vsebinskem pa do škode laksana: dopušča celo popolno ignoriranje aktualnega učnega načrta, s čimer v praksi le še dodatno spodbuja *ad hoc* opuščanje jezikovnih vsebin; skratka, formo postavlja visoko nad vsebino.

A pojdemo po vrsti. Težko je namreč razpravljati o področju – kaj šele boriti se zanj – če je to, vsaj na prvi pogled, kaotično oziroma ga poznamo le površinsko. »Osnovnošolska latinščina« se je v osemletki izvajala in se tudi v devetletki izvaja na dva načina: bodisi kot redni pouk (sistematizirano) bodisi kot interesna dejavnost (nesistematizirano). Znotraj teh dveh izvedbenih oblik je precej vsebinskih odstopanj. Interesne dejavnosti so na primer že v osemdesetih letih

3 Kraljevina SHS je na Slovenskem podedovala deset humanističnih gimnazij, od katerih so kmalu ostale le štiri: ljubljanska, mariborska, kranjska in škofijska v Šentvidu; l. 1925 je bila tudi kranjska spremenjena v realno.

prejšnjega stoletja krenile v dve smeri: v jezikovno in nejezikovno (kulturno-civilizacijsko). Obe sta se ohranili do danes, prva s tretjinskim do polovičnim deležem jezikovnih vsebin, druga pa je, če odmislimo nekaj priložnostnega besedišča, lahko tudi scela brez njih. Leta 1988 je OŠPV – v različnem obsegu so ji kmalu sledile tudi druge šole – kot novost uvedla še tretjo izvedbeno obliko: sklop obšolskih, pretežno prostočasnih in neredko na etični pogon izvajanih interesnih dejavnosti s približno tretjinskim jezikovnim deležem, poimenovan *Per vias antiquas* – Po starodavnih poteh.⁴

V svoji raziskavi sem zaradi lažjega razločevanja jezikovne interesne dejavnosti razdelila na »prave«, ki predstavljajo nadgradnjo rednega pouka (na primer *Per vias antiquas*), in »neprave«, ki so njegov nadomestek (na primer »nesistematizirani šOLP«); nejezikovne interesne dejavnosti pa sem poimenovala kar »antični splošnoizobraževalni predmeti«. Po moji oceni je nujno čimprejše prestrukturiranje vseh omenjenih interesnih dejavnosti v izbirne predmete 2. in 3. triade, torej njihova sistematizacija. Ta bi zagotovila vsebinsko ustrezno poimenovanje (možnosti je ogromno: od Evropa v mitu in *Colonia Iulia Emona* do Epigrafski krožek in Antični dramski klub) – večini sedanje ime Latinščina namreč ne pristoji – in sprejetje ustreznih učnih načrtov, pripomogla pa bi tudi k zmanjšanju prekarizacije latinistov.

In še redni pouk. Osemletka (1958–2003/2008) je latinščini dodelila status štiriletnega fakultativnega predmeta predmetne stopnje (šOLP, 5.–8. razred, najmanj 274 ur), pri čemer ji je – zlasti po zaslugi velikega angažmaja latinistov, staršev in šolskih vodstev – z izjemo obdobja 1975–87 in delno tudi 1999–2008 – dopuščala precej odstopanj: med drugim odpiranje latinskih vzporednic, vključevanje latinščine v temeljni urnik, številčno ocenjevanje in navezavo na gimnazijski klasični program. Ob tem: oblast je latinske vzporednice tolerirala z razlago, češ da je latinščina tudi v njih le fakultativna in samo organizacijski

- 4 Sklop *Per vias antiquas I* (1988–2014) štejem kot njegova pobudnica, mentorica in vodja za svoj najuspešnejši avtorski projekt. Sestavljalo ga je 7 sekcij (v oklepaju dodajam leto uvedbe na OŠPV): arheološko-zgodovinska, vključno s projektom *Iulia Emona* (1988), dramsko-recitacijska (1989), taborska (raziskovalni tabori *Lingua Latina laeta* 1–23) (1991), likovno-glasbena (1991), epigrafska (1992), novinarska (šolsko glasilo *Rustica Latina* 1–12) (1993) in raziskovalna (raziskovalne naloge 1–12) (1994); za več gl. arhiv Slovenskega šolskega muzeja (fascikli: *Per vias antiquas*, Fotografsko gradivo, Video gradivo, Časopisni članki) in Anja Ragolič, »Epigraphy as a Tool for Learning Latin«, spletna publikacija *Europeana (Eagle project)* (Rim: Sapienza, 2014): 205–15, dostopno na spletu. Naslednika *Per vias antiquas I*, delno drugače zasnovani sklop *Per vias antiquas II* (2014–), vodi Tea Kranjc (gl. arhiv OŠPV).

dejavnik. OŠPV jih je za namen ŠOLP-a odprla skupno petdeset, večino zunanjih – 34 »tradicionalnih« (1958–74) in 16 »novih« (1987–98); od leta 1975 do danes je odprla tudi okoli 90 homogenih latinskih skupin, do leta 2017 vse za namen ŠOLP-a, po letu 2018 pa za izbirni predmet Latinščina I–III. Vzporednice so (poleg latinskih skupin) za namen ŠOLP-a občasno odpirale tudi druge šole – največ ljubljanska OŠ Mirana Jarca, zadnje leta 1988 – a pretežno le notranje (brez večjega priliva učencev iz drugih šolskih okolišev). Fakultativna latinščina je bila s stališča učenca in učitelja v praksi (*sic*) »sistematizirana«: imela je učni načrt, štela je v učno obveznost in bila, vsaj na OŠPV, številčno ocenjena. Velika pomanjkljivost pa je bila, da jo je lahko učenec s soglasjem staršev kadarkoli opustil, tudi sredi leta, celo v primeru latinskih vzporednic brez menjave oddelka (negativna ocena se v spričevalo ni vpisala, popravni izpit je bil mogoč, a neobvezen).

Devetletka (2003/2008–) je latinščini dodelila status triletnega izbirnega predmeta 3. triade (Latinščina I–III, 7.–9. razred, 204 ure). Ob tem je treba poudariti, da devetletka deli izbirne predmete na obvezne (OIP) in neobvezne (NIP), kar je povezano izključno s standardi in normativi (v primeru latinščine se večina šol odloča za status OIP), je torej le kategorija predmeta in ne pomeni, da je ta obvezen ali neobvezen: tudi NIP je za učenca, ki ga vpiše, za tekoče leto obvezen, medtem ko lahko OIP, tudi če je kot Latinščina I–III trileten, opusti že po uspešno zaključenem prvem ali drugem letu učenja. Izbirni predmet Latinščina I–III se je v jezikovnem oziru izkazal za neustrezno nadomestilo ŠOLP-a, a hkrati kot pomemben splošnoizobraževalni predmet, ki ga je treba obdržati, zanj izdelati nov, primernejši učni načrt in ga ustrezno preimenovati, na primer v Rimska civilizacija z latinščino I–III. Nujno je povečati tudi njegovo nizko realizacijo: vse tri dele že od leta 2003 kontinuirano realizira le OŠPV, a kot samostojni program šele po ukinitvi ŠOLP-a (2018), pred tem pa izključno kot njegov sestavni del: kot drugo, tretje in četrto leto učenja latinščine, torej kot Latinščina I–III, le na papirju (OŠPV je odgovorne sicer zaprosila za odobritev imena Latinščina I–IV, žal zaman).

Zaradi tako raznolikih izvedbenih oblik in ogromnih vsebinskih odstopanj, predvsem pa zaradi pomanjkljivega evidentiranja v prvih treh poreformnih dekadah (evidenca se je bistveno izboljšala šele po letu 1988, ko so bile v okviru šolske sekcije Društva za antične in humanistične študije Slovenije uvedene neuradne letne statistike) je še sredi devetdesetih let veljalo, celo uradno, da »osnovnošolske latinščine« v slovenskem merilu ni mogoče niti popisati niti oceniti. To navidezno neizmerljivo področje mi je pozneje le uspelo vsaj delno izmeriti: od leta 1958 do danes se je v njej preizkusilo že najmanj štiri-

deset javnih šol (gl. Preglednici 1 in 2) – leta 2011 se jim je pridružila tudi zasebna – ter vsaj še enkrat toliko predavateljev, vsak po svojih najboljših močeh; retrogradno mi je uspelo evidentirati tudi večino teh (gl. Preglednica 3).

Ta prispevek osvetljuje le posamezne odseke na vijugasti poti »osnovnošolske latinščine«. Celovitejša slika – vključno s številnimi detajli, z letnimi statistikami in z opisom tej starostni stopnji namenjenih učbenikov in delovnih zvezkov – ter seznam virov in strokovne literature izpod peres drugih avtorjev sta zainteresiranim na razpolago v že citiranih člankih v revijah *Šolska kronika* in *Keria* (gl. opombo 2). Naj ob tem dodam, da sem se ljubiteljske raziskave (1998–2021) lotila v prepričanju, da le celostna evalvacija pretekle domače prakse lahko pokaže pravo pot naprej, in jo izpeljala iz občutka moralne dolžnosti latinistke, zaposlene na šoli z najbogatejšo tradicijo šOLP-a. Kot zanimivost: šOLP je na ošPV zaključilo do leta 2019 2019 (*sic*) učencev – in v naslednjih dveh letih še dvanajst; še vsaj pol toliko pa ga je predčasno opustilo, večina po »pripravljalnem« prvem letu učenja. Osebnost sem na tej šoli med letoma 1988 in 2014 pripeljala skozi prvo leto učenja več kot tisoč dvesto enajstletnikov in skozi celotni šOLP skoraj sedemsto učencev, od katerih so neredki v devetdesetih letih, ko je bilo to še mogoče, vpisali tudi gimnazijski nadaljevalni program, nekateri pozneje celo študij klasične filologije.

šOLP je imel na ošPV tri zelo različne izvedbene faze, po letu 1988 vse močno podprte s projektom *Per vias antiquas*. Prvo ter hkrati najdaljšo in najbogatejšo sem v raziskavi poimenovala »tradicionalni šOLP« (1958–2003) (fakultativni pouk, 5.–8. razred, najmanj 274 ur). To obdobje še zdaleč ni bilo enovito, ampak zaznamovano z nekaj močnimi prelomnicami. ošPV je ohranila šOLP tudi v devetletki, s čimer v petletnem prehodnem obdobju ni bilo večjih težav. Na tej šoli je bilo namreč proti koncu osemletke zanimanje za latinščino v porastu: letno se je vpisalo od 80 do 90 odstotkov vseh petošolcev in vpis je bil visok tudi v višjih razredih. V ilustracijo: v šolskem letu 2007/08 je latinščina po številu vpisanih med izbirnimi predmeti 3. triade dosegla odlično drugo mesto (72), takoj za računalništvom (76), če pa prištejemo še petošolce (42 latincev), je v neobveznem programu predmetne stopnje celo močno vodila (114)! ošPV je v tem obdobju šOLP še zadnjič izvajala »sistematizirano« kot kombinacijo fakultativnega predmeta v 5. razredu osemletke (70 ur) in izbirnega predmeta Latinščina I–III v 3. triadi devetletke (204 ure), ki je tu dejansko pomenil Latinščina II–IV. V raziskavi sem to vsebinsko konsistentno, a izvedbeno že hibridno obliko šOLP-a poimenovala »prehodni šOLP« (2003–08) (274 ur).

V šolskem letu 2008/09, prav ko je OŠPV praznovala svojo petdesetletnico (ob tem: OŠPV je bila v letih 1959–99 šola z dvema učnima jezikoma, slovenskim in srbohrvaškim, pri čemer se je slovenski program neuradno delil na »klasičnega« in »realnega«), je prišlo do enoletne prekinitve ŠOLP-a. Leta 2008 se enajstletniki prvič v zgodovini te šole niso mogli vpisati k latinščini! Na srečo je tej generaciji pozneje uspelo manjkajoče ure (70) nadoknaditi v okviru projekta *Per vias antiquas* in usvojiti vse vsebine po ŠOLP-u, tako da se ŠOLP na OŠPV upravičeno vodi kot šestdesetletni kontinuiran (*sic*) proces (1958–2018). Tega leta je »osnovnošolska latinščina« doživela pogrom tudi v slovenskem merilu,⁵ in to, absurdno, ne zaradi upada interesa, ampak zaradi neustreznih novih normativov: vse stare šole razen OŠPV so po prehodu v devetletko opustile ne le ŠOLP, ampak latinščino v celoti. V devetletki se je nato postopoma izrisal povsem nov latinski zemljevid, skromen in še vedno nestabilen.

Toda že leta 2009 je OŠPV spet ubrala, sicer v vse ožjih mejah možnega, svojo pot: uvedla je urno okleščeni in le delno sistematizirani »novi ŠOLP« (2009–18) (239 ur) v kombinaciji Latinske interesne dejavnosti 6. razreda (delovni naslov novega »predmeta«) z želeno približno polovičnim deležem jezikovnih vsebin (35 ur) in izbirnega predmeta Latinščina I–III z njihovim približno dvotretjinskim deležem (204 ure). A dejstvo, da se je tokrat pred uvedbo »novega ŠOLP-a« na OŠPV prvič močno zapletlo (zgodili so se kar trije interni »lapsusi« – najprej je leta 2008 zmanjkalo ur za latinsko interesno dejavnost v tedaj novem 6. razredu, leta 2009 se jih je nato našlo namesto 70 le 35 na skupino, ker je zaradi prevelikega interesa za latinščino zmanjkovalo ur za preostale interesne dejavnosti, povrh pa je bila uvedena še izločilna konkurenca med latinščino in nemščino), je bilo že mogoče razumeti kot napoved prihajajoče programske spremembe, ki je sledila leta 2018 (ukinitve ŠOLP-a).⁶

5 V ilustracijo: v šolskem letu 2002/03, zadnjem letu popolne osemletke, se jo je učilo 713 učencev na 17 osnovnih šolah (ŠOLP jih zaključilo 107), v šolskem letu 2008/09, prvem letu popolne devetletke, je bilo učencev le še 115 in šol pet, ŠOLP pa je zaključilo 14 učencev.

6 V ilustracijo (neuradni podatki): v šolskem letu 2021/22 program »osnovnošolske latinščine« izvaja šest javnih šol, od tega ena zunaj Ljubljane: OŠPV, oš M. Šuštaršiča, oš I. Groharja Škofja Loka, oš F. Bevka, oš Zalog, oš M. Vrhovnik (prve tri so skupaj z zasebno oš A. Šuštarja vključene v projekt Jeziki štejejo). Poučuje šest latinistov in vpisanih je 150 učencev, od tega 92 v nejezikovne interesne dejavnosti 2. triade, ki jih po dosedanjih kriterijih ne moremo šteti za »učence latinščine«. Teh je le 58, in sicer jih je 36 na petih šolah vpisanih k izbirnemu predmetu Latinščina I–III: 15 v 7. razredu k L-I, 9 v 8. razredu k L-II

Leta 2018 je tako prvo poglavje šOLP-a izzvenelo. Toda ostajam optimist: zakaj ne bi po teh nekaj kriznih letih vsaj poskusili odpreti novega, sodobnejšega? Seveda si moramo pred tem odgovoriti na vprašanje: »Le kaj je šlo v devetletki tako zelo narobe?« Osebo krivim: prepozen začetek sistematičnega jezikovnega učenja (še le v 7. razredu, torej pri 12 letih namesto leto prej) in posledično preskromen urni fond (204 ure), ta ne zadošča za doseganje ciljev, ki v polnosti osmišljajo osnovnošolsko učenje latinščine; dalje programsko razdrobitev zaradi odprave območnih latinskih centrov in ukinitve latinskih vzporednic (devetletka preferira, ne glede na število oddelkov, le po eno skupino na razred, lahko celo heterogeno); ter posledično upad motivacije, pri učencih predvsem zaradi izgubljenega občutka oddelčne pripadnosti, težavnega urnika in nepovezanosti osnovne s srednjo šolo, pri učiteljih pa zaradi zaposlitvene prekarnosti (devetletka jim zagotavlja le do šest sistematiziranih ur latinščine tedensko). Odgovor je lahko tudi krajši – zaradi ignoriranja izsledkov naše dovolj bogate pretekle prakse oziroma zaradi odrekanja ustreznega statusa mrtvemu, klasičnemu jeziku, skupaj z vsem, kar temu pritiče.

ŠOLP se je vedno znova izkazal za trdoživ program: po vsakem padcu je prišel tudi vzpon. Ukinitvi nižje klasične gimnazije je v Ljubljani sledilo obdobje »tradicionalnih latinskih vzporednic« (1958–75) s kontinuiranim gimnazijskim nadaljevalnim programom (1958–82). Ta čas lahko v luči poznejših dogodkov označimo za prvo (relativno) zlato dobo šOLP-a. Vanj je leta 1975 zarezala prepoved vzporednic, sledilo je obdobje stagnacije in iskanja. Leta 1987 je OŠPV dala šOLP-u novega elana z odprtjem prve izmed svojih šestnajstih »novih latinskih vzporednic«. To je bila napoved druge (relativno) zlate dobe, ki se je v polnosti razvila pod okriljem projekta Pouk latinščine v osnovni šoli (1991–99). Njegov konec je za večino šol pomenil začetek globoke krize ob soočenju z realnostjo devetletke, le OŠPV je uspelo to »zlato« obdobje – zaradi navdušenja, ki ga je med učenci in starši vzbudilo z latinščino kot rdečo nitjo zaznamovano praznovanje šolske stoletnice leta 1999 – podaljšati skorajda do nastopa devetletke.

Padce in vzpone šOLP-a na OŠPV nazorno prikažejo v odstotkih izraženi deleži učencev z zaključenim šOLP-om glede na vse učence zadnjega razreda (to je bil do leta 2005 osmi, nato deveti razred):

in 12 v 9. razredu k L-III; oš Zalog edina še izvaja šOLP (kot 4-letno interesno dejavnost), vpisanih je 22 učencev: 8 v 6. razredu, 4 v 7. razredu, 8 v 8. razredu, 2 v 9. razredu. V šolskem letu 2021/22 se torej uči na 6 javnih šolah latinščine skupno 58 učencev, in sicer 1. leto 23, 2. leto 13, 3. leto 20 in 4. leto 2 učenca.

njihov delež je bil po posameznih dekadah 1958–68, 1968–78, 1978–88, 1988–98, 1998–2008, 2008–18 naslednji, v odstotkih: 61, 52, 33, 41, 52, 21 (prva in druga zlata doba izkazujeta visok delež); na pragu sedme deкаде je bil šOLP ukinjen. V tretje gre rado, zakaj torej ne bi verjeli v skorajšnji prihod nove (relativno) zlate dobe? Ne smemo pa pozabiti, da se ne prva ne druga nista zgodili sami od sebe, ampak po zaslugi entuziastov, z združenimi močmi latinistov in ravnateljev na eni strani ter staršev in učencev na drugi. Seveda brez podpore odločevalcev in strokovnega programa ne gre.

PRILOGE

Legenda

∞ Pouk je bil realiziran, a števila učencev ni bilo mogoče pridobiti; v povprečju so skupine štejele od pet do 15 učencev (predlog za skupne seštevke: upošteva naj se približna ocena povprečne velikosti skupin na posamezni šoli v določenem obdobju).

* Pridobiti je bilo mogoče približno število učencev.

** Skupina učencev je bila oblikovana, a podatkov o njeni velikosti in realizaciji pouka ni bilo mogoče pridobiti (najverjetneje se je pouk zaradi kadrovskih problemov začel s časovnim zamikom oz. se predčasno zaključil).

P1 Projekt ZRSŠ Pouk latinščine v osnovni šoli (1991–99).

P2 Evropsko sofinancirani konzorcijski projekt Jeziki štejejo (2017–22).

Navedena so sedanja imena šol, za nekdanje nazive in preimenovanja gl. Preglednica 3, op. 2.

Navedene šole so imele morda pouk latinščine tudi druga šolska leta; pouk latinščine je bil lahko v takšni ali drugačni obliki vsaj občasno organiziran tudi na drugih šolah po Sloveniji, ki jih zaradi pomanjkljive uradne evidence in nezadostnega medšolskega povezovanja ni bilo mogoče zabeležiti. Morebitne popravke in dopolnila pošljite na naslov: apirkmajerslokan@gmail.com.

PREGLEDNICA 1:

Pouk latinščine v javnih osnovnih šolah v Ljubljani v prvih šestih dekadah (1958–2018)

LP (številka v kurzivi) Latinska paralelka, oblikovana v 5. razredu osemletke (»zunanje«/»notranje« paralelke).

*LP** Za oš Sp. Šiška ni jasno, ali je oblikovala latinsko paralelko ali je učence različnih oddelkov združevala le za ure latinščine.

Opombe

- 1 Za Česnik, Prausmueller, Marinčič gl. Preglednica 3.
- 2 Za Dovjak K., Zoran, Pakiž, Pobežin, Žmavc, Vilhelm, Rott gl. Preglednica 3.
- 3 Za Senegačnik, Zoran, Jarc, Kus, Pobežin gl. Preglednica 3.
- 4 Za Dovjak K., Prausmueller, Sindičič, Perne, Kvartič gl. Preglednica 3.
- 5 Za Šega Č., Polajner, Šebjanič, Golob, Perne gl. Preglednica 3.
- 6 Redno zaposleni so bili: Gnjezda, Avčin, Šašel, Krapež, Šega Č., Pirkmajer S., Kranjc, Hoda; za te in preostale učitelje gl. Preglednica 3.
- 7 Za Fašalek, Benedik, Merc, Kranjc B., Špelič, Čop, Polajner, Pirkmajer S., Fabjan A., Krošelj K., Gril J., Toplak gl. Preglednica 3.

PREGLEDNICA 2:

Pouk latinščine v javnih osnovnih šolah zunaj Ljubljane v prvih šestih dekadah (1958–2018)

Opombi

- 1 Za Stauber, Filo, Miklič, Kolar, Žužek in verjetno Hrastnik gl. Preglednica 3.
- 2 V letih 1994–99 je bil glavni izvajalec jezikovna šola Studium.

	Osnovna šola, leto uvredbe latinsčne	P. Voranca 1958–	M. Jarca 1958	Sp. Šiška 1958	R. Jakopiča 1972	Vodmat 1974	M. Vrhovnik 1982 ponovno 2021–	Ledina 1986	M. Šuštaršiča 1986–	V. Pregarc 1986	Prule 1987
	2017/18	43 P ₂							9 P ₂		
	2016/17	41							12		
	2015/16	56					5				
	2014/15	44									
	2013/14	66									
	2012/13	72									
	2011/12	62									
	2010/11	65									
	2009/10	83	4				5*				
	2008/09	50	∞				∞				
	2007/08	114	16				∞				
	2006/07	120	28		31						
	2005/06	114	24		45			4			
	2004/05	139	39		12			22			
	2003/04	170	23		15		∞	10	∞		
	2002/03	194	30				∞	24	4	11	
	2001/02	184	52				∞	25		14	
	2000/01	146	8					18		7	
	1999/00	158	12					25			
	1998/99	169	9					34			
	1997/98	184	12					50			
	1996/97	184	∞					∞	∞		
	1995/96	219	∞					61	**		
	1994/95	240	∞					79			
	1993/94	228	∞					74			
	1992/93	230*	∞					54			
	1991/92	231 P ₁	∞					32 P ₁			
	1990/91	200*	∞					∞			∞
	1989/90	193	∞					∞	**		∞
	1988/89	168	26					∞	16		9
	1987/88	136	∞					50	∞		∞
	1986/87	nad 100*	∞					∞	∞	8	
	1985/86	nad 100*									
	1984/85	nad 100*	∞								
	1983/84	nad 100*	**			∞	**				
	1982/83	114	15			30	6				
	1981/82	100*	∞				Učili: (⁵).		Učili: (¹). Učili: Fabjan A., Ratajc.		Učili: (⁴).

[illegible]

1958/59 – 1980/81

LJUBLJANE V PRVIH ŠESTIH DEKADAH (1958–2018)

2017/18	10 P2																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																			
---------	-------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

e v tem obdobju niso imele pouka latinščine.

PREGLEDNICA 3: Abecedni seznam profesorjev in učiteljev latinščine v javni osnovni šoli v letih 1958–2022

Vsi naštetih predavatelji si zaslužijo prav posebno zahvalo, saj so bili – skupaj z učenci latinščine, njihovimi starši in vodstvi »latinskih šol« – prav oni, čeprav večina v osnovni šoli le honorarno zaposlena, najzaslužnejši za ohranjanje in razvoj različnih oblik »osnovnošolske latinščine«, tudi njenega štiriletnega osnovnošolskega latinskega programa (ŠOLP-a) in z njim povezane občasne gimnazijske vertikale. Neredki so hkrati ali tik pred tem poučevali na višji stopnji, na gimnaziji ali celo fakulteti, a so bili zaradi pomanjkanja kadra pripravljeni priskočiti na pomoč osnovni šoli, saj so se kot izkušeni pedagogi zavedali pomena, ki ga ima zgodnji začetek jezikovnega učenja. Marsikdo med njimi pa si je kot študent ali absolvent šele nabiral koristne, prepotrebne izkušnje za svojo pedagoško pot.

Zaradi pomanjkljivih evidenc so nekatera imena umanjkala⁷ oziroma so letnice učiteljevanja morda ponekod netočne, toda seznam je naš prvi te vrste in zato za marsikoga, verjamem, še posebej zanimiv. Imena in priimke predavateljev sem zapisala v obliki, pridobljeni v času raziskave (1998–2022), in tudi šole navajam z njihovimi sedanjimi nazivi,⁸ s starimi imeni le tiste, ki so bile pozneje pridružene drugim šolam⁹ oziroma kjer se latinščina od preimenovanja dalje ni več poučevala.

V javnih¹⁰ osnovnih šolah so v šolskih letih 1958/59–2021/22 poučevali latinščino naslednji profesorji oziroma učitelji (po abecedi,

- 7 Za nekatere javne šole, npr. oš Mirana Jarca, Ljubljana in oš Mozirje, ni bilo mogoče pridobiti natančnejših podatkov; gl. tudi Pirkmajer Slokan, »Pregled pouka latinščine v slovenski javni osnovni šoli«, objavljen v dveh delih v reviji *Šolska kronika* 25–26 (2016–2017), op. 100, 124.
- 8 Največ »latinskih šol« je spremenilo ime l. 1992, nekatere že prej: l. 1959 se je 2. osnovna šola v Ljubljani preimenovala v oš Prežihovega Voranca in Osnovna šola III v Mariboru v oš Bojana Iliča, l. 1960 III. osnovna šola v Ljubljani v oš Mirana Jarca in oš Spodnja Šiška v oš Zvonka Runka (ta je pozneje spet prevzela staro ime); l. 1992 so se v Ljubljani preimenovala tudi: oš dr. Jožeta Potrča v oš Vodmat, oš x. SNOUB ljubljanske v oš Trnovo, oš Marjan Novak-Jovo v oš Vič, oš Alojza Kebeta v oš Šentvid, oš Toneta Seliškarja v oš Prule.
- 9 Npr. v Mariboru je bila oš Antona Aškerca (do l. 1960 Osnovna šola v) l. 1972 združena z oš bratov Polančičev ter oš Ivana Cankarja l. 2008 z oš Franca Rozmana-Staneta.
- 10 Za tiste, ki so poučevali v Ljubljani: a) v zasebni oš Alojzija Šuštarja (od l. 2011 dalje: Helena Morisset, Tina Weilguny, Gašper Kvartič, Doroteja Novak idr.); b) v tečajih Teološke fakultete (Miran Špelič najmanj 1986–88, Helena Zabukovec, Irena Česnik 1989/90 idr.); c) v Pionirskem domu (latinščina s prekinitevami od l.

brez nazivov; z asteriskom* so označeni tisti, ki so hkrati oziroma tik pred tem poučevali latinščino tudi v gimnaziji ali na fakulteti):¹¹

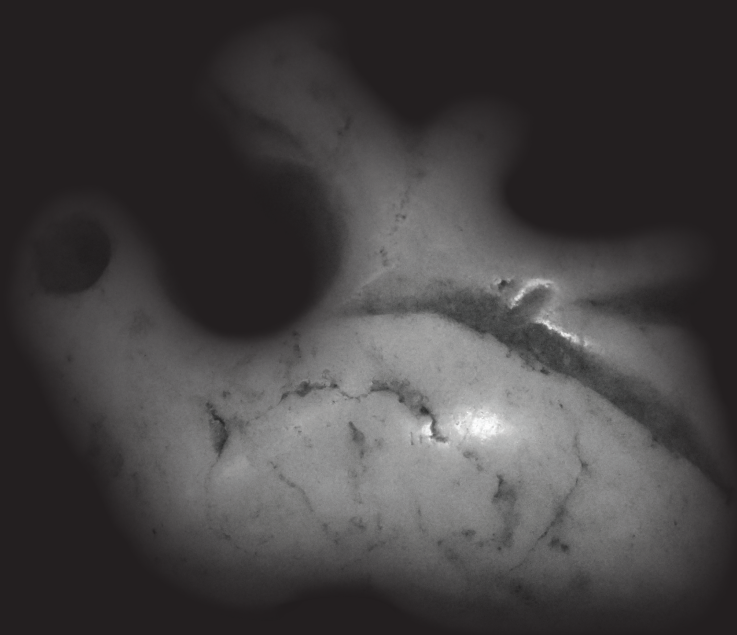
1. AVBELJ, Bronislava: oš Valentina Vodnika Lj. (1988/89)
2. AVČIN, Lilijana: oš Prežihovega Voranca Lj. (1958–78)*
3. BENEDIK, Martin: oš Riharda Jakopiča Lj. (1973), oš Mirana Jarca Lj. (1974)
4. BREZOČNIK, Kukolj Majda: oš Prežihovega Voranca Lj. (1975/76)
5. CEDILNIK, Marjan: oš Šentvid Lj. (1990–95; ravnatelj šole)
6. ČESNIK, Irena: oš Prule Lj. (1987/88)
7. ČIROVIČ, Bojana: oš Ledina Lj. (1995–99)
8. ČOP, Breda: oš Prežihovega Voranca Lj. (1982/83), oš Vodmat Lj. (1983/84), oš Mirana Jarca Lj. (1984/85)
9. DAMJAN, Barbara: oš bratov Polančičev Mb. (1996–2005)*
10. DOVJAK-KODERMAN, Maja: oš Milana Šuštaršiča Lj. (1986–88), oš Toneta Čufarja Lj. (1987/88), oš Prežihovega Voranca Lj. (1988/89)
11. FABJAN ANDRITSAKOS, Dragica: oš Vide Pregarc Lj. (1986/87), oš Mirana Jarca Lj. (1988–92), oš Ledina Lj. (1992–95)
12. FAŠALEK, Janez: oš Mirana Jarca Lj. (1958–okoli 1973, s prekinitvami)*
13. FILO, Breda: oš Bojana Iliča Mb. (1958–60), oš Ivana Cankarja Mb. (1959)*
14. GNJEZDA, Olga: oš Prežihovega Voranca Lj. (1958–79)*
15. GOLOB, Danilo: oš Prežihovega Voranca Lj. (1958/59)*
16. GOLOB, Mija: oš Majde Vrhovnik Lj. (2007–09)
17. GRIL JUVAN, Maja: oš Šentvid Lj. (1999–2007), oš Maksa Pečarja Lj. (2004–07), oš Mirana Jarca Lj. (2004–08)
18. GROŠELJ, Andreja: oš Ledina Lj. (1986–93)*
19. HODA, Julija: oš Prežihovega Voranca Lj. (2018–)
20. HOMAR, Nataša: oš Valentina Vodnika Lj. (1987/88)
21. HRASTNIK, Marija: verjetno oš Bojana Iliča Mb. (najmanj 1972–74)*

1988 dalje: Živa Kham Omahen 2010–13 idr.); č) v jezikovnih šolah: Izobraževalni center za tuje jezike (A. Pirkmajer Slokan 1987–88 idr.), Palatin (Živa Kham Omahen 2004/05 idr.) in Much (Irena Česnik 1991–93 idr.) ter v Waldorfski šoli in v mariborski Studium kot izvajalki pouka latinščine na oš Ludvika Pliberška (Marija Kosi 1989–99, Katjuša Kolar 1998/99 idr.), hranijo točnejše podatke arhivi posameznih zavodov (gl. tudi *Pregled* op. 250, 291).

11. Za Avčin, Gnjezda, Šašel gl. tudi *Pregled*, op. 57, 61, 107, 110, 114, 123, 126, 131, 132, 196, 248, 398, 664, 674, 815, 950; *Pregled* 2016, str. 167–68 (Kadri); *Pregled* 2017, str. 166–67 (Kadri).

22. HRIBERŠEK VUK, Nina: oš Slave Klavore Mb. (2002–04)
23. HROVAT, Jasna: oš Riharda Jakopiča Lj. (1972)
24. ILC, Josip: oš Prežihovega Voranca Lj. (1958/59)*
25. IMENŠEK, Natalija: oš bratov Polančičev Mb. (1996–99)
26. JARC, Mojca: oš Vič Lj. (1990–92)
27. KHAM, Cvetka: oš Riharda Jakopiča Lj. (1973–75)
28. KHAM OMAHEN, Živa: oš Šentvid Lj. (2011–14)
29. KLANČAR, Apolonija: oš Trnovo Lj. (1991–94)
30. KNEZ, Nina: oš Šentvid Lj. (1995–99)
31. KOLAR, Katjuša: oš Ludvika Pliberška Mb. (1998/99), oš Maksa Durjave Mb. (2013), oš Dušana Flisa Hoče (2013–15), oš Miklavž na Dravskem polju (2015–17)
32. KOLAR, Anton: oš Bojana Iliča Mb. (1958/59)*
33. KOPRIVA, Silvester: oš Prežihovega Voranca Lj. (1958/59)*
34. KOSI, Marija: oš Ludvika Pliberška Mb. (1989–99; pomočnica ravnateljca šole)
35. KOŠTRIC, Ciril: oš Slave Klavore Mb. (1995–2000), oš Murska Sobota I (1995–2004), oš Murska Sobota II (1995–2002), oš Murska Sobota III (1995–2004), oš Gornja Radgona (2000–04)
36. KRANJC, Tea: oš Ledina Lj. (1999–2003), oš Prežihovega Voranca Lj. (2009–)
37. KRANJC BRATOŽ, Barbara: oš Mirana Jarca Lj. (verjetno 1981)
38. KRAPEŽ, Stanislava: oš Prežihovega Voranca Lj. (1978–80)
39. KROŠELJ KOŠEC, Lucija: oš Mirana Jarca Lj. (1996–2004)
40. KUS, Marija: oš Vič Lj. (1992–2006, s kratko prekinitvijo)
41. KVARTIČ, Gašper: oš Milana Šuštaršiča Lj. (2016–), oš Ivana Groharja Škofja Loka (2017–18)*
42. LOGAR, Marija Helena: oš dr. Janeza Mencingerja Bohinjska Bistrica (2009–11, 2012/13)
43. MARINČIČ, Marko: oš Prule Lj. (1989/90)
44. MERC, Viktor: oš Mirana Jarca Lj. (1975, morda tudi po 1975)*
45. MIKLIČ, Ciril: oš Bojana Iliča Mb. (1958/59), oš Antona Aškerca Mb. (najmanj 1959–63)*
46. MIKUŽ, Mojca: oš Valentina Vodnika Lj. (1994–2013), oš Vrhovci Lj. (2000/01), oš Riharda Jakopiča Lj. (2003–07)
47. PAKIŽ, Nada: oš Vodmat Lj. (verjetno 1978–80), oš Toneta Čufarja Lj. (1991–94)
48. PAVLIČ ŠKERJANC, Katja: oš Vodmat Lj. (1974/75), oš Prežihovega Voranca Lj. (1974/75)
49. PERNE, Jelka: oš Milana Šuštaršiča Lj. (2002–04), oš Majde Vrhovnik Lj. (2009/10, 2015/16, 2021–), oš Franceta Bevka Lj. (2009–)

50. PIRKMAJER SLOKAN, Aleksandra: oš Mirana Jarca Lj. (1986–88), oš Trnovo Lj. (1989/90), oš Valentina Vodnika Lj. (1993/94), oš Prežihovega Voranca Lj. (1988–2014)
51. POBEŽIN, Gregor: oš Toneta Čufarja Lj. (1994/95), oš Vič Lj. (1998–2000)
52. POGORELEC, Matija: oš Prežihovega Voranca Lj. (1980)*
53. POLAJNER, Tatjana: oš Prežihovega Voranca Lj. (1982/83), oš Mirana Jarca Lj. (1982/83), oš Majde Vrhovnik Lj. (1983/84), oš Slave Klavore Mb. (1991–95)
54. PRAUSMUELLER, Ralph: oš Milana Šuštaršiča Lj. (1988/89), oš Prule Lj. (1988/89)
55. PREVC, Matej: oš Ivana Groharja Škofja Loka (2018–21)*
56. PUST ŠKRGULJA, Vida: oš Prežihovega Voranca Lj. (1979/80)
57. RATAJC, Ana: oš Trnovo Lj. (1994–2011, 2018–21), oš Vide Pregarc Lj. (2000–03), oš Zalog Lj. (2012–)
58. ROTT, Zala: oš Toneta Čufarja Lj. (2005/06)
59. SELIČ, Tinka: oš Oskarja Kovačiča Lj. (1995–97)
60. SENEGAČNIK, Brane: oš Vič Lj. (1987/88)
61. SINDIČIČ, Marija: oš Milana Šuštaršiča Lj. (1996/97)
62. SIVEC, Ivan: oš Spodnja Šiška Lj. (verjetno 1958–62)*
63. SKUBIC, Meta: oš Ivana Groharja Škofja Loka (2021–)
64. STAUBER, Rafael: oš Bojana Iliča Mb. (najmanj 1958–66)*
65. STOJKOVIČ, Maja: oš Danile Kumar Lj. (2000–02)
66. STRAŠEK VRECL, Marija: oš bratov Polančičev Mb. (1991–96)*
67. ŠAŠEL, Ana: oš Prežihovega Voranca Lj. (1958–63)*
68. ŠEBJANIČ, Mojca: oš Majde Vrhovnik Lj. (2001–04), oš Franca Rozmana-Staneta Lj. (2002/03)
69. ŠEGA ČEH, Barbara: oš Prežihovega Voranca Lj. (1980–88), oš Majde Vrhovnik Lj. (1982/83)
70. ŠPELIČ, Miran: oš Mirana Jarca Lj. (verjetno 1982)
71. ŠTERBENC ERKER, Darja: oš Trnovo Lj. (1991–94)
72. ŠVAJNCER, Mateja: oš Slave Klavore Mb. (2004–06)
73. TOPLAK, Barbara: oš Mirana Jarca Lj. (2008–10), oš Savsko naselje Lj. (2009/10)
74. VILHELM, Neža: oš Ledina Lj. (2003–06), oš Toneta Čufarja Lj. (2005/06)
75. VISOČNIK, Julijana: oš Slave Klavore Mb. (1999–2002)
76. ZORAN, Aljoša: oš Vič Lj. (1988), oš Toneta Čufarja Lj. (1988/89)
77. ŽMAVC, Janja: oš Toneta Čufarja Lj. (1995–2005)
78. ŽUŽEK, Franc: oš Bojana Iliča Mb. (najmanj 1978–80)

Nekdanja zbirka v dvorcu Jelšingrad
(živalski amulet, kamen, RŠ 100674)

Filologija ne gradi samo na logiki (pogovor s Kajetanom Gantarjem)

David Movrin

Na poti do sem sem razmišljal,¹ kako začeti to srečanje – in bolj sem razmišljal, bolj se mi je zdelo absurdno, da bi uvodoma predstavljal nekoga, ki ga vsi poznate. Pač pa lahko povem anekdoto, za katero mogoče ne veste vsi. V Društvu za antične in humanistične študije smo predlani prišli na idejo, da bi profesorja Gantarja predlagali za neko drugo nagrado, ki je imela med obrazci tudi obrazec za soglasje predlaganega. Naredil sem osnovnošolsko napako ter pisal profesorju, če ga lahko izpolni in podpiše. On pa mi je odpisal, da je nagrad v življenju dobil preveč in da prosi, naj ga ne predlagamo. Eksplicitno izraženi zahtevi se je težko upreti. Smo pa v društvu tudi poznavalci Otona Župančiča, ki je, kot veste, napisal, da gre osel enkrat na led, »baš to je oslovstvo«, in da modrec ve, kako je »danes pal«, jutri bo pa plesal po njem. Ko smo tako profesorja predlagali naslednjič, tokrat za Prešernovo nagrado, ga nismo nič spraševali. Na tem mestu bi se zato rad zahvalil Miljani Cunta s Slovenske matice, ki je vse to koordinirala, in SAZU, ki je predlog takoj podprla; resnično sem vesel, da ob tej priložnosti lahko sediva tukaj.

Ko sva se pred več kot desetletjem pogovarjala v Modrijanovi knjigarni, sem za vas uporabil verz iz vašega prevoda Odiseje. »Videl je mesta

1 Pogovor je nastal 13. januarja 2022 pred polno veliko dvorano SAZU, v kontekstu decembrske novice o Prešernovi nagradi in ob sočasnem izidu tretje knjige spominov *Penelopin prt* pri Slovenski matici; objavljamo ga v spomin na mladostno iskrivost, s katero je bil sogovornik vse do zadnjega sposoben presenečati občinstvo. Ko je 16. junija 2022 nepričakovano umrl na otoku Krku, je marsikdo nehote pomislil, da ima Menandrov verz »ὄν οἱ θεοὶ φιλοῦσιν, ἀποθνῆσκει νέος« – ki ga je kasneje ponovil Plavt, »quem di diligunt, adulescens moritur«, ob smrti prijatelja Matija Čopa pa tudi profesorju tako ljubi Prešeren – več kot le en pomen.

premnogih ljudi, spoznal je njih misli», pravi Homer za Odiseja. Zato mi je zdaj takoj padlo v oči, da ste naslov svoje tretje knjige spominov, Penelopin prt, navezali na isti mit. Bi lahko povedali, kako ste prišli do njega – in do te prelepe naslovnice, na kateri je »Koronavtrnica« Eve Petrič?

Pred tem sem izdal že dve knjigi spominov, najprej *Utrinke ugaslih sanj*, kjer sem opisal svoja mladostna leta, nekako do poroke in doktorata, in potem *Zasilni pristanek*, ki sega še malo naprej. Potem pa me je navdajala misel, da bi bilo lepo, če obelodanim še svoja odisejska potovanja v daljne dežele in predavanja na tujih univerzah, obiske in razne funkcije, kar se je začelo šele sredi najlepših let. Pri spominih je vedno tako – ko izidejo, vidiš, da si marsikaj spregledal, kaj bistvenega celo pozabil. In sem premišljeval, kako bi napisal še dodatek obema knjigama. Seveda vse pišem z računalnikom in leta 2012 ali 2013 sem začel pisati razna dopolnila, stvari, za katere ne bi rad, da bi mi ušle iz spomina. Tako sem mislil, da bi knjigama, ki sta naleteli na dosti ugoden odmev, dodal še tretjo. Najprej sem ji hotel dati naslov *Vzponi in padci*, morda *Moji vzponi in padci*. Potem sem to počasi pisal in veliko stvari, ki sem jih zasnoval, sem vrgel v koš. Ne več v koš za papir, na računalniku imam rubriko, kjer piše »Koš«. Razlika med odpadki v košu za papir je v tem, da jih odpeljejo na odpad; ta koš pa ostane tam leta in leta, če posebej ne ukazete, naj se stvar uniči. Tako sem se včasih spomnil kakšne stvari in si rekel, bom pogledal v koš, ter videl – v ta koš sem dal nekaj, za kar se mi je zazdelo, da sem kar dobro napisal, da danes ne bi bolje. Tako sem začel stvari pobirati iz tega koša, potem pa nekoč pomislil tole: *Odiseja* je bila od nekdaj moje najljubše branje, spomnim se, da sem že v očetovi knjižnici, ko so izšle znamenite slovenske čitanke, najbolj požiral zgodbe o Odiseju in Polifemu. *Odiseja* me je privlačila, ampak bolj kot Odisej se mi je zdela pametna in modra Penelopa; en tak karakter sem videl v njej. Ženska, ki drži tri vogale pokonci, še več kot tri, štiri vogale. Pametna. Seveda sem se vživljal v tisto, vedel sem, kako je potem tkala svoj prt in metala čez noč skrivaj – najbrž v kak koš ali kako, ne vemo točno; tako da sem rekel, bom dal pa drugačen naslov. In tako sem svojo prvotno tretjo knjigo prenaslovil v *Penelopin prt*.

In zato ste izbrali vezeno?

Ta prt se je razraščal, čedalje več je bilo vsega, in ko je dobival končno obliko, sem dobil tudi spretno in zelo sposobno lektorico, ki mi je stvari urejala in pregledovala, Nado Šumi. Nekoč me je vprašala:

»Kaj bi pa radi imeli na platnicah? Na prvi knjigi je tako lepa zelena, *Utrinki ugaslih sanj*, ko je še vse v pomladi, v polnem zelenju; na drugi, *Zasilni pristanek*, je odpadajoče listje.« In sem rekel: »To bo *Penelopin prt*, mogoče bi bile lahko kakšne čipke, mogoče idrijske?« Moja babica po očetovi strani, ki je nisem nikoli videl, ker je prej umrla, je bila spretna čipkarica iz Idrije, doma iz neke vasi nad Idrijo, s Kanomlje. Tudi ena od nečakinj je bila kasneje učiteljica v Idriji in je vodila čipkarski krožek, tudi sama dela lepe čipke, nekoč je dobila zanje celo dve nagradi. Nakar mi je Nada rekla: »Veste kaj, če bi bila čipka – ne vem, če poznate umetnico Evo Petrič, Petričevo hčerko?« Rekel sem, da gospoda Ernesta Petriča dobro poznam, ker sva nekaj časa stanovala v istem bloku na Vodmatu, ko sva bila čisto mlada; on je stanoval v pritličju, jaz pa tri nadstropja nad njim. »Ja,« mi je rekla, »njegova hčerka je zelo znana in je zasnovala lepo čipko, ki je krasila celo notranjost Štefanove katedrale na Dunaju.« Oho, sem rekel, če bi si to lahko izvolil za naslovnico in če nima nič proti in ne bo težav z avtorskimi pravicami, potem si kaj lepšega ne morem misliti.

Dunaj vas je prepričal?

Dunaj imam zelo rad, tam sem preživel nekaj lepih večerov, enkrat cel mesec, pozneje pa je bilo pravzaprav moje zadnje predavanje, ki sem ga imel pred nastopom korone, spet na Dunaju, na akademiji in na univerzi. Zame skoraj ni lepše prestolnice, kot je Dunaj. Ne da bi bil ravno avstrijakant, ampak vedno sem čutil, da smo zgodovinsko bolj povezani z Dunajem kot pa recimo z Beogradom. Veste, Srbe zelo obrajam, ker so se izkazali med drugo svetovno vojno; naša družina je bila izgnana v Srbijo. Ampak ko sem kasneje govoril s Srbi, mi je nekdo rekel: »Kakšna sreča je bila za vas, da ste prišli pod Habsburžane, ne pa pod turške sultane. Poglejte, že pri nas v Srbiji, Prečani,« – ne vem, če poznate izraz, tisto, kar je preko Donave – »to je čisto druga kultura kot pa to, kar je bil Beograjski pašaluk. *Srpska Atina* je v Novem Sadu,« to so mi govorili; »*Matica srpska* ni v Beogradu, ampak tam. Dunaj, veste, cesarica Marija Terezija, toliko pa poznamo tudi mi zgodovine, to je bilo nekaj drugega kot pa kak turški sultan ali paša, kot smo jih imeli mi.« No, zato sem zelo vesel te ideje, ki se je tu uresničila, te lepe podobe.

Naredili ste kar nekaj korakov nazaj v preteklost, metafora Penelopinega prta omogoča prevpraševanje, seganje nazaj, vse do začetkov – tako da si bom to dovolil tudi sam. Ko sem pred kratkim pisal članek o profesorju Ivanu Lunjaku, ki je ustanovil naš oddelek, sem prvič pomislil,

da je Oddelek za klasično filologijo star dobrih sto let – in da ste vi že sedemdeset let tesno povezani z njim, da imate o več kot dveh tretjinah te zgodovine čisto osebno izkušnjo. Zanima me, kaj danes mislite o tistem delu, ki ga še niste sooblikovali, o času med vojnama; za Lunjakom je prišel Fran Bradač, za njim Milan Grošelj. O teh dveh smo vedeli kar nekaj, zdaj pa mi je profesorica Olga Budaragina iz Sankt Peterburga pred slabim mesecem v arhivih Inštituta za rusko literaturo našla še Lunjakovo fotografijo. Z nje se profesor smehlja kot iz nekega drugega prostora in drugačnega časa. Če se ustaviva ob pogledu nanj – kaj mislite, kakšno dediščino so vam zapustili ti ustanovni očetje? Kakšna je bila raven študija v Ljubljani pred vojno?

O tem ne morem soditi, kakšen je bil nivo študija na klasični filologiji. Vem recimo, kakšen je bil na slavistiki, ker je bil moj oče eden prvih študentov slavistike. Slavistika je imela že takoj na začetku štiri veličastne, ki so to še danes; Kidrič, Prijatelj, Nahtigal in Ramovš – to je pojem. Na klasični filologiji pa so iskali neko zasilno, začasno rešitev. Čudim se, da niso bili malo bolj prožni. Slovenci smo imeli veliko klasičnih filologov, dobrih, ki so objavljali svoje razprave v gimnazijskih izvestjih. Seveda, večinoma so bila ta izvestja v nemščini, vendar tudi v slovenščini; in nekateri od teh člankov se še danes citirajo v izčrpnějšíh literarnih zgodovinah ali v historičnih gramatikah latinščine in grščine. To so bili dobri učenjaki.

Vendar brez habilitacij.

Res je, da niso bili habilitirani učitelji. In v tisti stiski so menda prisluhnili pobudi Nahtigala, ki je bil prej, če se ne motim, docent ali izredni profesor za ruščino na graški univerzi. Tam je spoznal nekega ruskega upokojenca; ta profesor Lunjak niti ni bežal pred oktobrsko revolucijo, ampak je že prej dosegel leta za upokojitev, 70 ali 65, kolikor je že bilo. Po rodu je bil Čeh, potem pa profesor na ruskih univerzah; najprej v Kazanu, to je bila zelo pomembna univerza, za Rusijo poleg Moskve in Sankt Peterburga nekako kot Heidelberg, duhovno srce Povolžja. Tudi Baudouin de Courtenay, ki je raziskoval rezijanska narečja, je bil najprej docent na Univerzi v Kazanu – to je bila slavna univerza, ki je tako angažirala tudi mladega češkega štipendista. Carska Rusija je rada dajala štipendije nadobudnim študentom iz slovanskih dežel in tako je češki profesor Lunjak dobil od ruske vlade štipendijo, da gre študirat v Leipzig, ki je bil takrat eden največjih centrov klasične filologije, in da bo nato poučeval na eni od ruskih univerz. In je poučeval, mislim, da je tudi doktorat delal v Kazanu, pozneje je bil nekaj časa v Sankt

Peterburgu, nazadnje pa v Odesi. Ko je dosegel leta za upokojitev, je prišel v Gradec, zelo prijetno avstrijsko mesto, kjer so se upokojenci vedno dobro počutili, tako da so mu rekli *Pensionistenstadt*.

Avstrijci menda rečejo kar Pensionopolis.

Ja, *Pensionopolis*. Tudi pri nas so šli nekateri upokojenci živeti tja, recimo [Valentin] Kermavner, mislim, da je bil to ded Tarasa Kermavnerja. In tja je Lunjak dobival rusko pokojnino, tudi po tem, ko je izbruhnila svetovna vojna in sta bili Rusija ter Avstrija sovražni sili, je pokojnina nekaj let še vedno prihajala v Gradec. No, leta 1917, ko je prišlo do oktobrske revolucije, je revolucionarna oblast, tako kot delajo pravi revolucionarji, vse te pokojnine, vse te vezi prestrigla. Potrebnovala je denar, bila je lakota in tako naprej – in Lunjak je ostal brez sredstev. Nakar se je zasmilil našemu ustanovitelju slovanske filologije Nahtigalu, ki je bil profesor na graški univerzi in je rekel: »Bomo pa začasno pomagali Lunjaku.« Ta je bil že malo v letih, vendar je imel voljo in je potem prišel za honorarnega ali pogodbenega predavatelja, nikdar ni bil redno nastavljen.

Težava je bil predvsem jezik.

Ne vem, kako je šlo to. Univerza je bila slovenska, vsa predavanja so potekala v slovenščini. Lunjak je menda poskušal včasih predavati po češko ali po rusko, vendar ga niso razumeli. Potem je ugotovil, da ga še najbolj razumejo, če predava po nemško. To je bila izjema, ki so jo nekaj časa gledali z nekakšno toleranco. Potem je pa mož prišel v leta, imel jih je že čez osemdeset, 83, in je še kar predaval – tako da so mu dali *consilium abeundi*, kar je rahlo zameril. Ne vem, to ste več raziskovali vi?

Težko je reči. V dokumentih je zabeleženo, da »pogajanja za obnovitev pogodbe niso imela uspeha«, to je vse, kar piše. Mislim, da sta tukaj dve možnosti. Ena je, da je bil on že utrujen in se mu je zdelo, da je čas za odhod; druga je pa to, kar ste omenili.

Poglejte, jaz se spomnim, kako sem bil leta 2000 star sedemdeset let. Prej sem kakšnih dvanajst let poleg Ljubljane predaval tudi na graški univerzi. Potem sem to prekinil; nakar mi leta 2000 pišejo z graške univerze, če bi prišel za eno ali dve leti še predavat v Gradec. In sem videl; ko človek preseže sedemdeseto leto, veste, šest ali osem ur predavanja na teden, to ni mačji kašelj. Bojim se, da je bilo pri Lunjaku

podobno. Še zlasti, ker vem, da je profesor Grošelj, ki je na univerzo prišel pozneje, veliko pozneje, rekel, da je bilo v njegovi generaciji – on je bil približno ista generacija kot moj oče, moj oče je bil rojen 1901, Grošelj pa menda 1902 – da je bilo v tej generaciji, prvi generaciji študentov na klasični filologiji na ljubljanski univerzi, tudi nekaj zelo sposobnih. Recimo Albin Vilhar – njega je Grošelj zelo cenil. On je že objavljaj razprave v nemščini, v vodilnih revijah, zlasti s področja antične mitologije. Ampak v Ljubljani ni imel možnosti, šel je v Srbijo in se tam poročil. Tako da žal ne morem soditi; ne bi rekel, da je bil Lunjak slab profesor, ampak kolikor so se spominjali pozneje, Bradač ali drugi, je bila to zavora, nekakšno mrtvilo. Profesor Sovre je zablestel takoj s svojimi prvimi prevodi; ne samo s prevodi, izdal je tudi študijo *Gospodarske razmere pri starih narodih*. Ni pa imel niti doktorata, ker je bila pred prvo svetovno vojno taka nesrečna generacija, komaj je odslužil enoletno vojaščino, že je moral k vojakom na fronto, bil ranjen in tako naprej. Klasična filologija je nekaj časa veljala za malo lažji študij; nekateri so rekli, da tam z malo spretnosti ... Ne morem soditi. Vem pa, da ko je prišel profesor Grošelj, in kmalu za njim še Sovre, je naša klasična filologija dobila mednarodni nivo.

Ker ste ravno navezali na profesorja Sovreta – lani smo pripravili s poljskimi in britanskimi kolegi neko konferenco s pogledi na ta čas; in v Sovretovi zapuščini, ki je zdaj končno prišla v NUK, sem našel ohranjen načrt za »Perspektivni razvoj klasične filologije«. Nastal je leta 1959 na zahtevo ministrstva oziroma organa, ki je ustrežal ministrstvu, v takratni tradiciji petletk. Sovre je kot nestor discipline spisal načrt za prihodnost – glede na to, da je čez par let umrl, bi lahko rekli, da nekakšno filološko oporoko. Kar me je presenetilo, je to, da se že v uvodnem odstavku sklicuje na vas. Takole gre: »Po razgovoru z nekaterimi stanovskimi tovariši, posebno pa ob sodelovanju mojega učenca dr. Gantarja, predlagam za svojo stroko tale perspektivni delovni program.« In potem eksplodira, v značilnem slogu: »Ob silovitem tempu, s katerim napredujejo danes tehnične vede, v času, ko se človek uspešno pripravlja na okupacijo sončnega sistema, pravzaprav nikar čudno ni, da je humanistična izobrazba pri nas iznova prevzela vlogo daritvenega jagnjeta, ki naj se zakolje na oltarju prirodoslovnih disciplin. Kakšen smisel ima, slišimo zabavljati, da naša družba troši denar, zlasti pa dragocene delovne moči, ki bi jih koristneje porabljali na drugih področjih, za spoznavanje pred tisoči let izumrlega sveta? Proč s to anahronistično navlako, kaj nam treba je Homerjev, kaj Platonov, Aristotelov?« In tako naprej – na koncu pa pribije, da je »antična kultura slej ko prej temeljni kamen naše celotne kulturne stavbe«. – Da se vrhovna avtoriteta neke

discipline že v uvodnem odstavku sklicuje na svojega učenca, se mi je zdelo vsaj nenavadno; očitno vam je Sovre zelo zaupal. Zanima me, kako se spominjate odnosa z njim?

Profesor Sovre me je hotel imeti za svojega naslednika, že po mojem prvem seminarskem referatu je navdušen prišel in rekel: »Pridite k meni in predstojniku Grošlju; vi me boste nasledili.« Vendar jaz takrat nisem imel tistih moralnopolitičnih kvalifikacij, za seboj sem imel nekaj oznovskih zaporov in tako naprej; čeprav klasična filologija ni bila ne vem kakšna režimska prioriteta.

Zaposlili ste se potem drugje.

Zaposlil me je moj nekdanji ravnatelj gimnazije, Stane Melihar, ki so ga odslovili z ravnateljskega mesta, češ da je na klasični gimnaziji pustil, da so se pojavljale razne subverzivne dejavnosti, razni literarni krožki, ki niso bili ravno v skladu z marksizmom. Je bil pa Stane Melihar med vojno v Dachauu, tako da je bil kot persona nedotakljiv; vendar so mu odvzeli ravnateljstvo, češ da je bil premalo buden, da je dopustil kaj takega. Tako kot so v Mariboru tudi Košarja odstranili, ko so se tam pojavljali oporečniki. No, nakar je Melihar postal visok uslužbenec v republiški administraciji, na Sekretariatu – to je bilo ministrstvo, samo takrat se je reklo Sekretariat za kulturo in prosveto – in sicer je bil odgovoren za Svet za znanost. Pri tem Svetu za znanost so potem, ko so bile razne petletke in to, zahtevali, da se naredijo programi, petletni ali sedemletni programi raziskav, kaj naj bi se delalo. Meni je Melihar rekel: »Če ste brez službe, jaz bi vas vzel; rabim človeka, vi ste zanesljivi.« Poznal me je še iz dijaških let. »Pa jezike znate, mi boste pomagali.« V bistvu je bil njegov Svet za znanost predhodnica tega, kar je danes Ministrstvo za znanost, samo da sva bila samo dva človeka; načelnik Stane Melihar in jaz kot referent. Univerza sploh ni spadala pod to, Akademija tudi ne, samo nekateri tehnični inštituti, tisto, kar ni bilo pod Univerzo. Edini netehnični inštitut, ki sva ga imela, je bil Inštitut za narodnostna vprašanja, ta je bil malo drugačen.

In inštituti so se pripravljali na petletko?

Inštituti so morali delati te plane, ki so bili bolj spisek želja; predvsem pa preračunati, kaj bi se delalo. Jaz sem vedel, kako to delajo tehnični inštituti in Inštitut za narodnostna vprašanja, zato me je profesor Sovre enkrat poklical na dom, blizu sem stanoval, poznal me je kot

svojega bivšega študenta, in je rekel: »Na Akademiji sem edini klasični filolog, zdaj si prizadevam, da bi postal to tudi profesor Grošelj; ampak tole moram oddati do tega in tega roka, napišite nekaj.« In sem po takem šimeljnu, kot sem videl, da so to delali tehnični inštituti, še jaz nekaj nebuloznega napisal – tistega papirja nimam več, kar sem dal Sovretu. Sovre mi je rekel: »Ampak gospod Gantar« – ne samo meni, vsem je rekel »gospod«, nikoli »tovariš« – »ampak gospod Gantar, jaz tega ne morem plasirati, to je vaše.« Rekel sem, dajte no. In je rekel: »Saj najbrž je narejeno tako, kot mora biti.« Rekel sem mu, da tega nimam za kakšno svojo umetnino, naredil sem tako, kot je naredil Zavod za raziskavo materiala in konstrukcij, pa Vodogradbeni laboratorij – bomo imeli pa še za klasično filologijo. Vem pa, da sem dal noter kot nekaj, kar bi bilo treba prvenstveno narediti, Wiesthalerjev slovar. To je bil slovar, ki so ga slovenski klasični filologi začeli delati še pod staro Avstrijo; deželni zbor vojvodine Kranjske je že leta 1895 dajal sredstva, da bi vsi klasični filologi začeli delati velik latinski slovar – in so ga res delali. Tako sem v grobem zastavil.

Slovar vam je ostal posebej v spominu?

Spominjam se iz tistih prvih časov svojega študija, ko še nisem bil asistent na univerzi, sem pa v popoldanskem času rad zahajal v klasični seminar, ker sta mi profesorja Grošelj in Sovre dovolila, da tam delam za svoje raziskave, predvsem pa za doktorat – da je enkrat tja prišel starejši gospod [Josip] Wester, klasični filolog, ki je širši javnosti še bolj znan kot navdušen planinec. Če hodite na Šmarno goro, tam je Westrova pot, ki gre na Šmarno goro čez Grmado, ta se imenuje po njem; pa tudi drugje so njegove planinske poti. No, ta je nekoč prišel k profesorju Grošlju in se z njim pogovarjal, jaz sem pa zraven sedel in poslušal. Razlagal mu je, kako je dobil od Wiesthalerja navodilo, naj za ta veliki slovar pripravi črki b in c – in kako so plačali od listka, še v stari Avstriji, koliko kron je dobil za vsak listek. To je bil masovni podvig, kjer so vse gimnazijske profesorje timsko povezali, lahko rečemo celo, da prvi timski poskus izdelave takega slovarja pri nas. In to gradivo je potem ležalo neobdelano, nabiralo se je desetletja, nazadnje je bilo – spet kot timski podvig – v celoti izdano šele nekaj po letu 2000. Mislim, da niti za angleščino nimamo tako izčrpnega tujejezičnega slovarja, kot ga imamo po zaslugi dežele Kranjske za latinščino. Toliko se spominjam.

Tu bi mogoče ločil dvoje. Pri vašem pogledu na lastno vlogo slutim simpatičen understatement, ampak tisto, kar zbode v oči, je kontekst

tega dokumenta, petletka, ki je malone komičen. Preveril sem, ta petletka se je sesula že v dveh letih. Junija 1962 je Tito v Beogradu izjavil, da je izhod iz nakopičenih težav v državi »v reviziji petletnega plana«, mesec dni kasneje pa je zvezni CK ugotovil, da se je treba takoj lotiti dela za izdelavo novega – sedemletnega plana. – Drugo, kar mi pade v oči, je to, da je sam načrt (ob vsej bombastičnosti Sovretovega sloga) napisan pretehtano in resno, celo ambiciozno. Omenjene so raziskave slovenskega humanizma, interdisciplinarne študije o protestantih, prevodi grške filozofije, lirike, tragedije in zgodovinopisja ter rimske epike, lirike, filozofske in zgodovinske proze; izdaja latinskega slovarja; povezave s tujimi univerzami; izhajanje specializiranih znanstvenih revij; širitev oddelka. Vse to, kar ste na prelomu šestdesetih previdno načrtovali, smo čez čas dobili, kot se reče, z dobro, potlačeno, potreseno in zvrhano mero. Glede na okoliščine, leta 1958 je bila s šolsko reformo perspektiva za klasične jezike na eni svojih najnižjih točk, je to resnično presenetljivo. Kako danes z distance gledate na zadnja tri jugoslovanska desetletja v naši stroki, od začetka šestdesetih, po nastanku tega predloga, do konca osemdesetih?

Mi smo imeli srečo. Ti načrti – tu gre v glavnem za to, da bi se zagotovila sredstva. Drugače je pa v vsaki stroki vse odvisno od osebnosti, veste. Zgodovino delajo osebe. Osebe premaknejo stvari, zgodovino je težko planirati. Ravno tako v literaturi. Vi ne morete planirati, da boste imeli velikega pisatelja – ta se rodi; ravno tako pesnik, *poeta nascitur*. Imeli smo srečo, da se je v teh letih našlo nekaj entuziastov, ki so se vpisovali na klasično filologijo; da smo imeli ljudi, kot je bil pokojni kolega Simoniti, ki je zagrizel v eno teh reči, slovenski humanizem, izdal najprej izčrpno bibliografijo vseh slovenskih latinskih tekstov, potem pa napisal monografijo o slovenskem humanizmu, kjer je odprl pozabljeno in zanemarjeno poglavje. Kar je imelo tak odmev, da je nazadnje stvar izšla tudi pri Avstrijski akademiji znanosti v nemščini.

Podobno je bilo z našimi profesorji. Kmalu se je formirala profesorica Erika Mihevc, profesor Grošelj je bil eden prvih dekanov (dekan je bil ravno tisto leto, ko sem se sam vpisal), ki je skrbel za to, da je šel podmladek v tujino na študij; in je preskrbel profesorici Mihevčevi – ravno takrat je bil dva meseca v Parizu – neko francosko štipendijo. Tam se je dogovoril z Mlle. Juliette Ernst, da bo priskrbel eno štipendijo, in profesorica Mihevčeva je šla študirat grščino v Pariz, pozneje je dobila tudi štipendijo za Grčijo in tam izpopolnjevala znanje v srednjeveški, bizantinski grščini.

Je bil Grošelj tu izjema?

Grošelj je imel takrat somišljenike tudi v drugih strokah. Tudi profesor Zwitter si je kot rektor prizadeval, da bi šli čimbolj ven. Tako da se je potem tudi na klasični filologiji formiralo nekaj osebnosti. Poleg tega so imeli tudi drugi profesorji posluh za to. Recimo profesor Ocvirk na primerjalni književnosti, on je svoj študijski program tako preoblikoval, da je moral v prvem ali drugem letniku vsak študent primerjalne književnosti napraviti po en izpit iz antične književnosti. In vem, da je imel Sovre potem zadnja leta tako polno predavalnico – predavanja so bila v Nuku, stavbe na Aškerčevi cesti še ni bilo, v četrtem nadstropju je bila klasična filologija, s pogledom na Križanke in zadaj na Krim – majhna soba, ampak predavalnica je bila tako napolnjena, da so študentje sedeli na tleh, na oknih, in zapisovali.

Sovre jih je gotovo znal pritegniti.

To je bilo to. Veste, to so bile osebnosti. Poglejte, zakonodaja – ker sem bil nekaj časa v administraciji v službi, sem dobro poznal univerzitetno zakonodajo. In tista stara avstrijska, pa tudi prva jugoslovanska zakonodaja je imela člen, ki se je glasil, da lahko ne glede na vse formalne pogoje o doktoratu, habilitaciji in tako naprej, univerza na podlagi predloga dveh rednih profesorjev izjemoma povabi za profesorja tudi kakega vrhunskega učenjaka, ki še ne izpolnjuje teh pogojev. Prvi, ki je bil po tem členu povabljen na ljubljansko univerzo, je bil Plečnik. Seveda, tudi danes bi bil, ker bi rekli, arhitektura, to je umetnost; ampak takrat je bila to Tehnična fakulteta in so naredili izjemo.

Take izjeme se lahko hitro razrastejo.

Rekli so, da s temi izjemami ne bodo preveč širokosrčni; bojim pa se, da je bil za tem centralizem, veste, o vsem je odločal Beograd. Ne samo za univerzitetne profesorje, celo za gimnazijske profesorje so vse odločbe prihajale z Ministrstva za prosveto v Beogradu. Vem, da je moj oče dobil dekret za premestitev na celjsko gimnazijo 11. oktobra 1930, na moj rojstni dan (seveda je še nekaj časa trajalo, preden je nastopil službo). Ampak podpisal je neki uradnik Ministrstva za uk in bogočastje, ali kako se je reklo, ta in ta. Seveda, Beograd je zaviral, rajši je forsiral druge stroke, na klasični filologiji pa ni bilo namestitev; Grošelj je moral ne vem koliko pokazati, preden je lahko sploh postal

docent. Tudi Bradača so zelo počasi – seveda, Lunjak ni mogel nič pospešiti, ker niti ni bil redno zaposlen, samo pogodbeno; tako da je klasična filologija svoj veliki vzpon doživela šele pod Grošljem in Sovretom. In to tak vzpon, da je lahko oplajala celo sorodne znanosti. Velik strokovnjak za arheologijo, recimo, Stane Gabrovec – to je bil diplomiran klasični filolog. Tudi v drugih strokah; za srednjeveško zgodovino je bil Mlinarič, enkrat je prišel Grafenauer v naš seminar, češ, Mlinarič ne zna samo latinsko, ampak bere urbarje, napisane v skracani gotici, po nemško. Tudi na teologiji so naši študentje v nekaterih strokah. Tako so se te stvari razvijale.

Pogovarjava se v hiši, ki je tudi akademija umetnosti – in zlasti mikavno branje so v vaših spominih odlomki, kjer pripovedujete o srečanjih s slovenskimi umetniki. Predvsem z mojstri besede: Tone Pavček, Janez Menart, Andrej Capuder, Ciril Zlobec, Alojz Rebula, preveč jih je, da bi jih lahko naštel. In tu bi za intermezzo rad prebral sonet, ki vam ga je napisal soimenjak Kajetan Kovič. Naslov ima po zgodbi iz Cezarjevega življenjepisa, »Rubikon«, in se poigrava z dejstvom, da je latinski rek »alea iacta est« v slovenščino pravzaprav preveden narobe; izvirna latinščina ne pravi, da je kocka padla, v latinščini je zgolj »iacta«, vržena, še vedno v zraku. Takole gre:

Rubikon: Kajetanu Gantarju v presojo

Za hip se čez oči spustijo veke.
V možu je hudi boj dobojevan
– kocka je vržena – in onkraj reke
gre z legijami v negotovi dan.

Za njim so vojne, dolge in krvave,
daleč na mejah znanega sveta.
Zdaj z vojsko vnovčevat gre težo slave,
in sedem rimskih gričev trepeta.

Napolnjene s kositrno modrino
strmijo mirne moževe oči
na pot, ki gre v neznano zgodovino.

Kaj bo – ko kocka pade – obveljalo,
o tem usoda pitijsko molči,
kažoč mu hkrati žezlo in bodalo.

Njegov sonet je prelep; ampak za filologa še privlačnejši je s svojim obratom v grško mitologijo sonet, ki ste ga Koviču napisali v odgovor; mogoče bi ga lahko prebrali sami in povedali kaj več o tem, kako je nastal?

S Kovičem in z avtorji *Pesmi štirih* smo prijateljevali – s Kovičem sva bila skoraj isti letnik, mislim, da je rojen leta 1931, eno leto mlajši od mene. V Mariboru je hodil med vojno na klasično gimnazijo in seveda sem ga srečeval pri Sovretovih predavanjih. Imeli pa smo takrat predmet, ki je bil obvezen za vse moške – Predvojaška vzgoja. Moram reči, da so bili profesorji zelo *ljudski* in so nam pustili veliko svobode, tako da sva se lahko midva s Kovičem takrat pogovarjala samo o literaturi. Vem, da je med okupacijo stanoval – njegova mama je bila že pred okupacijo učiteljica, v Radencih, tam nekje. Hodil je pa na klasično v Mariboru. Nekoč sem mu rekel, kako to, da imaš tako rad antične motive? In mi pravi: »Veš, med vsemi profesorji na nemški gimnaziji, ki sem jo moral med okupacijo obiskovati, mi je bil najbolj simpatičen profesor latinščine. Takrat je bilo obvezno, da je moral profesor ob prihodu v razred najprej pozdraviti s *Heil Hitler*, on je pa samo takole vnemarno zamahnil; prav videl si odpor do tega, zato se mi je usedel v srce.«

Kovič pa vam, da ste mu napisali pesem?

S Kovičem sem se tudi pozneje večkrat srečeval in enkrat sem mu rekel: »Veš, zadnjič sem šel kupovat v Leclerc, v veleblagovnico, in sem pri blagajni – bilo je poletje, med počitnicami – dal blagajničarki svojo bančno kartico. Natančno jo je pregledala, prebrala, potem pa rekla, joj, kako lepo ime imate, Kajetan, to je pa moj najljubši pesnik, Kajetan Kovič!« Rekel sem mu: »Vidiš, kako te imajo rade – to je gotovo kakšna študentka, ki honorarno dela med počitnicami.« In potem sem mu tudi jaz napisal sonet:

Kajetanu v zahvalo Kajetan

Če kakor ti imel bi moč besed,
da vanje bi kot radgonsko penino
pretakal slavno rimsko zgodovino,
poslal bi ti kaj več kot slab sonet.

Tako pa – kakor Glavku Diomed –
ti dajem bron v zameno za zlatnino.
Če kot Homer bi plačeval z živino:
za sto volóv sem plačal jih devet.

Tu je treba seveda znati malo grško, Kovič je to znal; sto volov, po grško *hekatomba*, to je največja daritev bogovom. Se pravi, njegovo darilo je zlato, sto volov, hekatomba, moje niti devet.

A eno je, kar si oba deliva,
kjer sva si bližje, kot so nama leta:
v imenu istem nisva si na tujem.

Ob njem mi prodajalka ljubezniva
zavzdihne: »Imate pa ime poeta,
ki ga najrajši berem ... obožujem ...«

Kovič je bil zelo vesel tega poskusa, rekel je: »Veš, ni slabši kot moj.« Včasih so me res navdajale pesniške ambicije, iz teh ambicij se je pa seveda porodila želja, da bi tudi antične umetnine prevajal, prepesnil tako, da sploh ne bi občutil, kako je to prevod, ampak kot da zveni po slovensko.

Mogoče bi z dokumentom, s katerim sva začela, zdaj še končala. Ta skrb za antično dediščino, ki ste jo na vseh ravneh kazali v svojem življenju, je nekaj, kar zelo izstopa iz omenjenega Sovretovega petletnega načrta. V njem je odlomek, ki je po eni strani absolutno časovno zaznamovan, hkrati pa provokativen. Ga bom spet prebral: »Ob učenju latinske slovnice si mladi človek trenira možgane, in ta trening mu pomaga, da se tudi pri nadaljnjem študiju za poklic in v kasnejšem praktičnem življenju znajde povečini laže kakor njegovi tovariši, ki niso obiskovali humanističnih šol.« (Tu je Sovre v rokopisu po premisleku prečrtal zvezo »in v kasnejšem praktičnem življenju«, očitno se mu je zdela ta trditev le prenapeta.) »Spominjam se, da me je neposredno po prvi svetovni vojni vabil direktor ptujske tovarne za čevlje – bil je dunajski Nemec – naj stopim pri njem v službo. »Sie haben,« je dejal, »die klassische Schulbildung hinter sich und verfügen daher über ein trainiertes Gehirn: und die Industrie braucht trainierte Gehirne.« Mož je kljub svoji kapitalistični ideologiji pravilno ocenjeval vrednost klasične izobrazbe. To spoznanje si danes utira pot celo v Ameriki in klasični študij se tam močno uveljavlja.« – Mogoče lahko z distance pogledate na to skorajda pretirano idejo? Ptuj nima več svoje tovarne za čevlje, najbrž danes ne bi uporabili enakega argumenta?

Seveda ga ne bi. Je pa nekaj – klasična filologija je tudi latinska slovnica. Profesor Grošelj nam je nekoč rekel: »Pri latinski slovnici se boste naučili natančnosti in to vam bo tudi kasneje prišlo prav. Če

se je nekdo v gimnaziji učil latinske slovnice, ki ima strogo definirana pravila, kaj je prav in kaj je narobe, potem bo tudi pozneje kot graditelj mostov dobro in natančno preštudiral, na kaj mora paziti, da se most ne bo zrušil, če bo šla čezenj pretežka vprega.« Seveda je to malo pretirano; res pa je, da klasična filologija ne gradi samo na logiki, ampak tudi na etiki, na odgovornosti. Ko sem služil vojsko, sem imel nekaj polpismenih oficirjev, imel pa sem tudi nekega kapetana Tubića, spomnim se, da se je vedno najbolj zanesel name. Potem sem ga pa nekoč vprašal: »Pa zakaj to naročate meni, saj imate desetarje in vodnike?« Rekel je: »Čuj, ja znam; ti si student klasične filologije; ja sam imao latinski, znam, šta je to; to je čovek, koji je pouzdan,« to je človek, na katerega se lahko zanesesh. Tega ne bi absolutiziral, ampak nekateri so bili takšni.

Verjetno ni bil edini?

Spomnim se, da sem se nekoč peljal iz Beograda z vlakom, v spalniku, v Ljubljano, z neke seje. Delil sem si ga z nekim mladim zdravnikom, ki je končal Vojnomedicinsko akademijo v Beogradu. Vprašal sem ga, če je rojen v Beogradu. – »Ja.« – »Kam pa zdaj potujete?« Pravi: »V Pivko, v Slovenijo.« Rekel sem: »Potem ste pa gotovo zelo nesrečni, ker boste iz glavnega mesta prišli v *zabačeno selo na granici*.« Je rekel: »Sploh ne.« Bil je mlad zdravnik stažist, zelo bister fant. »Če ste bili kdaj na kakšnih vojaških vajah ali manevrih, potem *znate, da neprijatelj uvek dolazi od zapada*. In možnosti za napredovanje imaš samo, če si bil *na zapadnoj granici*.« Rekel je: »V celi Jugoslovanski armiji je za medicinsko službo predviden samo en generalski čin in to najnižji, generalmajor; če bom lahko pokazal, da sem bil *na zapadnoj granici*, to je Pivka, potem imam možnosti, da to kdaj postanem,« tako mi je rekel v šali.

Potem pa sva se peljala mimo Sremskih Karlovcev. In pravi: »*Ama tu je ipak jedna iznimka*.« Rekel sem: »Ja, vem. Tukaj je obiskoval gimnazijo Gojko Nikoliš, ki je postal v Jugoslovanski armiji generalpolkovnik.« To je najvišji čin sploh. – »Kako pa vi to veste?« – Rekel sem: »Zato, ker ga je učil moj profesor Grošelj, ki je bil nekoč prestavljen na gimnazijo v Sremskih Karlovcih. V svojih spominih [*Korijen, stablo, pavetina – memoari*] pravi, da je bila to neka zapuščena gimnazija, imela je nizko raven, latinščine ni nihče resno jemal – dokler ni prišel *jedan Slovenac*, Milan Grošelj, ki je vzel to zares; napisal je, da ima ravno ta profesor Grošelj verjetno zasluge, da se je pozneje sam odločil za študij medicine.« Vprašal sem ga, kaj ga je pri tem najbolj presenetilo. – »Da je bil *sin pravoslavnog popa* – pa

se je po Titovi armiji povzpел tako visoko, do najvišjega čina, in to po zaslugi nekega slovenskega profesorja.« – V teh spominih, ki jih je pozneje izdal v Zagrebu, ta generalpolkovnik napiše: »Na žalost je profesor Grošelj že po enem letu odšel in vse je bilo spet po starem.«

Ne pa tudi za nas. Ker ste končali s to geografsko razprostranjeno noto, predlagam, da skleneva, kot sva začela, z Odisejem. Vaš prevod Homerja vsebuje tudi zgodbo o tem, kako se Odisej ustavi pri Fajakih in kako ga tam izprašajo. V tej točki bi rad spomnil na Odisejev odgovor njihovi zvedavi kraljici. Če si spet sposodim dva verza iz vašega prevoda:

Njej v odgovor je tole dejal Odisej iznajdljivi:

»Le težko bi, kraljica, ti vse po vrsti povedal ...«

Devet desetletij je težko pregledati »po vrsti«, res je potreben princip Penelopinega prta – tkanju mora slediti paranje, pa spet novo tkanje. Ampak današnja priložnost ni zadnja, bova nadaljevala kdaj drugič, upam, da že brez epidemije in brez mask. Dokler smo še v njej, pa vas pozdravljam z enim od priljubljenih pozdravov Erazma Rotterdamskega: »Da operam, ut totus valeas, tum corpore, tum animo!«

Nekdanja zbirka v dvorcu Jelšingrad
(pečatni kamen, hematit, RŠ 100677)

Recenzije

Bonaventura: Kako se različne umetnosti zvajajo na teologijo; O trojni poti. Prevod in spremna beseda Nena Bobovnik. Prevod treh katehez papeža Benedikta XVI. o Bonaventuru dr. Miran Špelič. Spremni esej Branko Klun. Zbirka Pergamenti 3. Ljubljana: Teološka fakulteta UL; Brat Frančišek, 2021. 171 strani, 10 €.

Znanstvenim obeležitvam osemstoletnice smrti velikega srednjeveškega učenjaka svetega Bonaventura, ki so po svetu potekale leta 2017, se je konec septembra 2021 pridružila tudi Ljubljana. (Razlog za zamik je bil v dveh možnih letnicah, ki ju postulirajo kot možen datum rojstva takrat še Janeza iz Fidance: 1217 ali 1221.) Na mednarodni znanstveni konferenci, ki je potekala med 30. septembrom in 1. oktobrom 2021 v sodelovanju Teološke in Filozofske fakultete UL, Slovenske frančiškanske province sv. Križa, Inštituta za študije menišтва in kontemplativne znanosti ter rimskega kolegija sv. Bonaventura – Quarachi, je nastopilo petnajst domačih in tujih raziskovalcev, ki so osvetlili vidike tako Bonaventurove teološke, mistične in eksegetske misli kot njegove filozofije. Med predavatelji so bili Bill Short OFM, direktor Kolegija sv. Bonaventura v Rimu in profesor na Franciscan School of Theology v San Diegu, poznavalec zgodnjih frančiškanskih virov; teologinja Marianne Schlosser z dunajske univerze, ki je leta 2018 prejela nagrado Ratzinger Preis; in Lydia Schumacher z londonskega King's College, ki vodi projekt, podprt s strani ERC, »Authority and Innovation in Early Franciscan Thought (c. 1220–45)«. Kot sad konference je nedavno izšla monografija *Ut bon(aventurian)i fiamus: Studies in St. Bonaventure on the Occasion of the 800th Anniversary of his Birth* (ur. Nena Bobovnik, Jan Dominik Bogataj OFM in Miran Špelič OFM; Ljubljana – Rim: Quarachi, Založba UL).

Poleg konference je potekal tudi spremljevalni program. Bill Short je pripravil seminar dela s frančiškanskimi viri, kjer je s pomočjo izvirnih besedil (Čelanski, *Vita brevior*, *Legenda maior*) predstavil vlogo Bonaventura pri posredovanju Frančiškovega življenja. V atriju Frančiškanskega samostana Ljubljana – Center je potekala okrogla miza »Aktualnost srednjeveške misli«, na kateri sta poleg dr. Schlosser in dr. Shorta spregovorila še Gorazd Kocijančič in dr. Miran Špelič OFM. Predstavljeni sta bili še dve sveži slovenski izdaji Bonaventuro-

vih del, ki sta izšli v sozaložništvu Teološke fakultete UL in Založbe Brat Frančišek.

Jan Dominik Bogataj OFM je pripravil komentiran prevod Bonaventurovega »teološkega priročnika« *Brevilokvij* s spremno študijo, kjer je poleg predstavitve avtorja in njegovega dela raziskal tudi nekaj primerov recepcije na Slovenskem, tako glede slikarstva kot rokopijsnih ostalin. *Breviloquium* je sinteza Bonaventurove teologije, ki jo je avtor namenil študentom kot nekakšen kompendij.

Knjiga, ki ji je posvečena pričujoča recenzija, prinaša prevod dveh krajših Bonaventurovih del, *O trojni poti* (*De triplici via*) in *Kako se različne umetnosti zvajajo na teologijo* (*De reductione artium ad theologiam*). Prevedla ju je filozofinja in klasična filologinja Nena Bobovnik, ki na KU Leuven pripravlja doktorat iz srednjeveške filozofije. Poleg spremne besede z naslovom »Zaris srednjeveške in skica Bonaventurove filozofije« sta še dva uvoda v piščevo misel. Najprej tri kateheze, ki jih je papež Benedikt XVI. – ki se je na Bonaventurovo teologijo zgodovine osredotočil v habilitacijski nalogi – spomladi leta 2010 posvetil svojemu »prijatelju«, kot se sam izrazi; nato pa še esej »Teološko-filozofska hermenevtika pri sv. Bonaventuru in njen pomen za današnji čas«, ki ga je pripravil Branko Klun s Teološke fakultete UL.

Prevedeni deli izpostavljata dva različna odtenka Bonaventurove misli. Kratek spis *Kako se različne umetnosti zvajajo na teologijo*, avtorjevo nastopno predavanje na pariški univerzi, predstavlja programsko usmeritev. S pomočjo redukcije – s katero stopa po Avguštinovih sledih in ki je Bonaventurova najznačilnejša metoda – prikazuje, kako se vse človekove dejavnosti v končni inštanci pravzaprav nanašajo na teologijo, saj je ta posvečena prvemu Počelu (*principium*), iz katerega vse izhaja in na katero lahko vse zvedemo. Čeprav pri Bonaventuru ni govora o kakšnem fideizmu, sta razum in vera pri njem povezana: »Teologija je edina popolna modrost, ki začne z vrhovnim vzrokom kot počelom vsega povzročenega, kjer se konča filozofsko spoznanje« (*Brev.* 1.1.3). Že Avgustin je namreč zapisal: »Kar verujemo, dolgujemo avtoriteti, kar umevamo, dolgujemo razumu« (*De utilitate credendi* 11.25).

Bonaventurov *De reductione* z izrazom *artes* ne naslavlja klasičnih sedmih svobodnih umetnosti, temveč se pri govoru o filozofiji jezika oziroma razumski filozofiji posveča predvsem triviju (gramatiki, logiki, retoriki), nato pa še fiziki, matematiki, metafiziki, etiki in politiki, ki jih prišteva pod okrilje filozofije. Vendar ne se ustavi samo pri tem; velik del razprave nameni mehanskim umetnostim in čutnemu spoznanju. Prevajalka tako v spremni besedi utemelji prevodno rešitev za *artes* v smislu »umetnosti« in ne toliko »veščin«. Ker je govor tako o filozofiji kot o čutnozaznavnih »vedah«, se zdi

rešitev kot prevod za srednjeveške *artes liberales* primerna. Delo lahko prav spriči Bonaventurove prizemljenosti, ki se ne boji razpravljati o tkalstvu, orožarstvu, hrani, gledališču in podobnem, v unikatnosti navdiha predstavlja visokosrednjeveško referenco za najrazličnejša področja človekovega zanimanja.

Drugi spis, *O trojni poti*, je za razliko od prvega žanrsko jasneje opredeljen. Gre za eno Bonaventurovih osrednjih mističnih del, v katerem gradi na triadični strukturi duhovnega izkustva; to so pot očiščenja (*via purgativa*), pot razsvetljenja (*via illuminativa*) in pot zedinjenja (*via unitiva*). Areopagitovo apofatično mistiko postavlja ob bok Avguštinovemu katafatičnemu pristopu, bralca pa ob premišljevanju Božje presežnosti vodi onkraj razumskih zmožnosti, na pot zedinjenja z Bogom, pot kontemplacije.

Če je izdaji v prid, da je dvojezična, pa po drugi strani (enako kot pri *Brevilokviju*) ne morem pohvaliti oblikovanja. Obujeno zanimanje za Bonaventuro, sem je potrebno prišteti še Bogatajev prevod kratkega duhovnega spisa *Drevo življenja* (*Lignum vitae*) iz leta 2020, kaže vsekakor pozdraviti, saj od prvega slovenskega prevoda kakšnega njegovega dela – *Potovanje duše k Bogu* (*Itinerarium mentis in Deum*), ki ga je poslovenil Silvester Novak – mineva 23 let. A če zbirka Pergamenti konzervativno ohranja videz prvega zvezka, to ne pomeni, da oblikovalske posodobitve niso mogoče. (Estetski pomisleki pri obravnavanem delu sicer zbledijo spriči naslovnice monografije *Ut bon(aventurian)i fiamus*, ki se suženjsko drži prastarega dizajna Znanstvene knjižnice Teološke fakultete.)

Bralca bi znal zmotiti mestoma dobeseden, strnjen prevajalski slog. Bolj kot razvozlanje in razpredanje sholastično strnjenih Bonaventurovih jezikovnih struktur je v ospredje postavljeno poustvarjanje izvirnega učinka tovrstnih zjedrenih besedil, kar bodo mnogi pozdravili. V splošnem prevod teče lahkotno in z dovolj razčlenjenimi povedmi omogoča razumljivo branje.

Pri terminoloških izbirah se slovenski prevajalec hitro znajde na odprtem, saj lahko sodobne prevode srednjeveške filozofije in teologije preštejemo na prste ene roke. Mera med naslanjanjem na uveljavljeno sholastično izrazoslovje (*substantia* kot »podstat«) in iskanjem večje svežine in sodobnosti (*essentia* kot »bitnost«, *materia* kot »materija«) deluje intuitivno, strogo oko bi mestoma naletelo na nekonsistentnost. Zaradi anahronizma ne najbolj posrečena se bo komu zdela sintagma »filozofija jezika«, ki sloveni pojem *scientia sermocinalis* (str. 75), toda z vsebinskega vidika je pomen jassen. Podobno bi besedna zveza *quod factum est in Filii Dei incarnatione* bolje zvenela kot »kar se je zgodilo

z učlovečenjem Božjega Sina« kot pa »kar se je zgodilo v učlovečenju Božjega Sina« (str. 95) – a to so že stilistične malenkosti.

Ob prevodni suši na polju srednjeveške filozofije in teologije je vsako novo poslovenjeno besedilo potrebno pozdraviti. Obe knjigi prinašata v slovenski kulturni prostor svežino, misel serafskega učitelja prekipeva od izvirnosti, ustvarjalnosti in sintez. Kot taki bosta skorajda obvezno branje za resne študente filozofije in teologije, zaradi jezikovnega in kulturnega bogastva pa tudi za klasične filologe; in upati je, da bo pot do srednjeveške misli v prihodnosti odstrl še kakšen prevodni dosežek iste prevajalke.

Domen Iljaš OFM

* * *

Matej Hriberšek. *Slovenski doktorji klasične filologije na dunajski univerzi v obdobju 1872–1918*. 522 strani, 64 slik. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 2021. Zbirka Življenja in dela: biografske študije. Trda vezava, 24 €. ISBN 978-961-05-0586-0.

Matej Hriberšek z monografijo *Slovenski doktorji klasične filologije na dunajski univerzi v obdobju 1872–1918* razširja in nadgrajuje raziskave, ki jih je izvedel za področje klasične filologije v sklopu projekta »Zgodovina doktorskih disertacij slovenskih kandidatov v avstro-ogrski monarhiji (1872–1918)«. Izbira letnic je logična: leta 1872 je v avstro-ogrski monarhiji prišlo do korenite reforme doktorskega študija (odtlej so doktorski kandidati morali pred promoviranjem napisati znanstveno disertacijo ter uspešno opraviti dva rigoroz), leto 1918 pa zaznamuje konec monarhije. Za to obdobje je na dunajski Filozofski fakulteti evidentiranih 11 doktoratov s področja klasične filologije. Hriberškov pogoj za uvrstitev kandidata na seznam ni bil le, da slednji izvira s slovenskega narodnostnega ozemlja, ampak tudi, da je za materni jezik na vpisnici navedel slovenščino. Čeprav za dva kandidata (Janeza Maslja in Franca Omerzo) v arhivski dokumentaciji ni zapisa o promociji, sta v knjigo vseeno vključena, saj sta opravila vse oziroma večino obveznosti, ki so bile zanjo pogoj.

Prvo poglavje predstavi znanstveni doktorat, kot so ga uvedli leta 1872. Takrat so bile opuščene disputacije o tezah, glede strogih doktorskih izpitov pa je bila sprejeta ureditev, ki je določala, da je moral kandidat pred pristopom k izpitoma (rigorozoma) predložiti pisno disertacijo o svobodno izbrani temi. Kandidatovo disertacijo sta ocenila dva referenta. Če sta jo oba ocenila pozitivno, je bil kandidat

pripuščen h glavnemu in stranskemu rigorozu. Rigoroza sta temeljito in vsestransko preverjala kandidatovo znanje na njegovem področju in sorodnih področjih. Če je bil kandidat pri obeh rigorozih aprobiran, je bil lahko v letu, ki je sledilo, promoviran v doktorske časti.

V drugem poglavju avtor predstavi razvoj učiteljskega izpita za poučevanje na habsburških srednjih šolah, predvsem gimnazijah. Doktorat namreč ni bil zagotovilo učiteljske službe; šele učiteljski usposobljenostni izpit, po zahtevnosti vsaj ekvivalenten doktorskemu študiju, je omogočil službo stalnega učitelja na srednji šoli. Po tem, ko je opravil obvezne kolokvije iz filozofije, pedagogike in šolske higijene, je kandidat na komisijo, podrejeno šolskemu ministrstvu, naslovil prošnjo, kjer je navedel, za katera področja in učne jezike želi pridobiti potrdilo. Na klavzurnih izpitih, ki so bili strogo nadzorovani, je moral kandidat brez uporabe pripomočkov dokazati svojo raven znanja na področju stroke, za katero je kandidiral. Pri latinščini in grščini je bila ena od nalog običajno literarno-zgodovinska, druga pa prevodoslovna in literarno-kritiška. Kako dobro kandidat pozna slovnico in književnost, se je dodatno preverilo še na ustnih izpitih. Zadnji del pridobitve potrdila je bilo leto pedagoške prakse. Hriberšek v posameznih podpoglavjih z zgledno natančnostjo predstavi spremembe v izpitnem redu za učiteljske kandidate skozi čas. V drugem poglavju sta tudi dve splošnejši podpoglavji: podpoglavje »Visokošolski učitelji in študentje po letu 1848« oriše, kako se je po revolucionarnem letu 1848 dunajska univerza na podlagi principov *Lehrfreiheit* in *Lernfreiheit* preobrazila iz izobraževalne v izobraževalno-raziskovalno ustanovo; podpoglavje »Enoletno prostovoljno služenje vojaškega roka in visokošolski študij (1889)« pa pojasni, kako je bilo urejeno služenje vojaščine, da ni bilo v navzkrižju z visokošolskim študijem.

Tretje poglavje na nekaj straneh očrta zgodovino dunajskega Seminarja za klasično filologijo in pokaže, kako je študij filologije na Dunaju zaradi nadarjenih posameznikov v le nekaj generacijah postal eden najkvalitetnejših študijev na univerzi. Prvo generacijo predstavljata Hermann Bonitz in Karl Joseph Grysar, najpomembnejši predstavniki druge generacije so bili Wilhelm von Hartel, Karl Schenkl in Theodor Gomperz, tretje pa Edmund Hauler, Hans von Arnim in Ludwig Radermacher.

Četrto poglavje je osrednje. V njem so za vsakega slovenskega doktoranda podani podatki o študiju, izbranih predavanjih, disertaciji in rigorozih, učiteljskem izpitu in delu. Kandidati si v poglavju sledijo kronološko. Prvi je Fran Detela, ki ni predstavljen tako natančno kot ostali, saj je o njegovi študijski poti že precej napisanega. Imatrikuliral je v študijskem letu 1871–72 in študiral sedem semestrov. Aprobacijo za

poučevanje latinščine in grščine v vseh razredih gimnazije v nemškem učnem jeziku je pridobil leta 1875, disertacijo z naslovom *De Demi persona in Aristophanis Equitibus*, katere rokopis je ohranjen, pa oddal leta 1877. Od leta 1876 do leta 1890 je poučeval na gimnaziji v Wiener Neustadtu, nato pa je z letom 1890 postal ravnatelj gimnazije v Novem mestu. Vodil jo je do leta 1906.

Drugi doktorand je Josip Pipenbacher, ena pomembnejših osebnosti na področju klasično-humanističnega šolstva v Sloveniji; podrobne informacije o njegovem študiju in delu so na voljo tudi v tem in prejšnjem letniku pričujoče revije.

Tretji je Franc Prosenc. Imatrikuliral je v študijskem letu 1890–91 in študiral devet semestrov. Naslov njegove disertacije, ki jo je oddal leta 1895, je bil *Quonammodo tragici Graeci Herculis mythum tractaverint*. Disertacija je bila aprobirana, niso pa ohranjeni niti rokopis niti ocene. Ko je opravil učiteljski izpit za grščino in filozofsko propedeutiko kot glavni predmet ter latinščino kot stranski predmet, ga je pot vodila na Moravsko, a o njegovem delovanju tam zaenkrat ni veliko podatkov.

Janez Maselj se je na Filozofsko fakulteto dunajske univerze vpisal v študijskem letu 1891–92. Študiral je devet semestrov, nakar se je prijavil na rigoroz z disertacijo *De ablativi separativi vel propii* [sic] *usu Taciteo comparato cum usu Ciceronis, Caesaris, Sallustii, Livii*. Od cesarsko-kraljeve komisije je leta 1899 pridobil potrdilo, da lahko v slovenščini kot učnem jeziku na gimnazijah poučuje klasično filologijo kot glavni predmet in slovenščino kot stranski predmet, šest let pozneje pa je opravljal še dodatni izpit za nemščino kot stranski predmet. Učiteljska pot ga je najprej vodila v Kranj, nato pa v Novo mesto, kjer je ostal do šolskega leta 1910–11. Nato je bil premeščen na II. državno gimnazijo v Ljubljani, kjer je ostal do leta 1926. Med letoma 1922 in 1925 je vodil tudi grški proseminar na Oddelku za klasično filologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Leta 1927 se je vrnil na novomeško gimnazijo, kjer je prevzel vlogo ravnatelja. Upokojil se je leta 1932.

Franc Lastavec je na dunajski Filozofski fakulteti imatrikuliral v letu 1881–82 po enoletnem služenju vojaškega roka. Študiral je do zimskega semestra leta 1884–85. Študija ni takoj dokončal, temveč je zapustil Dunaj in 15 let deloval kot domači učitelj. Šele v zimskem semestru 1898–99 se je vrnil na fakulteto, zaključil osmi semester študija ter opravil izpite. K rigorozu je z dovoljenjem ministrstva pristopil poleti 1899, je bila pa njegova disertacija z naslovom *De verborum cum praepositionibus compositorum apud Vergilium cum dativo structura* aprobirana že februarja tistega leta. Učiteljskega izpita se ni odločil opravljati in o njegovem delu po končanem študiju zaenkrat ni veliko znanega.

Šesti doktorand je Anton Dolar. Na dunajsko univerzo se je vpisal v zimskem semestru 1895–96. Študiral je do letnega semestra 1900 z enoletno prekinitvijo za služenje vojaščine, skupaj torej osem semestrov. Disertacijo z naslovom *De accusativi usu Terentiano* je oddal v presojo poleti 1900. Njen rokopis je ohranjen in obsega 121 strani. Disertacija je bila aprobeirana januarja leta 1901. Ko je pridobil potrdilo za poučevanje klasične filologije kot glavnega predmeta in slovenščine kot stranskega predmeta, je bil najprej nastavljen kot suplent na klasični gimnaziji v Mariboru, leto kasneje je tam postal pravi gimnazijski učitelj; po nekajletni premestitvi na državno gimnazijo v Celju se je spet vrnil v Maribor, kjer je ostal do upokojitve leta 1937.

Janez Gnidovec se je v letu 1898–99 vpisal na Filozofsko fakulteto dunajske univerze po pozivu škofa Jegliča, ki je iskal učitelje za načrtovano škofijsko gimnazijo. Bil je star že 26 let, saj je bil prej študiral teologijo in tri leta deloval kot duhovnik. Na Dunaju je ostal osem semestrov. Za doktorat iz klasične filologije v povezavi z antično zgodovino je predložil disertacijo z naslovom *De Hippia maiore Platoni attribuendo*. Disertacija, ki je ohranjena in obsega 104 strani rokopisa, je bila ocenjena pozitivno, saj je bila zelo dobro napisana, in Gnidovcu je bilo predlagano, naj jo objavi, česar pa ni nikoli storil. Po opravljenem izpitu za poučevanje klasične filologije kot glavnega predmeta in slovenščine kot stranskega predmeta je začel poučevati v Kranju, kjer je bil v šolskem letu 1903–04 suplent in v letu 1904–05 pravi učitelj. V letu 1905–06 je postal ravnatelj knezoškofijske zasebne gimnazije v Šentvidu nad Ljubljano, v letu 1909–10 pa rektor Zavoda svetega Stanislava, katerega del je bila omenjena gimnazija.

Anton Derganc je na dunajski univerzi študiral od leta 1902–03 do leta 1905–06, skupaj osem semestrov. K rigorozu za pridobitev doktora iz klasične filologije v povezavi s staro zgodovino in epigrafiko se je prijavil februarja 1907. Priložil je disertacijo z naslovom *In Dionis Chrystostomi orationes XII, XIII, VII, XXXI, XXXII, XXXIII, XXXIV, XXXVI observationes criticae*. Izvirnik ni ohranjen. Učiteljski izpit za poučevanje klasične filologije kot glavnega predmeta ter nemščine kot stranskega predmeta je opravil leta 1907. V šolskem letu 1907–08 je začel kot suplent na državni gimnaziji v 13. dunajskem okrožju, z naslednjim šolskim letom pa je postal provizorični učitelj na Sofijini gimnaziji na Dunaju. Kariero mu je preprečila zgodnja smrt – v 29. letu starosti je skupaj s prijateljem zmrznil na novembrskem izletu v gore.

Deveti doktorand je Franc Jerè. Po gimnaziji, kjer je maturiral z odliko, je vstopil v semenišče, štiri leta študiral na ljubljanski Teološki fakulteti, nato pa bil leta 1906 posvečen v duhovnika. Že naslednje leto ga je škof Jeglič poslal na Dunaj na študij klasične filologije. Imatrikuliral

je leta 1907–08 in na univerzi ostal šest semestrov. Prijavi za rigoroz je maja 1910 priložil disertacijo z naslovom *Quibus ex fontibus Plato doctrinam suam, quae est de immortalitate animi eiusque post mortem sorte desumpserit*. Disertacija, ki ni ohranjena – verjetno zaradi nemške zasedbe Zavoda svetega Stanislava, kjer je Jerè kasneje bival in deloval – je bila junija ocenjena zadovoljivo in aprobirana. Učiteljski izpit za klasično filologijo kot glavni predmet in slovenščino kot stranski predmet je opravil leta 1913. Učitelj suplent je bil v Zavodu že od leta 1910, nato pa je kot redni učitelj tam služboval tri desetletja. Deloval je tudi kot predavatelj za svetopisemsko grščino na Teološki fakulteti, bil pa je tudi eden od redkih doktorjev, predstavljenih v knjigi, ki so se s filologijo produktivno ukvarjali zunaj učilnice. Antonu Brezniku je pomagal pri pripravi leta 1915 izdanega grško-slovenskega slovarja; bil je soustanovitelj Društva prijateljev humanistične gimnazije; predstavljal je gonilo pri obuditvi Wiesthalerjevega latinsko-slovenskega slovarja, ki je bil od prve svetovne vojne čakal celostno izdajo; v sodelovanju z drugimi profesorji škofijske klasične gimnazije je pripravil tri latinske vadnice za pouk na srednjih šolah; iz grščine pa je tudi prevajal svetopisemska besedila in spise cerkvenih očetov.

Ivan Samsa se je na Filozofsko fakulteto dunajske univerze vpisal v zimskem semestru 1908–09. Na fakulteti je ostal šest semestrov in julija 1911 z dovoljenjem ministrstva oddal prijavo k rigorozoma za pridobitev doktorata iz klasične filologije v povezavi z grško in rimsko antično zgodovino. Tema njegove disertacije je bila mučeniška smrt Pionija iz Smirne, naslov pa bodisi *Martyrium Pionii* bodisi *Passio Pionii*. Disertacija ni ohranjena, ker jo je ob nemški zasedbi verjetno doletela podobna usoda kot Jeretovo. Delo je bilo aprobirano in priporočeno za objavo. V letih 1912–14 je Samsa na knezoškofijski gimnaziji poučeval kot suplent, leta 1914 je bil imenovan za učitelja. V Šentvidu je ostal do leta 1941, ko so zavod zasedli Nemci. Med vojno je poučeval v Ljubljani, potem se je vrnil v rodni kraj, kjer je bil do smrti upravitelj župnije.

Franc Omerza je imatrikuliral v študijskem letu 1909–10 in na Filozofski fakulteti dunajske univerze študiral sedem semestrov, nakar se je januarja 1913 z dovoljenjem ministrstva prijavil k rigorozoma za doseg doktorata iz klasične filologije v povezavi z grško in rimsko antično zgodovino. Prijavi je priložil disertacijo z naslovom *De Origenis in libris Contra Celsum scriptis articuli usu*. Učiteljski izpit je delal za klasično filologijo in slovenščino. Njegova učiteljska pot se je začela in končala na škofijski gimnaziji v Šentvidu. V letu 1913–14 je bil suplent, nato pa redni učitelj do svoje smrti leta 1940. Skupaj z Francem Jeretom in Ivanom Samso je proti koncu svoje pedagoške kariere objavil tri latinske vadnice za klasične in realne gimnazije, toda za razliko od

njiju je živel umaknjeno in se posvečal prevajanju. Rezultat njegovega dela je vrsta prevodov iz antične književnosti.

Bralca monografije, ki ga zanima le eden od doktorandov, bo razveselilo dejstvo, da so pomembne stvari razložene vsakič posebej, četudi to vodi v nekaj ponavljanja. Bralec, ki ga zanimajo vsi, pa bo vsakič dobil še kakšno dejstvo več in si bo lahko ustvaril širšo in celovitejšo sliko. Primer je podatek o nemški zasedbi Zavoda sv. Stanislava, ki se v biografijah kar nekajkrat pojavi. Bralec knjige kot celote ne izve le, da so Nemci prišli nenadoma in pustili prebivalcem prekrasne stavbe Josipa Vancaša v Šentvidu samo kakšno uro, da izpraznijo prostore in odidejo, temveč tudi, da je bila izgubljena večina gradiva v knjižnici, v zavodskem arhivu ter v zasebnih arhivih in knjižnicah profesorjev. Izve, da se je na veliko srečo rešil rokopis Wiesthalerjevega slovarja, obžaluje pa lahko podatek, da so bili uničeni rokopis obrnjenega Pleteršnikovega slovarja, rokopisi disertacij Omerza, Samsa in Jereta, mnogi Omerzovi prevodi ter drugo dragoceno gradivo.

Poleg ponavljanja pomembnejših podatkov je koristen tudi dodatek na koncu knjige, kjer avtor za vsakega izmed omenjenih poda seznam študijskih obveznosti po semestrih. Za Lastavca, Dolarja in Gnidovca v dodatku ponudi na voljo še prepise odlomkov iz disertacij, za Detelo pa prepíše kar celotno disertacijo skupaj z oceno in doda še njen prevod. Ti prepisi dajejo vpogled v spretnost doktorskih kandidatov pri rabi jezika in njihovo nadarjenost za akademsko delo. Se je pa treba po drugi strani vprašati, kako važne so biografije vseh profesorjev, pri katerih so preučevani doktorandi kdaj vpisali kako predavanje. Slabih sto strani šestega poglavja se bo lahko komu zazdelo odveč. Zadostoval bi preprost seznam imen; nekaj po zgledu tistega z rektorji in dekani dunajske Filozofske fakultete z začetka monografije. Če že, bi bilo bolj smiselno vključiti le življenjepise profesorjev referentov pri disertacijah in ocenjevalcev na zaključnih izpitih; še boljša ideja bi bili prepisi drugih treh ohranjenih disertacij slovenskih kandidatov – do teh rokopisov je veliko težje dostopati kot do podatkov o življenju Wilhelma Meyer-Lübkeja, na primer.

Navzlic omenjenemu zadržku pa je za Hriberškovo monografijo mogoče v skupnem brez obotavljanja reči, da pomembno prispeva k poznavanju zgodovine slovenske humanistike. Delo temelji na odličnem obvladovanju virov in pomembno dopolnjuje poznavanje življenjskih in primarno študijskih poti enajstih posameznikov, ki jih zgodovinopisje spričo majhnega bazena slovenskih izobražencev tistega časa nikakor ne more zanemariti.

Jonathan Rebetz

CONTENTS

ARTICLES

- 05 Brane Senegačnik and Sergej Valijev**
The Existence of Literary Characters and Non-Verbal Motivation in Sophoclean Tragedy
- 29 Aleš Maver and Nik Zabukovšek**
Sallust's Explanation of the Origins of Civil Wars during the Final Decades of the Republic
- 45 Matej Hriberšek**
Josip Pipenbacher as a Philologist and as a Teacher
- 89 Lucija Čakš Orač and Jan Ciglencečki**
Artefacts from the Ancient Middle East in the Collections of Jelšingrad Manor

TRANSLATIONS

- 119 Primož Simoniti**
Livy:
Ab Urbe Condita
- 129 Anja Božič**
Petrarch:
Letters to Friends

LATIN IN SCHOOLS

- 143 Aleksandra Pirkmajer Slokan**
Latin Teaching in State Schools 1958-2022 and the Way Forward

INTERVIEW

- 163 David Movrin**
Philology is More than Logic (An Interview with Kajetan Gantar)

REVIEWS

- 179 Domen Iljaš**
St. Bonaventure, De triplici via; De reductione artium ad theologiam
- 182 Jonathan Rebetz**
Matej Hriberšek, Doctoral Students of Classics at the University of Vienna